INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

REVISTA ISTORICĂ

PUBLICAȚIE TRIMESTRIALĂ

SUPT CONDUCEREA LUI

N. IORGA

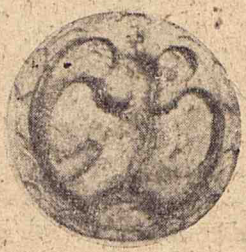

VOL. XXIV, N-le 1-3. IANUAR-MART 1938.

www.dacoromanica.ro

Comitetul de direcţie: *N. Bănescu*, profesor la Universitatea din Cluj. *Al. Lapedatu*, profesor la Universitatea din Cluj. *I. Nistor*, profesor la Universitatea din Cernăuţi.

Comitetul de redacţie: *D. Berciu*, profesor secundar. *V. Brătulescu*, directorul Muzeului de Artă religioasă. *N. A. Constantinescu*, conferenţiar la Universitatea din Bucureşti. *Maria Holban*, profesoară la Şcoala superioară de Arhivistică şi Paleografie. *C. J. Karadja*, consul general. *Emil C. Lăzărescu*, profesor secundar. *Şt. Meteş*, directorul Arhivelor Statului din Cluj. *Valeriu Papahagi*, profesor secundar. *Iulian M. Peter*, inspector general administrativ. *Aurelian Sacerdoţeanu*, profesor la Şcoala superioară de Arhivistică şi Paleografie.

Secretar de redacţie: *Virginia Sacerdoţeanu*.

Redacţia: Manuscriptele, cărţile de recensat şi orice priveşte redacţia, se trimet d-lui N. Iorga, Şoseaua Bonaparte, 6, Bucureşti III.

Administraţia: Abonamentele şi orice comandă se trimete la „Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale", str. Banu Mărăcine, 1, Bucureşti.

Abonamentul anual: 200 lei; numărul 60 lei. Anul odată încheiat preţul volumului complet se ridică la 300 lei, iar al numărului la 80 lei.

CUPRINSUL

	Pag.:
Articole:	
N. Iorga: Ludovic al XIV-lea. — O conferinţă la Institutul frances	1-14
N. A. Constantinescu: Noua Istorie a Românilor de N. Iorga (urmare)	14-43
Valeriu Papahagi: Cum s'a format conştiinţa latinităţii la Aromâni?	43-49
D. Berciu: Ce e Preistoria?	49-78
A. Sacerdoţeanu: Despre vechile formaţiuni politice româneşti la Dunărea-de-jos	78-87
Dări de samă:	
General M. C. Schina: *Pe marginea Unirii, Basarabia, Ianuar 1918—Iunie 1919* (N. Iorga)	87-88
M. Handelsman: *Ukraińska polityca ks. Adama Czartoryskiego przed wojna krymską* (T. Holban)	88-89
Cronică:	89-92
Notiţe:	93-96

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

– DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE –

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXIV-lea, n-le 1-3. Ianuar-Mart 1938.

Ludovic al XIV-lea

– o conferință la Institutul frances –

D. Dupront cere pentru deschiderea acestor conferințe presintarea unui subiect care, cu cât știe cineva mai mult despre dinsul, cu atât este mai greu să-l presinte. Neștiința are un admirabil curagiu, pe care l-am cunoscut și eu când aveam ignoranța trebuitoare, dar pe care l-am pierdut încetul cu încetul; puținul curagiu ce mi-a rămas este în legătură cu partea de ignoranță care a persistat, așa încât, când tratez un subiect pe care nu-l cunosc, am de sigur o îndrăzneală mult mai mare decât atunci când este vorba de subiecte asupra cărora am gândit mai multă vreme.

A presinta pe obișnuitul Ludovic al XIV-lea poate să fie o plăcere pentru multe persoane, cărora evident nu li este displăcut să audă repetându-se lucruri pe care le știu. Nimic nu-i place mai mult unui ascultător decât să poată spune: da, da, așa este, o știam și eu. Dar, de și îmi dau sama de această stare de spirit, mi-ar fi cu desăvârșire imposibil să înfățișez pe acel Ludovic al XIV-lea pe care-l cunoaște toată lumea.

Nu trebuie să se înșele cineva asupra intențiilor și mijloacelor mele. N'am de gând să răscolesc prin mulțimea de anecdote încă necunoscute, pentru a presinta pe acelea care n'au intrat încă în circulație: nu este felul meu și poate că nu este chiar potrivit nici cu vrâsta mea, nici cu direcția actuală a studiilor mele. Anecdota este un lucru foarte bun când resumă cineva; ea este un element literar, care se poate presinta prin sine, sau poate intra în construcția unei istorii romanțate sau unui roman istorificat. Dar înaintea cantității enorme de anecdote care s'a grămădit asupra istoriei Franciei de la o bucată de vreme, înaintea lucrurilor acestora, așa de pitorești, așa de colorate, așa de capabile de a trezi o curiositate care este în margenea unei anumite moralități, — sânt moralități de toate felurile —, înaintea acestei grămădiri enorme

www.dacoromanica.ro

de anecdote căutate prin toate colţurile, pe care memoriile le înfăţişează, de alminteri, într'un chip aşa de larg, încât n'are cineva nevoie să se ostenească prea mult pentru a le găsi, m'am oprit totdeauna, nu cu un sentiment de spaimă sau de desgust, care, în practica istoriei universale, ajunge a se şterge, ci m'am oprit cu nedumerirea aceasta: la ce serveşte cunoştinţa tuturor acestor lucruri?

Ştiu foarte bine că s'a întrebuinţat pentru o parte din viaţa lui Ludovic al XIV-lea, pentru partea sentimentală de care vorbeşte şi el cu o mare naivitate — şi ar fi folositor să se vadă cu câtă uitare a unei largi părţi din trecutul său vorbeşte de această lature aşa de cunoscută, de la domnişoara de la La Vallière la doamna de Montespan, pentru a termina cu acea semi-călugărie pe care i-a pregătit-o pentru ultimii ani d-na de Maintenon, cu multă osteneală.

Asupra acestei părţi din viaţa lui există şi studii făcute cu admirabila metodă medievală. Înainte de a scrie eu însumi despre Filip de Mézières şi cruciata în secolul al XIV-lea, am găsit în „posiţiile de tese" de la École de Chartes din Paris pe un predecesor pe care aş fi dorit să-l cunosc, ca să-mi arăte unde a ajuns în cercetările sale. Cercetările acestea n'au izbutit şi într'un târziu cineva mi-a spus că a fost profesor în provincie, dar a dispărut. După această dispariţie, am găsit o carte a lui, care arăta că trecuse de la secolul al XIV-lea la biografia domnişoarei de La Vallière. Dar nici faptul acesta că un medievist s'a ocupat cu atâta râvnă de acea biată fetiţă blondă şi puţintel şchioapă care a reţinut atâta vreme inima marelui rege, nici aceasta nu mă face să iubesc prea mult anecdota presintată cu tot meşteşugul literar sau aruncată cu ţăpoiul erudiţiei şi care formează pentru unii istoria lui Ludovic al XIV-lea.

Cu atât mai puţin înaintea acestui auditoriu, care n'are mai multe preocupaţii de strategie şi tactică decât mine, nu mă pot gândi să înfăţişez campaniile lui Ludovic al XIV-lea. Pentru foarte multe motive, dintre care unul este că aceste campanii ale lui Ludovic al XIV-lea, ca şi acelea ale lui Napoleon, le învăţ de la vrâsta de şaisprezece ani şi nu le ştiu nici până acum: aşa că vă puteţi închipui cât de greu mi-ar fi mie să vorbesc printr'o nouă iniţiere de douăzeci şi patru de ceasuri asupra acestui subiect. Prin urmare, poate fi asigurat binevoitorul public că, precum

www.dacoromanica.ro

a scăpat de anecdote, tot așa va fi cruțat de tot ceia ce privește aceste expediții, din care eu înțeleg foarte puțin și nu reținu mult mai mult decât ceia ce am înțeles.

În sfârșit este laturea diplomatică. Se știe că istoria diplomatică este una din marile nenorociri ale timpului de față. Scriind Istoria Românilor și ajungând la Unirea Principatelor, am înaintea mea ca o spaimă cele zece volume de o mie de pagini pe care răposatul Dimitrie Sturza le-a consacrat acestei epoci și cu ajutorul cărora se poate face o carte de zece mii de pagini, pe care evident că s'ar găsi o Academie sau altă instituție rău-făcătoare care s'o publice. Foarte mult se poate spune pe basa hârtiilor diplomatice din vremea lui Ludovic al XIV-lea. Diplomații, intrând în diplomație, nu sânt mai inteligenți decât înainte, și, cum foarte mulți oameni sânt foarte puțin inteligenți, își poate închipui cineva suma enormă de prostie umană ce se găsește în rapoartele diplomatice din diferitele timpuri.

Dar atunci veți zice: ce se poate lua pentru Ludovic al XIV-lea, dacă eliminăm anecdota, dacă eliminăm partea privitoare la războaie, dacă eliminăm tot ceia ce este în legătură cu negociațiile diplomatice?

Eu cred că poate să rămână Ludovic al XIV-lea aproape întreg, pentru care lucrurile celelalte sânt lucruri subsidiare, lucruri încunjurătoare și, în orice cas, lucruri care nu ating esența însăși a ființii sale. Rostul istoriei, — care nu trebuie să fie niciodată un fel de resumat al izvoarelor, căci izvoarele trăiesc prin ele și nu este nevoie să le dilueze cineva într'un stil contemporan și să înfățișeze aceleași lucruri într'o formă care să aibă mai puțin interes, — este acela de a extrage esența sufletească individuală și, aș zice, esența sufletească de grup, atmosfera morală a unei societăți întregi. Acesta este lucrul care ne interesează, după lucrul acesta trebuie să mergem, și, dacă se întîmplă să nu poată realisa cineva acest lucru, e dovada că omul poate fi inteligent și muncitor, dar nu era pentru acest domeniu de activitate, ci trebuia să se adreseze în altă direcție.

Să vedem ce era el însuși. Și mai adaug încă un lucru.

Conferințile acestea au un anumit scop. Aceasta nu este o conferință isolată, ci face parte dintr'o serie de presintări, și anume ele sânt în legătură cu *clasicismul*. Din tot ceia ce privește pe

www.dacoromanica.ro

Ludovic al XIV-lea, ceia ce ar trebui să intereseze în rîndul întîiu, este, aici, ceia ce ar putea fi pus în legătură cu ce se numește în secolul al XVII-lea clasicismul frances și care, venind de unde a venit, transformându-se cât s'a transformat și creînd lucruri noi cât a fost în stare să creeze, s'a întins pe urmă și asupra altor țări, devenind o stare de spirit general europeană și general culturală. Și evident că, atunci cînd se vorbește de clasicism, nu poate fi vorba de clasicismul luat în înțelesul îngust, profesional, foarte banal al cuvîntului: clasicismul de „clasă", de manual, de recitare, de analisă, de pensum la școală, ci este vorba de un clasicism care întrece cu mult această noțiune curentă. Este vorba de eliminarea elementelor parasite din gîndire și sentiment și de cea mai mare fereală în ce privește lucrurile de prisos în cuvintele prin care se înfățișează. Este un fel de sănătate a sufletului, un fel de manifestație euritmică, de și ceva care nu ajunge niciodată la marile valori grecești de pe vremuri. Nu se poate ajunge la așa ceva, căci ar trebui o societate trăind cu totul altfel decît societatea aceasta, stăpînită, disciplinată, supraveghiată și la întîmplare prigonită și pedepsită, dacă a trecut dincolo de anumite datorii. În clasicismul elenic este vorba de altceva decît de forma pentru formă și de forma pentru ilusie, de forma în care nu crezi, cum nu credea Ludovic al XIV-lea, și pe care cu toate acestea o admitea și indreptăția, spunînd că ea face parte din atributele necesare regalității, pentru că regalitatea trebuie să se îmbrace în aceste forme. Și, astfel, peruca lui Ludovic al XIV-lea nu era o cerință a sufletului lui și gustul lui nu cerea neapărat să se ridice ei pe niște călcîie mai înalte; el nu se simția mai comod decît alți oameni cînd se pierdea într'un *fouillis* de dantele și panglici, care făceau dintr'un biet om redus la așa de puțin în anii din urmă o păpușă foarte impunătoare pentru toți cei cari se găsiau în fața ei, afară de cine avea dreptul să asiste la trezirea, la culcarea și la anumite acte din viața lui, în care arăta așa de mititel, de negru și de uscat, cum ajunsese mulțămită regimului de religiositate severă la care pocăita sa soție morganatică îl supusese în anii din urmă.

Este vorba de Ludovic al XIV-lea din el însuși, de Ludovic al XIV-lea cum se simția el, cum i-a plăcut lui, într'un anumit moment de sinceritate, să se presinte, și este vorba de dînsul în legătură cu această stare de spirit, pe care el a lăsat-o și pe care

www.dacoromanica.ro

el și-a creat-o, și-a creat-o peste multe rătăciri pe care i-a plăcut să le uite, peste multe greșeli în care n'a avut sentimentul răului, până la o pocăință pe care n'a mărturisit-o, până la revenirea la conștiința sa resultată din multe sforțări umane.

Este vorba de *aceste* două lucruri.

Dar o întrebare se pune. Noi nu putem interoga pe Ludovic al XIV-lea, și în zădar am căuta icoana lui adevărată în ce spun contemporanii, cari au creat o legendă ce trebuie înlăturată, și după aceia va veni răspunsul la întrebarea pe care am pus-o: unde este el, unde domiciliază el spiritual și moral, de unde poate sa iea cineva acea noțiune adevărată, integrală, nefalsificată, — întru cît se poate exprima un om fără să introducă elemente nevroite de el, care cuprind o falsificație, — care ni dă cheia întregii lui gîndiri și cheia acțiunii lui integrale?

Pe contimporani îi întrebăm de geaba. La început în haosul regelui foarte tînăr, regelui minor, ei n'au văzut decît zgomotul trăsurilor care plecau de la Paris pentru o excursie, sau fuga, împreună cu cardinalul Mazarin, cu Ana de Austria, care se găsia în momentul acela într'o epocă de mare devoțiune, care cerea un preot de anumit rang, cum era Mazarin,

Venu de Mazare
Aussi pauvre que Lazare,
Mais par les soins d'Anne d'Autriche
Ce Lazare ressuscité
Mourra comme le mauvais riche.

Prin urmare nu este vorba de ce se vedea în momentul acesta, cînd alergau trăsurile speriate sau vesele, pe socoteala bieților oameni din împrejurimi, pentru că, la noi, în Moldova din acest timp, cînd Vasile Lupu ieșia la țară, fiecare boier venia cu aprovisionarea lui, pe cînd, la Ludovic al XIV-lea, aprovisionarea o făcea lumea din satele și orașele pe unde trecea, așa încît era socotită o plimbare a regelui ca o nenorocire națională.

Oamenii aceștia erau așa de ocupați de ei înșii, în memoriile numeroase care ni arată această stare de spirit, încît pentru ce ne preocupă pe noi, pentru esența conștiinții și liniei drepte a principiilor lui Ludovic al XIV-lea nu avem nimic de cules.

Nu este o sarcină mai grea pentru istoric decît ca din toată spuma aceasta să iea ceva care ar sămăna cu piatra *de taille* și cărămida de construcție, iar din acestea să se facă operele istorice.

www.dacoromanica.ro

Pe urmă? Pe urmă, pînă la scrisorile doamnei de Sevigné, care pornesc de la sinceritate, merg către *recherche* și termină printr'o *mièvrerie* voită și zgomotos afișată, care nu mai place, în epoca aceasta, 1670 pînă la 1680, cînd Europa se adună împotriva lui Ludovic al XIV-lea, cînd încercarea lui de monarhie universală se sfarmă, cînd combinațiile lui, foarte dibace, în toate ările europene se împleticesc și ajung pe alături să se și sfarme, toată această mărturie are înainte de toate caracterul anecdotic. Și, în fine, pentru partea din urmă, nenorocirile, mustrările, publicațiile în care încearcă a se atinge popularitatea Regelui glorios, a face ca lumea să înțeleagă toate lucrurile urite și mai ales reaua stare financiară, izvorul de sinceritate, de onestitate loaială, de adevăr, lipsește.

Și atunci? Atunci eu cred că într'o nouă istorie a lui Ludovic al XIV-lea, pe lîngă acelea care au apărut mai recent, pe lîngă ceia ce resultă, ca istorie, în momentul de față, din noul cult al monarhiei, — în Franța sînt scriitori cari doresc ca monarhia să se întoarcă în formă regală și cari pentru aceasta transformă puțintel istoria Franciei, oameni de multe ori foarte talentați, ale căror cărți au avut foarte mare răspîndire, dar scopul se vede foarte răpede—, figura lui Ludovic al XIV-lea trebuie să se prefacă din nou, fără prejudecățile trecutului, fără dorința de a face istorie romanțată și fără tendința de a crede că se folosește dacă, prin anumite istorii, ca și prin discursuri de întrunire publică, aduce folos cineva atunci cînd ridică, nu numai pe Ludovic al XIV-lea, dar și pe Ludovic al XV-lea și va veni vremea și pentru Ludovic al XVI-lea care pe lumea cealaltă, în două bucăți, atîta așteaptă, să fie ridicat pe un plan superior.

Unde îl prindem pe Ludovic al XIV-lea cel adevărat? În această carte ce o am aici, apărută în a treia ediție și care pentru cine n'a avut-o niciodată în mînă ar părea că este ceva apocrif, mai ales în ce privește frumusețea stilului, care nu este la nivelul educației și instrucției marelui rege, dar noi știm cine a prefăcut această carte. Au fost două persoane: Périgny și pe urmă Pellisson, cari au pus și însemnări, suficiente pentru a recunoaște o prelucrare, ceia ce se numește acum cu un termen de care ne sperîem noi, toți autorii, cărora ni se recomandă acest sistem, *subredactare*. Date fiind calitățile intelectuale și însușirile foarte

www.dacoromanica.ro

dubioase de originalitate ale acestor doi scriitori şi, pe de altă parte, înalta înţelepciune şi chibzuiala în cel mai mic amănunt a ţării, este imposibil să nu recunoască cineva „la griffe“ a lui Ludovic al XIV-lea; forma s'a îndreptat, elemente de explicaţie filosofică s'au adaus, o anumită armonie de stil s'a realisat, însă în fond este *tot el.* Această carte se chiamă „Memoriile lui Ludovic al XIV-lea“; ea a rămas în manuscript; întâia ediţie e din secolul al XVIII-lea, alta din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi a treia, dată de d. Jean Longnon, acum cîţiva ani de zile. *Aici este* fondul şi fundul gîndirii lui Ludovic al XIV-lea şi explicaţia domniei lui până la un anume moment. Evident că ni pare foarte rău că nu s'a continuat această înfăţişare mai tîrziu, pentru a avea, nu numai icoana despre sine însuşi dată de Ludovic la al douăzecelea an al stăpînirii lui, ci şi aceiaşi icoană, frămîntată cu multe amărăciuni, cu multe temeri de viitor, poate şi cu unele mustrări de cuget, care fără îndoială îl urmăriau, în triştii ani din urmă ai vieţii sale.

Ce culegem noi din această carte în ce priveşte esenţa însăşi a lui Ludovic al XIV-lea? Întâiu dreptul de a tăgădui că el este înainte de toate Regele Soare, că este represintantul formulei „Statul sînt eu“, că el se vedea în nişte nori auriţi cari îl încunjurau şi un vînt de ambiţie îl ridica sus de tot, până ajungea în şirul zeilor şi eroilor de odinioară. Omul care iese de aici este altfel. Omul acesta nu este lipsit de un sentiment de smerenie, *înainte* de pocăirea prin doamna de Maintenon. El spune cam aşa: Îmi trebuie mîndrie pentru domnia mea, îmi trebuie mîndrie pentru ţara mea, îmi trebuie mîndrie pentru regalitatea mea, dar aceasta nu exclude umilinţa, şi este un întreg pasagiu în care şi este vorba de această umilinţă. El mărturiseşte deci această dualitate a naturii sale: natura unui om care-şi examinează necontenit conştiinţa, care caută de la dînsa sfaturi noi, care este capabil să se mustre, — de şi nu cu mustrarea tragică a evului mediu, dar este capabil să se mustre pentru ce a făcut, — este în stare să-şi recunoască greşelile, şi, alături de aceasta, e tot decorul regalităţii, pe care el l-a creat. Pentru că el este de fapt creatorul decorului regalităţii, creatorul acelui decor fără care se întreabă cineva dacă regalitatea ar fi putut resista. El este acela care a înţeles pentru întâia oară un lucru la care nu poate renunţa nicio monarhie, şi nu numai cea regală, ci nicio monarhie presidenţială, care este şi ea silită să se încunjoare de acest decor.

www.dacoromanica.ro

Într'un loc este vorba de situația regalității în trecut, de ceia ce a găsit el în momentul cînd a luat tronul, de neascultarea generală, de neglijarea persoanei regale, de atotputernicia miniș-trilor cari se substituiau Regelui, ceia ce a făcut pe Ludovic al XIV-lea să înlăture, după casul Fouquet, și pe superintendentul finanțelor și pe primul ministru, al cărui nume n'a mai vrut să-l audă, transmițînd această substituire a persoanei regale persoanei miniștrilor și Spaniei, căci, în Spania, regele Filip a împrumutat ceia ce a făcut în Franța Ludovic al XIV-lea.

Este adevărat că a existat în Franța cîndva o regalitate de alt caracter, care a putut fi populară și iubită. Regele era neconte-nit în contact cu supușii săi, casa lui era casa oricărui om din stradă, și ceva din lucrurile acestea s'a păstrat pănă pe vre-mea Revoluției francese. Noi sîntem foarte indignați, chiar cei mai stîngaci oameni de stînga ai țării noastre, cînd vedem în cursul Revoluției francese lumea care de două ori intră în palatul lui Ludovic al XVI-lea, care îi întinde păharul de vin din care, vrea, nu vrea, trebuie să bea, cînd îi pune bereta roșie pe frunte, și nu înțelegem cum omul acesta moliu, dar căruia nu-i lipsia simțul demnității regale, nu s'a împotrivit. Nu s'a împotrivit pentru că este tradiția evului mediu că palatul este casa tuturor. Cineva care a condus foarte slab istoria politică și prin urmare istoria întreagă Franciei pe vremea lui, ministrul lui Napoleon al III-lea, Ollivier, a observat caracterul acesta al regalității. Este foarte interesant ce spune pe de-o parte Ollivier, și, pe de altă parte, însuși Ludovic al XIV-lea, care mărturisește că el era convins de faptul că regele Franciei trebue să fie abordabil pentru oricare din supușii săi. Și aici este o dualitate; din trecut îi venia amintirea porților, deschise prietenos, ale regelui care se poate înțelege cu oricine și, pe de altă parte, altceva din Spania, din concepția superioară a regalității, fastuoasă de aparat, care nu apare decît într'un anumit decor. Viața de la Versailles, cu apar-tamentele private care sînt într'un colț, iar restul mari coridoare, mari culoare unde poate intra toată lumea să vadă frumoasele plafoane, tapițeriile de pe pereți, aceasta nu face parte însă din formele strălucitoare ale regalității pe care le-ar fi dorit el, ci din necesitatea ca regele să fie la îndemîna oricui. Pe vremea lui Ludovic al XVI-lea venia lume din provincie să se uite la grila de la Trianon, sau din alte reședințe regale, ca să vadă cum se

www.dacoromanica.ro

plimbă regele, cum stă regele la masă, și era un fel de drept al oricui; și cu Maria-Antoaneta, dacă era cineva presintat la Versailles, putea să joace cărțile, și ei îi plăcea să cîștige. Toate lucrurile acestea sînt în legătură cu vechea regalitate francesă din evul mediu.

Este foarte adevărat că am auzit pe un adînc cunoscător al istoriei tuturor țărilor și încă mai deplin cunoscător al istoriei Franciei, pe d. Saignobos, spunînd: „Ludovic al XIV-lea este cel mai puțin frances dintre toți regi noștri". Așa este, dacă îl compară cineva, nu cu umbra care a fost tatăl său, mort în margenea Parisului fără îngrijirea nimănui, trebuind să i se descopere agonia, nu cu Ludovic al XIII-lea, dar cu acel provincial, plin de spirit, de vervă, de inițiativă, de bunătate și de glumă, care a fost Henric al IV-lea. Evident că acela nu este Parisian, ci Frances din fundul Franciei, din umbra Pirineilor, cu atîta suflet gascon într'însul, pe care nu-l poate căuta cineva la Ludovic al XIV-lea. De sigur că în sensul acesta Henric este foarte mare Frances, dar totuși nu se poate tăgădui că în sufletul lui Ludovic al XIV-lea se păstrează o tradiție regală francesă populară, adînc populară, de care nu s'a despărțit.

El este visibil pentru oricine. Toată această pompă este pentru lumea care vede, nu pentru el însuși. Este în privința aceasta ceva asămănător cu ceia ce, inspirîndu-se de la regalitatea franceză, s'a întîmplat în Rusia Țarilor, în care Alexandru al II-lea, un Suveran așa de fastuos, spunea într'un rînd soției sale morganatice, Maria Iurievna: „la moartea mea să nu fiu îmbrăcat în mantia de gală și cu coroana pe frunte, pentru că nu vreau și atunci să fac pe maimuțoiul".

De sigur că, în această mare strălucire, care este legată strîns de sufletul omului căruia îi trebuia și intimitate și reculegere și discreție, în anii cenușii cu d-na Maintenon, așteptînd conversația cu puterea dumnezeiască ce-l aștepta la judecată, de sigur și la Ludovic al XIV-lea ceia ce stăpînește atitudinea este grija aceasta de a lega regalitatea de viața unui întreg popor, de a impune acestui popor o admirație pentru Suveran care este în legătură cu însăși noțiunea unității Statului.

Aici ajungem la rolul lui Ludovic al XIV-lea în ce privește caracterul națiunii francese. Națiunea francesă s'a format mult mai tîrziu decît se crede, și ultima revisie s'a făcut pe vremea

www.dacoromanica.ro

Revoluției, care a suprimat toată viața de provincie ce înlocuia viața Statelor de odinioară. La început, Ludovic al XIV-lea se plîngea de faptul că nu-l ascultau cei mari, nobilii legați prin originile și prin acțiunea familiilor lor de toate interesele locale. El este acela care s'a ferit să întrebuințeze astfel de oameni și li-a stricat tot rostul acolo la dînșii.

I-a atras la Versailles, i-a găzduit acasă la dînsul, i-a pus în legătură cu această Curte care i-a uimit, cu această pompă care i-a îmbătat, cu acest prestigiu regal care i-a copleșit cu desăvîrșire. Nu prin loviturile de sabie poruncite de Richelieu se puteau împiedeca nobilii aceștia crescuți în datina spaniolă, gata totdeauna de încrucișarea spadelor și sfidînd regalitatea, cînd nu li convenia, ci prin aceia că i-a băgat în seră.

Versaillul nu este decît sera în care Ludovic al XIV-lea a închis toată această nobilime neascultătoare, neastîmpărată, provocantă, deprinsă a lucra pentru ea însăși și susținută de tot spiritul de provincie, care e conștiința Statelor de odinioară.

Acolo puterile cele dîrze au scăzut, atitudinile insolente s'au coborît și cei cari erau obișnuiți să cîștige pentru dînșii o situație în vîrful spadelor, au fost foarte încîntați cînd nevestelor lor li s'a făcut onoarea taburetului supt picioare.

O lume se poate strivi cu puterea, dar se poate vrăji, și pentru aceasta trebuie vrăjitorul; iar acesta a fost un mare vrăjitor. Vraja poate fi prostească, prin niște simboluri grosolane, pentru a conduce furios și violent, dar, cînd vraja aceasta, care face din oamenii răsleți o societate ce poate fi condusă, are toate farmecele politeței și se împodobește cu toată maiestatea artei, este fără îndoială de binecuvîntat acest moment și de așezat foarte sus omul care a fost în stare să îndeplinească această misiune.

Din răzlețirea anarhică a unei întregi clase, el a făcut decorul strălucitor al unei Curți, și nu întîmplător, ci prin voința lui. El a spus: toate lucrurile acestea le fac pentru că trebuie, cu acestea ajung a-i guverna.

Dar dese ori crede cineva că la Versailles omul singur, — fiindcă de fapt el era singur și se mîndrește că este singur și spune că în adîncul sufletului său găsește puterea de care a avut nevoie pentru a stăpîni, — își închipuie cineva că omul acesta, rămas singur, numai cu sufletul său, a putut fi dominat, mai ales prin femei. Sînt pagini în care el vorbește de femei și

www.dacoromanica.ro

de îndemnurile care vin de la dînsele, de metoda ce o întrebuinţează ele şi de primejdiile la care este supusă şi o persoană regală, atunci cînd nu este învăluită în gesturi de etichetă. Se vede însă foarte bine că el n'a fost prins niciodată de nimeni, iar doamna de Maintenon l-a prins prin şi pentru Dumnezeu, şi nu prin şi pentru dînsa.

Ludovic al XIV-lea este mai ales, peste slăbiciunile pe care le-a învins sau n'a voit să le mărturisească, un creator de unitate naţională. Orice naţie are nevoie de un simbol. Nenorocită este naţia care alege un simbol inferior valorii sale proprii şi fericită este naţia care dintr'un om obişnuit consimte să facă aceia ce trebuie, pentru a o resuma întreagă şi pentru a o putea domina complet.

În toate, nu regele care străluceşte acolo sus pe boltă şi e încunjurat de un fel de nori capabili să-l ascundă în momentele cele mai fericite ale vieţii, ci un om rece, socotit, un om chibzuit, care-şi joacă rolul, dar păstrează în întregime toată frăgezimea şi spontaneitatea unui suflet capabil de a crea şi mai departe, dar care nu părăseşte nimic din toate mijloacele odată cîştigate pentru a domina societatea.

Aceste mijloace le iea de oriunde.

Ni înfăţişăm revoluţia franceză ca şi cum prin ea s'ar fi ridicat întăia oară burghesia, iar pănă atunci burghesia nu juca rol mare. Toată dialetica socialistă este întrebuinţată pentru aceasta, ca şi o anume dialectică liberală, care n'are mai multă valoare decît cealaltă.

Se zice: regalitatea era la dispoziţia nobilimii.

Cred că am dovedit cum că Ludovic al XIV-lea n'a fost la dispoziţia nimănui. Se vede şi în felul cum vorbeşte de ei, cum arată limitele pănă unde trebuie să meargă, trimeţind pe cineva din rangul cel mai de sus la închisoare şi trebuind ca printr'o graţie specială omul să zacă numai, mulţi ani, acolo, mulţămit că şi-a scăpat viaţa.

Nu este regele aristocraţiei, nu este nici regele burghesiei, dar el nu refusă ajutorul nimănui, de şi mărturiseşte că oamenii cari s'au ridicat prin sine prea sus îl supără, fiindcă el doreşte să guverneze prin sine. Într'un fel, poate este mai bine să guverneze cineva prin sine decît să aibă în jurul său un număr de oameni foarte distinşi, cari nu se pot înţelege între dînşii niciodată.

www.dacoromanica.ro

În sistemul care a făcut ca Franța să-și recapete hotarele și gloria, de și a putut să sărăcească pentru moment, dar regiunile se refac foarte răpede din acele sărăcii cu care se plătesc marile înaintări în orice domeniu, Ludovic a întrebuințat pe oricine și a întrebuințat pe oamenii aceștia nu folosindu-se de munca lor, ci dînd cel dintăiu exemplul acestei munci. Prin urmare ceia ce s'a auzit și la noi spunîndu-se că primul rege care s'a socotit întăiul funcționar al Statului a fost Frederic al II-lea, nu este adevărat. Primul rege muncitor, care caută să știe întrebînd în jurul său, care-și întrebuințează cel puțin patru ceasuri pe zi, afară de audiențele ce primește, acela este Ludovic al XIV-lea. Nu toate iscăliturile-i sînt făcute cu mîna lui, unele sînt cu mașina pentru a da impresia că el este pretutindeni, dar niciodată un om n'a căutat mai mult să afle. În timpurile noastre cel din urmă dintre oameni, așezat într'o anumită situație, cu un telefon la îndemînă, poate să guverneze o țară, pe cînd în timpurile acelea nu era așa: nu era nici telefonul care să transmită, cum nici specialiști la cari să te poți adresa, ci în acel timp toată informația trebuia căpătată de-a dreptul de acela care avea răspunderea. Și el arată și cum s'a deprins a lucra.

Nu numai, deci, că prin el s'a creat prestigiul regalității, nu numai că această regalitate *de prestigiu* a făcut unitatea acestei societăți, dar în același timp conducerea regelui era făcută în condițiile acestea de adîncă onestitate muncitoare, care poate servi ca exemplu tuturor.

Dacă ar fi deci numai aceste trei servicii pe care Ludovic al XIV-lea le-a făcut poporului frances, și pentru care Franța trebuie să-i fie recunoscătoare, ea, care trăiește, supt toate formele republicane, și pănă astăzi în spiritul acesta al maiestății ludoviciene, pănă în ultimul birou de funcționar care așteaptă un inspector ce poate nu va veni niciodată în viața lui, dar pe care-l simte venind din adîncimea secolului al XVII-lea, numai pentru aceste lucruri și Ludovic al XIV-lea și-ar merita locul pe care cu dreptate trebuie să i-l acorde cineva în ceia ce privește șirul oamenilor cari au dominat Europa.

Ar mai fi ceva de adăugit? Da.

Și în domeniul clasicismului literar și artistic el a dus marea luptă pentru prestigiu. Căci, în vremea lui, nu este arta care

www.dacoromanica.ro

ajunge la prestigiu, ci prestigiul care recurge la mijloacele artei. El personal nu este în măsură să dea nimic, așa cum a fost crescut, dar eu cred că este mare lucru cînd un Suveran absolut nu strică gustul societății în mijlocul căreia se găsește: dacă nu strică gustul bun creat de alții, nu i se poate cere să dea o nouă direcție în ce privește gustul. Ludovic al XIV-lea a avut un oarecare simț pentru literatură, a făcut și versuri într'un moment și a întrebat pe unul din curtesanii săi, față de cari este visibil de aspru în cartea aceasta, — cele mai crude cuvinte în ce privește felul cum se strecoară cineva în intimitatea unui monarh sînt spuse de el, — și acesta a răspuns: niște versuri stupide, un imbecil le-a făcut. — Le-am făcut eu. — Vă rog să mi le dați să le mai cetesc odată.

In ce privește gustul palatului de la Versailles nu este deci gustul lui personal.

Totuși ceva i se datorește lui în ce privește două lucruri.

Unul din lucrurile acestea este că el a ieșit din Paris, din gustul parisian care începea să se strice: din Parisul confus al ligii catolice, din Parisul decadent al Frondei, care nu urmează marile tradiții de artă-ale evului mediu. Regele care nu se simția bine în Paris, de unde a fost izgonit cîndva, a vrut să-și facă, după exemplul spaniol al lui Filip al II-lea, un centru pentru Franța întreagă.

El putea să-l facă după normele uscate, reci, apăsătoare ale Escurialului. Dar Escurialul frances a fost umanisat prin partea înțelegătoare și duioasă, larg omenească, ascunsă supt tot decorul regalității ludoviciene.

Poți vorbi de un „secol al lui Ludovic al XIV-lea", așa cum lingușirea lui Voltaire pensionat a găsit cu cale să-l creeze? Nu. Dar ceva din ele se găsește și în această posibilitate, deschisă pentru orice talent, de a folosi, prin manifestarea sa, desvoltării unei civilisații naționale, chiar dacă ea este puțintel de-asupra realităților multiple din care se compune Franța.

Și, astfel, încheind, fiindcă este vorba de un ciclu de clasicitate, metoda strictă, logică, desăvîrșită, care formează fondul cugetării lui Ludovic al XIV-lea, acest caracter rectiliniu care iese necontenit și din mărturisirea cuprinsă în cartea pe care o am înaintea mea, e ceva care corespunde cu liniile arhitecturii de la Versailles, corèspunde cu aleile trase în grădinile aceleiași

www.dacoromanica.ro

reşedinţe regale, corespunde cu tragedia lui Racine şi cu satirele lui Boileau.

Regele, în realisările sale monumentale şi în manifestaţiile sale spirituale, este deci în unison cu tendinţile societăţii contemporane, care acestea nu vin de la dînsul, dar el le-a înţeles instinctiv, le-a urmat şi le-a ajutat să creeze una din cele mai durabile forme de desvoltare a civilisaţiei moderne.

N. Iorga.

Noua Istorie a Românilor de N. Iorga

(Urmare.)

IV.

Cavalerii.

Noul titlu ce se dă unei epoci întregi de vitejie militară, cu durata peste un secol şi un şfert, cea mai strălucită din trecutul nostru, arată cît de mult, prin visiunea marelui istoric, se integrează acesta în ritmul Istoriei universale. *Spiritul cavaleresc*, în sensul luptei pentru cruce, caracterisează, — lucru total neştiut de istoriografia noastră —, pe toţi Domnii, până la cei mai neînsemnaţi, împrumutat fiind de la iniţiativele de Cruciată venite din Apus. Alături de cele două State româneşti se ridică, printr'o evoluţie spre autonomie, Ardealul românesc, represintat în mod strălucit de prototipul cavalerului la noi, Ioan Hunyadi.

Sprijinit numai pe izvoare directe şi interpretînd sensul faptelor, spiritul nou se demonstrează necontenit la fiecare personagiu, ca o verificare a temei propuse, pentru ca astfel ctitorul să dea la urmă deplină îndreptăţire atît împărţirii istorice, cît şi numirii ce i s'a dat. Ca şi în volumul precedent, avem dovada că „oamenii fac istoria", deci marile personalităţi; mai mult încă decît acolo se impune rolul determinant al *ideii-forţe* şi al *stării de spirit*, care dovedesc cît de falsă e *concepţia materialistă* în Istorie.

Epoca întreagă e dominată de marea personalitate a lui Ştefan-cel-Mare; cartea întîia priveşte pe înaintaşii săi, cu Ioan de Hunyad în frunte, a doua dedicată marelui Domn şi a treia, urmaşilor săi, cari, cu puteri mai slabe, dar cu ambiţii mari, vor să calce pe urmele marii umbre carei-i fascinează.

www.dacoromanica.ro

I. *Înainte de Ştefan-cel-Mare.*

Urmînd „linia de conduită a binefăcătorului său" Mircea, *Alexandru-cel-Bun* este mai mult represintantul epocii precedentei, dînd acea „mare Domnie de temeiu" cu moldovenească socoteală, de care s'au călăuzit toţi oamenii mari pe cari i-a dat Moldova (p. 37) — „Ştefan însuşi nu-i decît un Alexandru-cel-Bun înviat, cu aceiaşi măsură, statornicie şi înţelepciune" în actele sale (p. 249), însă „vremea cea aprigă", deci mediul, i-a pus pe umeri sarcina „luptei creştine ca o datorie", rolul de cavaler al crucii (p. 251). Lui Alexandru, care se lasă mai greu cuprins de noul spirit, i se opune cavalerul tipic Dan al II-lea, cu toată sprintenia şi lipsa de chibzuinţă care-l împinge la rolul de oarbă unealtă a planurilor şi intereselor străine: el nu-şi dă sama de *marea problemă geopolitică* pe care la mari cotituri ale Istoriei Dunărea o pune Împărăţiilor vecine. Spiritul nou biruie totuşi în jurul ponderatului Domn moldovean, mai ales după ce noua generaţie, a tinerilor cari luptară la Marienburg, vor înlocui la Curte vechea „frăţie militară" de viteji ai Descălecatului. Reţinuţi de la războiu pe timpul lui Alexandru, energia lor se va cheltui din nenorocire în „toată acea *frămîntare de partid,* care va fi, timp de un şfert de veac, nenorocirea Moldovei" (p. 7), după moartea lui Alexandru. Era poate şi o imitaţie a frămîntărilor din Ţara-Românească, unde energia boierimii se măcinase cu un deceniu mai de vreme în aceleaşi nefaste desbinări de partid. În zbuciumata sa Domnie, contestată necontenit şi împărţită ades cu rivalii, aventurosul „cavaler al crucii" Dan al II-lea, iniţiatorul oştirii de mercenari la noi (p. 19) şi comiliton simpatic al regelui Sigismund pe temeiul unui „tractatus defensionalis" (p. 18), devine satelit al politicii acestuia şi se aruncă asupra lui Alexandru-cel-Bun pe chestia Chiliei, ca o „coadă de topor" a străinului. De aceia este nevoie să se urmărească întreaga acţiune de la Dunăre a Împăratului-rege, care joacă rolul principal, de şi scăderile personale îl pun adesea în situaţii ridicule: expediţia-bluff în Muntenia, aducerea Cavalerilor Teutoni, şi a lui Vlad Dracul, părăsirea lui Dan al II-lea, care e nevoit a încheia pacea sa cu Turcii (p. 26). Ridicul apare mai ales Sigismund, cînd, incapabil de a reacţiona, recunoaşte pe Alexandru-Aldea, clientul adversarului său, păstrînd şi lui Vlad Dracul favoarea de a-l ţinea în Ardeal ca om de încredere. Ca o stîncă neclintită a stat Alexandru-cel-

www.dacoromanica.ro

Bun în calea aprigii năzuinți a Împăratului de a resolvi *problema Dunării* în favoarea Ungariei: Chilia, ocupată de acela în 1419 spre a nu cădea în mîna Turcilor, era cheia intrigilor diplomatice ale lui Sigismund contra lui Alexandru, la Vitold și la Vladislav. Capitolul al II-lea se încheie cu două pagini de măiastră evocare a figurii lui Alexandru (pp. 35-7).

Al treilea capitol se ocupă de luptele de partid din Muntenia și cele din Moldova, încă mai acerbe, după 1432. Alexandru-Aldea își începe Domnia ca un *cavaler*, continuînd pe Dan Viteazul, care murise la datorie. Pe cînd Moldovenii cîștigă biruința din 22 Iunie, Aldea, lipsit de ajutorul Craiului, va face, „plin de durere, actul închinării", ceia ce nu înseamnă însă o deserțiune din frontul creștin, și el o arată pe larg în scrisorile sale (pp. 41-3, 54). Pentru „Pirgos" din scrisoarea lui, ne putem gîndi și la Pirgos de pe dreapta Dunării mai jos de Sistov.

Întortochiatul condominiu al fraților Iliaș și Ștefan în Moldova este înfățișat nou, după documentele interne și externe (pp. 44-5). Primim reservele ce se fac asupra sincerității izvoarelor polone privind tributul și ceremonia închinării în forme apusene (p. 77). Aldea dispare; păzitorul de hotar" din Ardeal, Vlad Dracul, vine să-i ieà locul, pe cînd Ardealul, lipsit de supravegherea lui, se zguduie printr'o adîncă răscoală de clasă, care cere un corp politic al stării a treia, pe temeiuri husite și românești (p. 57-60). Vlad Dracul e nevoit să repete actul lui Aldea: drumul la Poartă și însoțirea Turcilor în Ardeal. Istoria se va repeta cu mai toți Domnii munteni, lipsiți de ajutorul aliatului firesc, regele Ungariei.

* * *

Un capitol mare e consacrat lui *Ioan Hunyadi*, factorul politic de mîna întîiu în Sud-Estul european. Cel d'întăiu din neamul nostru, „Ioan Valahul" avu „visiunea unei uniri generale a Creștinătății din *Răsăritul Europei*". Un portret în linii mari (pp. 67-8) Voevod de Transilvania și comite de Timișoara, Ioan cîștigă prima biruință la *Poarta-de-fier, cu ai lui* (p. 71), decizînd pe Domnii romîni să-l ajute (p. 72). Printr'o acțiune cu totul personală, Ioan chiamă forțe străine să se alieze la întreprinderea lui ofensivă: pe despotul sîrb, pe Domnul muntean, — căci Moldovenii, ocupați de drama familiară, stau de-o parte, ca și regele. Pe basa con-

www.dacoromanica.ro

cepției cavalerești deci, în afară de rosturile oficiale, Ioan Hunyadi „conduce *războiul său personal în Balcani*“ (p. 79). Avîntul spre cruciată ce porni de la acest Romîn cuceri pe rege și cercuri mai largi dând cruciata nefericită din 1444 (pp. 80–1). Celebra expediție, cu răsunet de epopee la scriitorii greci, se presintă captivant și nou, cu o bogată literatură, îndreptîndu-se erorile din izvoare: nu tabăra regelui, ci a Sultanului, au prădat Romînii, și nu Vlad Dracu a prins pe Iancu, ci Sîrbul Brancovici (pp. 81–4). Se arată causele desastrului: ca și la Nicopole, lipsa de prevedere a *cavalerilor*, dar și a regelui, de și fusese prevenit, acesta, de către Vlad Dracul (p. 82), dar Hunyadi acusă pe „Domnii ambelor Valahii“, pe cei din Bulgaria, Albania (pp. 85–6); însă lealitatea de cavaler al crucii Vlad o dovedește prin participarea la expediția pe Dunăre din 1445, în colaborare cu Iancu însuși (p. 86).

Ales guvernator al regatului, Ioan nu-și uită „mica sa patrie carpatică“ și nu pierde „instinctul său românesc“ (p. 88); el recomandă Sașilor „a frînge pe roată și *a trage în țeapă*“ pe turbulenți, — dovadă pentru moravurile epocii, din care va răsări Vlad Țepeș (p. 89). Vlad Dracul încheie pacea sa cu Turcii, fenomen constant la Domnii părăsiți de aliați, în epoca aceasta. Hunyadi intervine contra lui, dar e spălat de vina uciderii, care cade asupra lui *Dan* usurpatorul (pp. 90–1).

A doua cruciată a lui Iancu se înfățișează cu totul *nou;* ea are de obiectiv Macedonia și Salonicul, iar ca metode folosește *tabăra* încheiată din cară grele, ceia ce-i salvează oastea de la un desastru sigur (p. 97). Închis de fostul aliat, la Semendria, scapă, grație mișcării *partidei creștine*, pe care autorul o descopere la Sîrbi (p. 98).

Ceva nou se întîmplă acum în viața eroului: Ioan „nu mai este el însuși. Legenda se stinge, fiindcă s'a închis epopeia“ (p. 99), și vedem tragedia sfîșitului: nobilii unguri complotează cu Gheorghe Brancovici, „trădătorul cruciaților“, care devine mijlocitorul păcii cu Turcii, ajutat de oficiile lui Vladislav al II-lea munteanul, cel prudent, cu *prieteni* la Turci, care-și creiază un curios echilibru în dubla dependență, fățișă, către Ungaria și Turcia, împăcate acum prin acel armistițiu (pp. 106–7), fixat pe anii 1452–1455. Cum se explică însă arderea Vidinului în 1454 și apărarea Semendriei (p. 111)? Scurta pace era de fapt un joc

www.dacoromanica.ro

abil al lui Mohammed al II-lea, care izbutia astfel să ţie în loc pe *cavalerii crucii,* în momentul asediului Constantinopolei; „catastrofa constantinopolitană" fu uşurată „esenţial de tratatul sîrbesc din anul trecut" (p. 109). Căderea lui Ioan se precipită: cel care suferi închisoarea ca Ricard Inimă de leu, cu care e asămănat, la distanţă de două secole şi jumătate, este un nou *Aeţiu,* „ucis sufleteşte de aceia pe cari-i salvase el" (p. 100), jertfă a neamului unguresc lipsit de „aplecări spre cruciată", învins de această rasă care-i este străină prin sînge, — fiindcă „atît de puternicul gubernator" ajunge, supt Ludovic Postumul, a fi „despoiat de toate titlurile sale şi de Voevodatul Ardealului" (p. 108). Cu toate acestea, Ioan, credincios, pănă la moarte, misiunii lui, sare, la 1455, în apărarea Belgradului, asediat de noul „Împărat bizantin de religie musulmană" Mohammed al II-lea (pp. 99, 114). Tot aşa de noi şi preţioase ştiri se aduc pentru *judeţele romîne* bănăţene, care, în 1457, capătă confirmarea unui „privilegiu de *naţiune* ca al Saşilor odinioară", cu un comite numit dintre ei (p. 115).

Şi Mateiaş Corvinul „păstră legături cu neamul românesc", dar, prins de atîtea probleme, ca un imitator al lui Sigismund, a lăsat să dispară „acele admirabile elemente româneşti", care au făcut tăria, suportul operei lui Hunyadi (p. 118); admite însă autonomia unui „Stat ardelean" al claselor privilegiate (p. 119), care se va întoarce, curînd, în contra lui. În timpul lui Ioan, drama dinastică moldoveană se continuă cu şi mai multă cruzime şi răpezi schimbări de tron, evenimente ce s'au ţesut la locul cuvenit în expunerea istorică. *Factorul psihologic, care dă coloare şi sens acţiunilor umane, este notat din abundenţă, iar comparaţiile aruncă mari dîre luminoase de rachetă de-a lungul secolilor.* „Spiritul otrăvit al urilor de partid şi de familie" din aceste „îndrăcite timpuri" e causa turburărilor în care „trişti ucigaşi" ai verilor, unchilor sau fraţilor, se încarcă de „păcate grele". Răsar din ele: vigoarea „neobositei Marica" şi spiritul legitimist din Analele Bistriţei. Polonia încurcă şi mai rău ţele, cu ochii asupra Cetăţii-Albe, după aşezarea Ungurilor în Chilia (p. 95). Patronagiul lui Ioan-Vodă se exercită efectiv asupra Moldovei: se înlătură ideia unui Ciubăr-Vodă (p. 94) dar tributul către Polonia se admite numai supt Petru Aron, care, recunoscîndu-se atîrnat faţă de trei stăpîni, plătia bir la doi din ei (p. 120).

www.dacoromanica.ro

În împrejurări necunoscute, „fără ajutorul altuia", Vlad Țepeș ia tronul, dar, spre a-și crea un sprijin în resistența contra Turcilor, ar fi trimes pe tînărul Ștefan cu ajutor să-și ia Domnia (p. 129).

II. *Ștefan-cel-Mare, apărătorul Europei creștine.*

Fără „laurii Cesarilor pe frunte", Ștefan se face instalat totuși „în forme bisericești bizantine", de Teoctist, care face figură de „patriarh al Moldovei" (p. 165), căci în Moldova se vor continua de acum „sacrele tradiții" ale Imperiului dispărut (p. 125). *Interpretarea nouă, pătrunzînd adîncul realităților istorice, răsare și în acest capitol la fiece pagină.* „Statul" lui Ștefan se organisează „supt influențe slavo-bizantine", primite de la Munteni (p. 125), unele de caracter militar —, ca dublarea pîrcălăbiilor de cetăți (p. 126). Din nou, *problema Dunării* impune autorului un capitol (II), după acela al „întregirii Moldovei" prin cucerirea Chiliei „de la Unguri", căci Țara-Românească, de și „inferioară ca valoare militară și mai slabă ca organisație", se află „pe linia primă a istoriei" (p. 130). Vlad Țepeș, „unul din cei mai energici apărători" ai Romînimii (p. 139), cu glorie furată de Unguri (p. 136), inaugurează *cruciata sa* prin o mare biruință, necunoscută bine, din 1458 (p. 130). Se pun la îndoială excesele lui Țepeș față de Sași, relatate contradictoriu de izvoare (p. 132), de și legitimate prin oplosirea pretendenților dănești și chiar a „Călugărului": se dă lista boierilor fugiți de frica lui Țepeș la Brașov (p. 133); expedițiile din Țara Birsei și Amlaș răsbună invasia nefericitului Dan, prins acum (pp. 133-4). Cursa din 1461 îi dă în mînă cetatea Giurgiu, de unde Vlad, ca un Han mongolic, face lista crudelor isprăvi (pp. 135-6). Expediția lui Mohammed al II-lea din 1462 are cinci pagini de perfectă reconstituire; atacul lui Ștefan la Chilia se motivează: spre a împiedeca „instalarea, catastrofală pentru dînsul, a Turcilor la Dunăre" (p. 138). Scrisoarea motivînd arestarea lui Vlad de aliatul său se consideră falsă (p. 141). În 1465 Moldova e întregită și cu *Chilia*, luată de la Unguri, și cu Hotinul, de la Poloni (pp. 143-5). Regalitatea *agresivă* a lui Mateiaș, satisfăcută de spre Muntenia, trebuia să-și înscrie capitalul său (al III-lea) și în istoria Moldovei. El vine, după ce Corvinul ridicase sabia de cruciat ca „adevărat urmaș al tatălui său" (p. 146), cu ușoare succese în Bosnia; el trece prin

www.dacoromanica.ro

Ardealul răsculat, pentru a pune alt rege, și e „biruitor fără luptă" (p. 147), dar, bănuind aici mîna lui Ștefan, pornește asupra Moldovei. Expediția e analisată pe larg în componența ei (pp. 148-153), — lipsiau Romînii, „al căror rol militar nu voise a-l păstra regele romîn pe jumătate" (p. 149),— și în tactica lui Ștefan : „retragerea înaintea dușmanului, dar nu fără o necontenită harță și apoi, în adînc de noapte, atacul, prin surprindere, la lumina faclelor", *după metoda lui Țepeș* (p. 150), Invasia tatară, „unda de barbarie prădalnică", pornită de Horda lui Mamai, fără motive istorice, are de efect ridicarea cetății Orheiu.

Se cerea un capitol pentru noile orînduieli și temeinica așezare a Moldovei celei nouă, de cel mai mare *ctitor* al ei, înainte de a se trece la grelele încercări prin care avea să treacă țara. Nu e o seacă și deconcertantă descriere a dregătoriilor și tractatelor de comerț, ci *pagini inspirate, demne de ale vechilor cronici moldovene și de ale marilor istorici ai lumii*, supt titlul : „Moldova tinereții lui Ștefan-Vodă". Relevăm descrierea Putnei (pp. 156-1), înflorirea economică a țării, văzută prin magnificența donațiilor domnești și boerești, organisația municipală a orașelor (p. 159), negoțul Cetății-Albe (pp. 159-60), organisarea fiscală (pp. 160-161), prin care se creiază un Stat modern, cu mult deosebit de „presidența patriarhală de libertăți locale" ce era „Domnia munteană", lipsită de atîtea venituri. Numai din o asemenea exuberanță economică, avînd la bază satele de oameni liberi, pe care se suprapune organisarea militară, se putea crea un pivot al apărării Creștinătății, și *numai așa* putem înțelege marele adevăr istoric, rămas neexplicat pînă azi.

Pentru unitatea politică (cap. V).

Marea personalitate a lui Ștefan este o sinteză spirituală, a calităților de mare ctitor și liberator cu aceia de *cavaler al crucii :* cele d'întăiu, care sînt și calități ale rasei sale, l-au păzit de „periculoasa pasiune a aventurii", care aduse nenorociri pentru atîția cavaleri ai epocii. De aceia, în locul unui titlu ce ar sublinia epopeia războiului cu Turcii, autorul ne va pune, prin titlul cel nou, în situația justă de a putea înțelege și urmări linia politică a Domnului Moldovei : luptele pentru hegemonia asupra Munteniei, din care se iscă războiul turcesc, două acțiuni ce se împletesc, avînd aceleași cause. Ostilitatea cu Muntenii, deschisă

www.dacoromanica.ro

prin ocuparea Chiliei şi arderea Brăilei, urmăria, de fapt, atît supremaţia *economică*, prin nimicirea concurenţei muntene (pp. 138, 164), cît şi cea *politică*, prin impunerea unei colaborări în războiul cu Turcii. De şi provocător, necontenit, prin intervenţia lui în Muntenia, Ştefan-cel-Mare n'a luat niciodată ofensiva în genul lui Hunyadi: duşmănia cu Muntenii l-a împins la „reluarea rolului de *căpitan de cruciată*, măcar defensivă, căci el n'a încercat niciodată să atace pe Turci în ţara lor" (p. 165). „Radu(-cel-Frumos) chiamă pe Turci", şi războiul, cu numeroase acţiuni isolate, ni se înfăţişează după izvoare sigure. Lupta, din 1473, de la „Vadul Riului" se localisează la *Milcov*, în loc de Rîmnicul-Sărat (p. 170). Laiotă revine în Scaun „printr'o mişcare a boierilor", poate ajutat şi de Ştefan (p. 172), dar pentru a se menţinea trece de partea Sultanului. Contra lui se va sprijini un alt candidat, Basarab-cel-Tînăr, de acord cu Ardelenii, cu Ştefan Báthory,— căci „vechea *autonomie ardeleană* din vremea lui Apor pare că învie" (p. 173); dovezi în acest sens se vor semnala şi mai departe, pănă la definitiva despărţire a Transilvaniei de Ungaria, prăbuşită supt jugul turcesc. *Scopurile şi efectele acţiunilor generale sau locale sînt descoperite cu intuiţia profundă a lucrurilor, caracteristică autorului.* Ştefan „urmăria distrugerea cetăţilor înjghebate de Munteni" (p. 174). Secuii, „printr'o învoială cinstită de *ţărani liberi*, părăsiţi în *voia soartei de cîrmuirea ungurească*", erau vre-o opt mii la *Podul-Inalt*; ei vin la luptă alături de numeroasa boierime şi de „un număr covîrşitor de ţărani, de a căror libertate nu se atinsese nimeni" (p. 177). Scrisoarea adresată de Ştefan după luptă, „domnilor creştini", adevărat proclamaţie de cruciat, a contribuit a se face ştiută în Europa această Moldovă: „în acea clipă", zice d. N. Iorga, „... apărarea Creştinătăţii trăise aici, la noi" (p. 178). O biruinţă a lui Ţepeluş, în vară, dar Basarab se întoarce; cade Caffa şi Mangupul (pp. 180-1). Părăsit de Poloni, Ştefan caută „legături mai depărtate, pentru asigurarea sa" şi acceptă patronagiul în forma „adînc umilitoare", oferit de Mateiaş, a cărui politică, lipsită de scrupule, e aspru judecată (pp. 182-8)[1]. Nu e greşită data 1477 pentru împrejurările ardelene la pagina 184? Regele nu ia măsuri faţă de pregătirea invasiei lui Vlad şi promite lui Ştefan *Ciceul* (p. 186).

[1] N. Iorga, *Doc. Ard.*, pp. 87-8.

www.dacoromanica.ro

N'ar fi adevărată știrea despre tratative directe între Ștefan și Sultan (p. 187). Izvoarele turcești, care descriu lupta de la *Valea Albă* mai în amănunt, nu se aduc; dar se remarcă *tabăra* de model husit, a lui Ștefan (p. 188) și rezistența cetăților moldovene (p. 189). Raportul soliei lui Țamblac la Veneția, în care Ștefan aduce învinuiri „prinților creștini și vecinilor", suplinește lipsa unui buletin al războiului: Ștefan presintă instalarea lui Țepeș ca opera sa (pp. 191-2, 195-7). Se scusă aici cruzimile lui Țepeș, „căruia, pentru truda și pofta lui spre apărarea țării, i se poate ierta așa de mult" (p. 193) și se valorifică știrile cronicii lui *Unrest*, prin analisa critică făcută de autor (pp. 172, 192). De și politica inconsecventă și lașă a regatului se împacă din nou cu Laiotă (p. 194), Ștefan rămîne pavăza Brașovului, părăsit de Coroană (p. 198) Basarab-cel-Mic e silit a însoți și el pe Turci, în Ardeal, la *Cîmpul Pînii*, unde „luptă Romîni contra Romînilor" biruitorului Pavel Chinezul (pp. 199-200). Provocat de Ștefan prin încercarea cu „fiul Călțunei", Țepeluș va conduce pe Turci și în Moldova (pp. 203-4).

„Peste mormîntul lui Mohammed al II-lea cuceritorul" (titlul cap. VI), Ștefan Báthory și Pavel Chinezul știură să profite de moment. Prin bătălia de la Rimnic, Ștefan alungă pe „dușmanul" său Țepeluș, dar clientul său se dovedi un mai mare maestru al trădării (p. 206). Se rectifică știrea cronicii că Ștefan ar fi instalat atunci pe Vlad Călugărul; „Mehedințenii" cari ucid pe Țepeluș nu sînt Olteni noștri, ci Bănățenii din Mehadia (p. 208). Ștefan renunță definitiv la politica intervențională, creînd „un front de piatră și de oaste împotriva acestei Țări-Românești a Muntenilor, pururea nesiguri". După cucerirea Chiliei și Cetății-Albe, Baiezid al II-lea arată, în buletinul victoriei, că și-a răsbunat pe intervențiile lui Ștefan în Muntenia tributară Sultanului, dar din partea frontului creștin lipsește „o înfățișare a realității tragice" din 1484, care dădea Dunărea-de-jos în deplină stăpînire turcească (pp. 211-2).

Ultimul capitol al cărții: *Socoteala cu tânăra Polonie* încheie sintesa Domniei lui Ștefan prin acțiunea de mare cutezanță a lui de a smulge Poloniei *„bucovinele"* de peste Ceremuș (p. 242). Părăsit de Matei, Ștefan recurge la omagiul din Colomeia pentru un „tratat contra păginilor" (p. 215). Expediția de iarnă, turcească, explică dictonul popular: „gerul lui Malcociu" (p. 216); înșelat în

www.dacoromanica.ro

aşteptări, Domnul caută alianţa lui Maximilian, a Moscovei (p. 221) şi ocupă *Pocuţia* până la Haliciu (p. 222), pe cînd *cei din urmă cavaleri, ridicaţi dintre Romînii ardeleni: Pavel Chenezul şi Bartolomeiu Dragffy* apără Belgradul şi asediază Semendria (pp. 222–4); se relevă politica ungurească „de ignorare a luptătorilor romîni şi de prigonire a ţăranilor" (p. 225). Ştefan ocoli pe îngîmfatul Ioan Albert, căutînd prietenia fraţilor săi, Vladislav din Ungaria şi Alexandru din Lituania; „se plănui o cruciată contra Tatarilor. Erau primele „încercări ale *diplomaţiei moldoveneşti*". Împotriva ei apare de-o dată *frontul iagellonic* din 1494, cu scop de cruciată, pentru recuperarea porturilor Mării Negre, interesînd negoţul polon: Chilia, Cetatea-Albă, Caffa (p. 229). Expediţia este pornită de Ioan Albert supt steagul acesta. În faţa ameninţării polone însă, „instinctul de rasă" adună forţele româneşti din Ardeal, cu Dragffy, şi Muntenii lui Radu al IV-lea, cari sar în ajutorul Moldovei (p. 231). Ca izvor de basă al războiului se consideră corespondenţa Ordinului, din care se dau pasagii preţioase (pp. 233–4). De şi dă drum liber Turcilor spre a jăfui în Polonia, soliile trimese în Lituania dau dovada că Ştefan nu renunţă la rolul de cruciat (p. 238), şi ideia aceasta stă şi la temelia tratatului moldo-polon din 1499, actul *„de eliberare din vasalitate şi de reîncepere a cruciatei"*. Blocul ungaro-polono-moldovean mergea ca racul, broasca şi ştiuca din fabulă, căci procesul diplomatic pe chestia Pocuţiei nu se resolvă nici supt noul rege, Alexandru. Loaial, Ştefan asigură că el „a păzit să nu sufere regatul nimic, nici de la Turci, nici de la Tatari" (p. 246); de aceia se îndîrjeşte mai mult pentru sfinta lui dreptate, pe care noul rege, nesocotind zapisele şi procedura, care dau dreptate lui Ştefan, i-o recunoaşte tot aşa de puţin ca înaintaşii lui. Nu e sigur dacă Pocuţia, numită de Ştefan cînd „Bukovina", cînd „ţara Rusiei", iar, de Poloni, „a Haliciului" era ocupată efectiv (pp. 242, 243, 245). Făcînd bilanţul, cu care încheie cartea a doua, autorul dă o măiastră caracterisare a celui „înălţat cu mult peste fiinţa omenească în necontenit spornica poesie a legendei" (p. 252), de pus alături cu aceia a cronicarului Grigore Ureche, dar întrecînd-o ca pătrundere.

III. *Moştenirea lui Ştefan-cel-Mare.*

Ultima carte, cuprinzînd jumătate din paginile volumului, tratează istoria întregului popor românesc din cele trei cadre poli-

www.dacoromanica.ro

tice, frămîntate de aceleași probleme ale destinului vitreg și supt același semn al *cavalerismului* cruciat, între 1504 și 1552. El se vede în atitudinea activă sau pasivă a tuturor eroilor sau umbrelor de Domni din fapta urmașilor lui Ioan de Inidoara, cari răsar pe alocuri în Ardeal și în Banat, chiar cînd sînt înstrăinați cu totul, ca Ștefan Mailat. *Problema ardelenească* se impune tot mai mult atenției Domnilor romîni și se ridică pe primul plan al sintesei istorice, ca în capitolul IV. Această carte s'ar încheia în mod firesc prin căderea ultimului bastion al neatîrnării românești, întîmplată la 1538, dar, *criteriul autorului fiind acela al duratei unei stări de spirit, care în adevăr dă viață epocilor*, volumul va înainta pănă cînd se va constata o schimbare în acest domeniu spiritual, iar „epigonii vitejilor" cavaleri vor pierde caracterul cavaleresc, luînd pe acela al eroismului indiferent față de ideal.

Bogdan al III-lea iese înălțat pin această sintesă, ca înțelept și demn continuator al marelui său părinte, în continuarea procesului răzășesc pentru Pocuția și în rolul de apărător al creștinătății; se pune la punct anecdota istorică a soliei lui Tăutu (p. 258), chestia căsătoriei lui Bogdan cu „cralevna" (pp. 260-2), conflictul lui cu Radu al IV-lea, al cărui îndemn a venit tot din Polonia (p. 263); o conștiință de neam „începea să mijească" (p. 264). Cu toată parada Ungariei pentru cruciată, Mihnea, adus de Turci la tron, se impune și este acceptat (p. 256), pe cînd Bogdan va repeta războiul moldo-polon ca să-l încheie în 1510 printr'un act la fel cu cel din 1499 aproape.

Trei evenimente simultane deschid în cele trei țări perspectiva unor timpuri din ce în ce mai grele. Invasia tatară în Polonia și în Moldova și amenințarea pentru Moldova de a servi ca „basă de acțiune" a revoltatului Selim (p. 284), dar o nouă năvălire tatară este evitată prin pregătirile lui Bogdan; politica lui „nu fusese lipsită de *dibăcie*" în raporturile cu cele două regate și cu Selim, care îl înșeală totuși, trimețîndu-i, în 1513, „cea mai grea și mai stricătoare năvălire de Tatari" (p. 290), cînd Domnul își serba nunta.

În Muntenia, izgonirea lui Mihnea de „partidul național" al Craioveștilor, puternic și ambițios *clan* de boieri" (p. 278), care se înțelege totuși cu Sultanul pentru a instala pe Vlăduț întăiu, apoi pe Basarab-Neagoe. — Al treilea fapt, *răscoala lui Doja* din Ardeal, cu „masele sălbătăcite, în care se întîlniau oameni de toate

www.dacoromanica.ro

naţiile", fiindcă se aruncase jugul iobăgiei şi asupra unor privilegiaţi din ajun (p. 293), se presintă în resultatele ei triste. Principatul muntean, ridicat prin politica dîrză a unui şir de Domni, atinge apogeul cultural-artistic supt Neagoe (pp. 297-8). Din învăţături se aleg bune pasagii (pp. 302-4). În „cei *opt ani de anarhie*" (1518-1526) se cuprinde turburata Domnie a lui Ştefăniţă, ai cărui boieri fac figură demnă la încheiarea tratatului cu Polonii şi cînd se eschivează de la injoncţiunea colaborării cu Turcii lui Soliman (p. 305), pornit asupra Ungariei, apoi turburările fără număr din Muntenia, care aduc o scurtă Domnie turcească (p. 310), care ar fi continuat dacă nu se ridica Radu „cel Viteaz" de la Afumaţi printr'o acţiune de epopee (p. 311), luptînd cu „cavalerul musulman" Mehemed-beg cel neobosit (p. 312), dar atitudinea Craioveştilor faţă de noul Vladislav e arătată contradictoriu (p. 313). Acţiunea lui Radu, care înlătura şi pe Turcii lui Vladislav (p. 314), are un egal în discursul lui Luca Cîrjă din Polonia, marcînd „un nou avînt creştin" (p. 315). *Anarhia însă era produsul desbinării în partide care se urăsc de moarte ca în Muntenia;* dar şi în Moldova nu era mai bine, cu cete de pribegi risipite în Ardeal şi în Polonia de tirania lui Ştefăniţă. În faţa noii primejdii turceşti, Polonia se ţine în reservă, Ungaria pregătia cruciata, plătind un stipendiu lui Ştefăniţă, care provoacă pe Turci (pp. 319-22). Bănăţenii se aflau pe „frontul de cruciată", pe cînd Radu de la Afumaţi renunţa la ilusie: „nu voia să mai fie *cavalerul condamnat* al unei creştinătăţi care arăta că nu se poate apăra" (p. 321). Capitolul anarhiei se încheie cu războiul moldo-muntean, provocat de „pribegii moldoveni", iar nu de „povestea hazlie" a domniţelor surori peţite de cei doi Domni (p. 323); se admite însă căsătoria cu Stana (p. 325), contrar afirmaţiei din socotelile Sibiiului (p. 324, no. 6), şi Doamna e absolvită de crima otrăvirii soţului tiran (p. 327).

* * *

Epocei lui Rareş, care domină cu agitata lui personalitate împrejurările dintre 1527 şi 1546, i se dă un spaţiu cam larg în raport cu acela dat lui Ştefan-cel-Mare; dar Ardealul vine pe planul întăiu în două capitole (cap. IV şi VI), lăsînd la mijloc chestiunea Pocuţiei, care este şi originea invasiei din 1538, cu „pierderea neatîrnării moldoveneşti" (cap. VII). Prăbuşirea Ungariei

www.dacoromanica.ro

la Mohács, în 1526 se întîmplase şi prin părăsirea ei de Ardealul lui Zápolya, care se „ţinu întreg de o parte" ca „o altă ţară" (p. 326). Solicitat de la început de ambii competitori ai tronului ungar, Rareş încheie legături cu Zápolya, al cărui adversar, Rominul *Ştefan Mailat*, ocupă Făgăraşul (p. 332). Scopul lui Rareş era: „Ardealul pentru dînsul, tot restul nefiind decît mascarea, prin negocieri de ambele părţi, a acestui scop". Se dă un tablou suggestiv al situaţiei politice din Ardeal şi a mişcărilor lui sociale (pp. 329-30, 334-5), în momentul cînd intervine cu oştile Rareş „fără a spune pentru cine... şi contra cui", supt influenţa realismului Renaşterii (p. 335).

Marşul lui Soliman asupra Vienei şi ordinul de participare dat lui Rareş şi Moise-Vodă, — căci Radu al V-lea fusese ucis de „boierii adunaţi în *dietă* revoluţionară la Slatina" (p. 333), — coincide cu jignirea adusă de Ferdinandişti lui Rareş, ceia ce-l împinge pe acesta spre Zápolya pe faţă (p. 339). Dar Saşii, la cari *conştiinţa naţională* se deşteaptă (pp. 334, 341), ridică grele obstacole în calea lui Rareş chiar după Feldioara; se admite şi soluţia neutrală a „regelui care va birui" (p. 345). Acest fapt îl decide pe Rareş să reia chestiunea pasionantă a Pocuţiei, expusă aici ca revendicare a unei *moşii* printr'un act *juridic* perfect; de cealaltă parte, Pocuţia fiind o chestiune de onoare (p. 352), Polonii se plîng Sultanului, care „insolent" interzice relaţiile diplomatice pentru „robii" săi din cele două ţări vasale şi chiar pentru „Craiul Ianoş". Se explică apoi tactica lui Tarnowski şi nepregătirea „poliorcetică" a Moldovenilor, de şi apăraseră aşa de bine Suceava în 1376 şi 1497 (p. 355). Se arată că victoria polonă se exagerează (p. 356), se vorbeşte de steagul turcesc la Rareş, mediaţia lui Zápolya, repetînd pe a lui Birtok din 1497 şi rolul nou al aventurierilor: Laski, Gritti (pp. 358-9). Rareş izbuti să atragă pe rege la relaţii diplomatice, dar acesta îi dă lecţii de istorie recentă, pe cînd în sufletul Moldoveanului revoltat „vorbesc vechii Traci şi în furia lui sfidătoare însuşi Decebal, neînduplecatul Dac" (pp. 362-3).

Pănă la intervenţia Sultanului din 1538, Rareş din nou se amestecă în Ardealul ameninţat a deveni turcesc prin intrigantul Gritti, „domnul gubernator" (p. 368). O nouă schimbare de tron la 1532 în Muntenia, prin alegere, dovedi, ca şi în alte dăţi (p. 375), că „ţara revenia la dreptul ei de a-şi alege *Domnul*" (p.

www.dacoromanica.ro

367). Dar și Ardealul, aproape părăsit de Zápolya, face un act de *suveranitate* cînd *alege singur pe voevodul său*, care, de și de altă lege, era un Romîn, Mailat (p. 370); el creiază *Ardealul independent* împotriva lui Rareș. Acesta ținea să aibă Ardealul pentru sine, supt noua sa orientare ferdinandistă (pp. 370-2). „Rușinosul act din 4 April", la care „se coboară" Petru, se explică de d. N. Iorga prin setea lui Rareș de a răpune pe adversarul din Ardeal și de „a-și recăpăta Pocuția" (p. 373). Important rolul *dacic* și *românesc* ce se atribuie lui Mailat (p. 374); tot așa planul lui Rareș de *cruciată*, pe cînd noului său aliat nu-i ardea nici de cuceriri transilvane, nici de expediții cruciate (pp. 377-8), și nici de mediație în chestia Pocuției.

Capitolul al VII-lea înfățișează catastrofa Moldovei din 1538, cu consecințile ei; în fața pregătirii lui Rareș „ceva s'a produs în Moldova care i-a tăiat mînile", prin Mihul, capul răscoalei (p. 384). După frumoasa povestire a fugii fui Rareș pe trei pagini, vine ridicarea boierilor *„patrioți* din partidul creștin" asupra lui Lăcustă (pp. 391-3) pentru recuperarea Basarabiei, supt noul Domn. Încă un mare intrigant intră în scenă: Ghorghe Martinuzzi, opuindu-se lui Mailat, care *„pregătia despărțirea Ardealului de Ungaria"* (p. 394). Revenirea lui Rareș, „nu pentru pace, din nici o parte", de și „în acel suflet tare... era ceva zdrobit" (pp. 402, 404), n'a dus nici măcar la recîștigarea posesiunilor ardelene pierdute în 1538. Se condamnă acțiunea nefericită a celor doi Domni în Ardeal la 1542, spre a surpa opera „marelui Romîn din Ardealul acestui timp". „Ce n'ar fi putut face *alături* acești mai strălucițí represintanți ai neamului lor în acel timp?", se întreabă autorul (p. 406). Asistăm numai la agonia idealelor lui Rareș, propuind vre-o uniune *dacică* (p. 409) și căutînd alianțe apusene.

Se încheie prin caracterisarea personalității inegale și necomplete a îndrăznețului care a știut *să amestece numele Moldovei* „în toate marile probleme ale timpului", judecînd și tristele urmări ale sterpei sale acțiuni (pp. 414-15). În tot cuprinsul volumului s'a făcut dovadă, prin năzuința căpeteniilor și prin sensul acțiunilor mari, că *titlul* său este în de ajuns de justificat pentru epoca dintre anii 1418 și 1552, la care se referă; chiar Domnii instalați de Turci în Muntenia se impărtășiau de spiritul cavaleresc al luptei pentru cruce, prin atitudinea sau gîndul lor.

www.dacoromanica.ro

Capitolul ultim, „Epigonii vitejilor", înțelegem: *ai cavalerilor*, vădește decăderea spiritului de cruciată în cele trei țări românești: la Mircea Ciobanul, la fiii degenerați ai lui Rareș și la cei ce mai înseamnă o forță politică în Ardeal. Încep să apară vitejii fără ideal: „Vremea vitejiei venia", zice d. Iorga, „a *vitejiei pure*, a cavalerismului dispăruse acum cu totul" (p. 431).

Volumul al IV-lea se încheie cu înfățișarea „creațiunii culturale". Curentul husit provoacă traduceri religioase încă din secolul al XV-lea, pe la mănăstirea Dragoșizilor (p. 433), ca „fenomen popular", după cum folklore e și balada sau arhitectura bisericilor de lemn. Se înlătură părerea traducerii în secolul al XVI-lea a tipăriturilor de la Brașov (p. 435) și se demonstrează de ce *scrisul* în românește al negustorilor trebuie să fie cu mult mai vechiu decît scrisoarea lui Neacșu (p. 436); slavona, ca și latina din Apus erau obligatorii numai în „scrisorile patente" (p. 437). Avîntul, „tendința în sus" și *coloarea* domină în arta ctitoriilor bisericești, înfățișate aici în legătură cu *starea de spirit* care li-a dat naștere în cele două țări, pentru a încheia cu definirea magistrală a sintesei artistice realisate de Romîni în această epocă a cavalerilor.

V.

Vitejii.

S'a arătat în volumul precedent sensul *vitejiei*, ce dă caracterul epocii de la 1552 înainte; el s'a precisat aici: „a ajunge, a stăpîni, a folosi și mai ales a străluci, *acesta este scopul*". Spiritul animator este al Renașterii și de caracter cosmopolit; Rareș a fost precursorul într'un anume sens (p. 48). Influențele apusene sînt așa de multe, prinzînd în mreaja lor pe „domnișori", sau trimețînd aventurieri străini, că informația sporește enorm în scurta epocă de vre-o șaizeci de ani (1552-1615), care înseamnă o *fasă de transițiie* pentru Romîni, de la ideile și formele evului nostru mediu la cele moderne: însemnătatea fenomenelor justifică desvoltarea ce li se dă și limitele atribuite epocei. Volumul se împarte în șapte cărți, caracterisînd tot atîtea fenomene de samă ale epocii, începînd cu predominarea boierilor în politică și a Doamnelor în rostul țărilor noastre și încheind cu ceia ce continuă „fapta lui Mihai Viteazul", represintantul tipic și ideal al stării de spirit a epocii.

www.dacoromanica.ro

1. *Boieri, Doamne şi Domnişori.*

Aceştia sînt cei trei factori determinanţi ai vieţii politice româneşti pe cari d. N. Iorga îi descopere în epoca *vitejilor*, atunci cînd Apusul începe a se interesa tot mai mult de condiţiile politicei ţărilor romîne.

Doamnele. Dacă „influenţa Doamnelor" dă subiectul primului capitol, nu înseamnă ca ea se mărgeneşte aici; ea apare ca *factor nou* în politica şi cultura românească, de nuanţă sîrbă întâiu, o moştenire a epocii precedente, ce se face tot mai simţită, dînd nota caracteristică epocii. Începutul se face de însăşi văduva lui Rareş, *Elena*, care, izbutind a instala un ginere, Mircea, în Muntenia, cu ajutorul celuilalt ginere, Lăpuşneanu, din Moldova, „se putea crede stăpînă pe amîndouă ţerile" (p. 10). Fiica ei, *Chiajna*, va lua cea d'întâiu rolul de patroană a fiului, dînd războaie pentru a-l impune ţării şi stăruind să întemeieze o dinastie „ca a Rareşizilor din Moldova". „Guvernarea Chiajnei", care din scrupul religios răspinge un mîndru ginere frances (p. 131), indispune însă un mare grup de boieri, cari, „organisîndu-se în partid", vor chema pe Alexandru al III-lea. Suferind un lung exil, ambiţia ei se va lovi de a Levantinei *Ecaterina*, care patronează la rîndu-i pe fiul său, Mihnea (p. 148), cu nu mai puţină energie. „Regenţa Ecaterinei" se distinge printr'o remarcabilă „cumînţenie politică", sprijinindu-se şi pe cumnatul din Moldova (p. 179) şi inspirîndu-se de la el, astfel că, în ambele ţări, „aceiaşi familie stăpînia în acelaşi fel", după vechea „datină de cruţare a săracului, de frăţie cu boierii, de bune legături cu vecinătatea", nepreţuită „operă prin care de sigur că ţara s'a odihnit şi s'a întremat" (p. 222). Cît a însemnat influenţa ei s'a văzut la moartea Doamnei: mazilia urmată de renegare a fiului Mihnea (p. 240).

Pe urmele lor călcase *Ruxandra* lui Lăpuşneanu, care izbuti a impune pe fiul ei Bogdan, „brudiul" (p. 83), şi „a purta trebile ţării" ca regentă (p. 99). „Căci", zice d. N. Iorga, „era pe acest timp o *adevărată guvernare prin femei*, care luau asupră-şi *regenţa* de fapt", cum au făcut mai tîrziu, la începutul secolului al XVII-lea, *Elisabeta* lui Ieremia, care va juca un rol de samă pe lîngă numeroşii săi fii, combătută de *Marghita* lui Simion (p. 384), ori Safta lui Gheorghe Ştefan şi Dafina lui Dabija, la jumătatea acelui secol. Tabloul se completează însă pentru epoca noastră cu rolul jucat de regina *Isabela*, în Transilvania, supt a cării

www.dacoromanica.ro

cîrmuire „Romînii se putură bucura de un regim mai drept“ (p. 40) și care va fi servit probabil de model Doamnelor romîne.

„*Boierimea peste Domni*“ (capitolul al II-lea) este al doilea *factor*, cu mult mai puternic însă în destinele celor două țări. De fapt, încă din epoca precedentă boierii se dovediseră „în stare să dea și să ieа înapoi stăpînirea“, prin partidele lor; e un factor mai vechiu, dar rolul lui crește peste măsură, acum, supt influența poate a stărilor similare din Ardeal și din Polonia, ori favorisați de prerogativa ce au boierii de *a alege* pe Domnul țării. Energia lor este indelebilă: „boierimii desființate cu sabia îi va urma alta, răsărită din adîncurile pline de energie ale neamului“ (p. 13). Conflictul dintre ea și Domn duce la măcelul executat de Lăpușneanu și de cumnatul său, Mircea Ciobanul. „Boieri puternici stau de la început în jurul lui *Petrașcu*“, care-i adaugă pe Iani din Epir, „una din marile puteri ale vremii, prin inteligența sa“ (p. 14), dar e capabil să împace cele două *partide* rivale „printr'un adevărat tratat de pace și prietenie“ (p. 16). Acești boieri, ce alcătuiesc partide spre a-și satisface ambiția schimbînd Domnii (p. 211), sînt o „*clasă serioasă*“, bine legată, care va avea îndată „mari ambiții“ (p. 179) avînd, cei mari, „cîte cinci-șase sute de Romîni“ (p. 180); ei aleg aproape totdeauna pe Domn, din proprie inițiativă, sau cu aprobarea Sultanului, la care merg în delegații numeroase, care se urcă pănă la șaptezeci-optzeci de oameni, ca aceia din 1576, „cerînd să se dea amîndouă Scaunele românești unor Domni mai iubiți de țară“ (p. 165). Dar Domnul ajunge „a fi aproape indiferent, căci *boierii stăpîni pe multe moșii* și *îmbogățiți prin comerț* ...erau de fapt *hotărîtori în toate rosturile țării*“ (p. 248). În special „boierimea munteană ajunsese... a întrece pe a Moldovei“ (p. 179). Alături de Doamne și mai mult decît ele, luînd inițiativa sau captați de domnișori, pentru a instala un regim favorabil, ei nu se dau înlături de la orice mijloc, îmbrățișînd causa aventurierilor sau promițînd un tribut sporit Sultanului. Rolul lor e ilustrat în războaiele lui Mihai Viteazul, ca și nefasta atitudine în care s'au complăcut, acordînd interesele lor *oligarhice* cu insolența lui Sigismund la 1595 (pp. 293-4). Ei sînt cei cari susțin politica războinică a lui Mihai Viteazul, ei îl părăsesc, obosiți de a-l urma, spre a-și cruța interesele (p. 348). Ei vor ridica din nou steagul eroului căzut, spre a-l înmîna celui mai demn, Radu Șerban (p. 368), iar în

www.dacoromanica.ro

Moldova se vor ridica prin războiu asupra Domnului lor, Ştefan Răzvan (p. 401). Desbinaţi în partide rivale, ştiu să-şi apere interesul de clasă, prin actul din Maiu 1595, şi împotriva străinilor, a Grecilor, şi contra Domnului.

În faţa clasei boiereşti autorul relevă pe *ţărani* ca o adevărată „clasă socială", cu tendinţi deosebite (p. 108); ei părăsesc oastea în 1564 spre a-şi lucra ogoarele (p. 84) şi se *răscoală* „împotriva boierilor cari conduseseră Domnia lui Petru în folosul lor" (p. 249). „Oastea şi ţara", „curteni, şi gloata" se deosebesc mai totdeauna în izvoare (p. 251), demarcînd cele două clase sociale. Dar puterea şi bogăţia boierimii se clădia în epoca aceasta pe ruina şi aservirea unei părţi din ţărănime: „ţăranii strînşi cu *birul* şi cu dări noi... erau reduşi să se facă *rumîni*" ai boierilor capitalişti (p. 179). Şerbia se recunoaşte în chip legal prin actul din Maiu 1595.

Domnişorii. Secolul al XVI-lea e cunoscut în istorie ca al pretendenţilor, zişi „domnişori"; nicăiri însă nu s'a dat o sintesă aşa de completă, ca în această operă a diverselor categorii de pretendenţi, dintre cari unii izbutesc a domni, iar alţii nu. *„Zburdăciunea domnişorilor"* (capitolul al II-lea), socotită ca un fenomen de samă al „Curentelor apusene" (cartea II-a), se poate lua şi ca una din acele dovezi de energie românească ce autorul surprinde aşa de des cu uimitoare perspicacitate. Ei apar de predilecţie în Moldova, ca imitatori ai lui *Despot*, ai lui *Tomşa*, cînd se deschide „o nouă eră de *lotri*" (p. 9.) şi ai lui Ioan-Vodă cel Cumplit. Dar Tomşa răzeşul e cel d'intăiu „domnişor" fără genealogie domnească (p. 93). Pretendenţii munteni însă continuă a fi numai din „speţa cea veche", dată fiind situaţia mai isolată a ţării din calea „furtunosului şi schimbătorului vînt al Apusului" (p. 94). Domnia lui Petru Şchiopul este cu deosebire turburată de numeroşi domnişori: Ioan Creţul (p. 169), Ioan, fratele lui Creţul, Potcoavă, Alexandru, fratele său, şi alţii nesocotiţi (pp. 170-1, 174, 176), Ioan Lungul (p. 192) încheind seria. Pe lîngă aceştia se rînduiesc aventurierii ce colindă Apusul depărtat. O suggestivă caracterisare a lor o găsim la începutul cărţii a V-a: ei şi dau replica Apusului, ce pătrunsese „cu Despot-Vodă în Moldova şi cu Henric al III-lea de Franţa în Polonia", neavînd calităţi militare ca domnişorii din Ardeal sau ca *vitejii* de la Cazaci. „Speţa lor se va continua prin alte exemplare, în general interesante şi chiar

www.dacoromanica.ro

simpatice, ale tipului, răspîndind în acea lume din Vest cunoştinţa rasei şi patriei lor" (p. 186).

II. *Vitejie şi cruciată.*

Epoca domnişorilor însă nu s'a încheiat la 1593, cei mai mulţi represintînd şi tipul viteazului, caracteristic epocii. Vitejii apar deci printre aceşti domnişori, printre boieri, „oligarhia căutătoare de necontenite isprăvi nouă" (p. 48), cu represintanţi ca Albu (pp. 149-50), Buzeştii lui Mihai, ori atiţia „lotri" ce rivniau la Scaunul domnesc, prinzînd încă şi pe *Cazaci* în vîrtejul acestor frămîntări şi tulburări lăuntrice. *Vitejii de la Cazaci* dau materia unui capitol (al III-lea) din cartea a IV-a. Vitejia urcă adesea treptele tronului, cu Lăpuşneanu, cu Despot, cu Ioan-Vodă, care dete „o ultimă luptă eroică în Moldova" (cap. II) la „sfîrşitul epopeii moldoveneşti" (cartea IV), ca o „supremă dovadă de vitejie supt steagul Moldovei" (p. 143), şi mai ales cu Mihai Viteazul, tipul cel ideal de vitejie, care-şi legă numele de „noua cruciată" şi de „unirea politică a Romînilor". Căci vitejia „era în mediul însuşi al ţării deprinse cu lupta" (p. 36) şi „multă vreme încă va fi *sentimentul social dominant*" (p. 163). În „fapta lui Mihai Viteazul" ea îşi găsi cea mai splendidă realisare, ce va da un nou impuls imitatorilor eroului. Independenţa recunoscută în Octombre 1595 de Sigismund lui Mihai e tot un omagiu adus acestei pure *vitejii* (p. 310). În tustrele ţările, dar mai ales în Ardeal, „energia românească a *vitejilor* se cheltui însă larg..., dar supt conduceri individuale, de aventură" (p. 380) după 1600.

Sentimentul creştin înobila adese ori vitejia, căci el, de şi nu dă nota dominantă ca în vremea cavalerilor, mocneşte în suflete şi izbucneşte în scrisori, la Pătraşcu către Braşoveni, la Lăpuşneanu, care „vrea să slujească încă de acum contra Turcilor" şi să atace cetăţile turceşti (pp. 22-3). Căci din lumea care simte încă „marea *datorie de cruciată*", supt imperiala acţiune a lui Carol Quintul" (p. 48), se va aventura la noi figura lui Despot, vorbind „de cruciata ce ar putea întreprinde cu o sută de mii din ai săi" (p. 70) şi tot de acolo ni va veni, mai tărziu, Petru Cercel, care va fi vînturat multe „planuri de luptă creştină, de nouă *cruciată*" în soliile lui cu Báthoreştii (p. 215).

Toate aceste palide năzuinţi aveau să se întrupeze, în fine, în „ultima luptă eroică în Moldova" a lui Ioan-Vodă, născută din

www.dacoromanica.ro

„planul său de cruciată", la care spera să-şi cîştige alianţa Poloniei (p. 145) şi mai ales în cei *„trei ani de cruciată românească"* (cap. IV), datoriţi marelui erou Mihai, care se ridică mult de-asupra colaboratorilor săi: Sigismund Báthory, Aron-Vodă şi Ştefan Răzvan. Ni se dă buletinul întregei mişcări balcanice provocate de acţiunea cruciată a eroului romîn (pp. 212-3) şi „reluarea de Romîni, dovediţi capabili de a se lupta, a *ideii imperiale bizantine*" (p. 319), deslănţuind „cea d'întâiu campanie balcanică, bizantină, a biruitorului de la Călugăreni" (p. 313). Grecii încep chiar a vedea în el „un posibil basileus" (p. 318); Mihai însuşi asigura că e gata „să meargă până la Ţarigrad" (p. 320), cînd se deschise problema ardeleană, schimbînd direcţia acţiunii sale războinice. El avu şi în acest sens imitatori.

III. *Factori externi: influenţe apusene şi răsăritene.*

Marile curente moderne, pornite de Renaştere şi Reformă, pătrund până în ţările noastre, prin Polonia sau favorisate de starea politică a Transilvaniei. Două cărţi din volum se numesc după ele: a II-a: *Curentele apusene*, şi a V-a: „Noua legătură cu Apusul". Scriitori francesi se informează de noi, politica Austriei şi a Sfîntului Scaun încheie legături cu ai noştri (pp. 45-6), aruncînd elemente apusene aici. Starea de spirit creată e înfăţişată magistral la pagina 49. Din mediul acesta se explică pornirea lui Despot, care ştiu să se folosească de el pentru a se urca pe tronul Moldovei, şi a celor cari, vrînd a-l imita, n'au izbutit. Legăturile lui Ioan-Vodă cu Henric al III-lea din Polonia dau alt capitol în influenţele apusene la noi (pp. 142-3). Reforma luterană prinde în Ardeal, şi se dau cinci efecte de samă ale ei în acest Principat (pp. 113-14), afară de acela, hotărîtor, care înlesni răspîndirea cărţii româneşti (pp. 116-26), fără a mai vorbi de cei doi luterani aruncaţi de soartă pe tronul Moldovei: Despot şi Iancu Sasul. Se ajunge astfel la Domnia lui Petru Cercel din Muntenia, de „sens european", în legătură cu interesele lui Henric al III-lea (pp. 209-10); chiar căderea lui se pune în legătură cu evenimente din Franţa (p. 215). Astfel, conchide d. N. Iorga „Apusul îşi încercase *hegemonia* asupra acestui Sud-Est european, prin elementele străine ca şi prin acele elemente româneşti care alergaseră la dînsul şi ajungeau a stăpîni prin ajutorul venit de acolo". Importanţa ei este redusă totuşi, precisînd că nu s'a realisat „o

www.dacoromanica.ro

adevărată *occidentalisare*" a vieții noastre, piedecă fiind și „vitalitatea minunată a acestor regiuni" (p. 190), însă „aceste pătrunderi au ajuns să se integreze" în politica de refacere a *unității* (p. 108), pe de o parte, și să ne apropie, tot odată, de „acea *lume latină* de care soarta ne desfăcuse atîta vreme" (p. 190).

O serioasă piedecă în procesul de occidentalisare îl punea imperativul situației geografice a poporului romîn, cu influențele locale, mai slabe, ca acea *sârbească*, exercitată acum prin Doamne, ori prin diferite personalități ce se perindă în Ardeal (pp. 25, 32, 48, 107), și ca acea *greacă*, ale cării origini se pun acuma (pp. 77. 130, 132, 161), ori foarte puternice, ca acea otomană, prin supremația politică a Imperiului, cu factorii ei speciali: Sultanul, a cărui personalitate determină politica țărilor vasale (pp. 95, 160), Sultanele din harem (pp. 135, 207, 213), războiul turco-persan (p. 181), și, mai presus de toți, Marii Viziri, cari fac și desfac totul în Imperiu: energicul Socoli, patronul lui Alexandru al III-lea (pp. 166, 180, 182), *Sinan*, a cărui acțiune de prigonire se cercetează într'un capitol întreg (I din cap. VI), cu „pornirile sale sălbatece, prin care credea că poate să învie Împărăția otomană" (p. 237). În fine marele conflict dintre cele două lumi, Austria lui Rudolf al II-lea și catolicismul Contrareformei, de o parte, și Imperiul Otoman, de alta, în legătură cu marea problemă a moștenirii Ungariei, va influența asupra lui Lăpușneanu (pp. 23-4, 32-46), va determina venirea lui Despot (p. 60) și întreaga faptă a lui Mihai Viteazul.

Cu toată vitregia apăsării turcești, vitalitatea românească nu e înfrîntă: Moldova nu numai că se desface de legătura cu Polonia (p. 164), dar Domnul ei, Petru Șchiopul, e împins a candida la tronul ei (pp. 229-30), rîvnit și de Mihai Viteazul. *Prestigiul* Domnilor romîni sporește necontenit prin patronagiul lor asupra ortodoxiei în Ardeal, împiedecând progresul Reformei la ai noștri (pp. 120-121) prin îndemnul dat traducerilor, sporește chiar prin tipăriturile slavone, care fac dovada unei „hegemonii culturale" asupra Sud-Estului slavon (pp. 106, 223). Domnii sînt patroni ai întregii Ortodoxii răsăritene, binecuvîntați de Patriarh ca urmași ai Împăraților bizantini (p. 207), socotiți astfel în teorie, așteptînd ca speranțele de realisare a visului bizantin să se pună în Mihai. Politica internă de patronare a *săracilor* este însăși de caracter imperial, supt Lăpușneanu, supt frații Alexandru și Petru

www.dacoromanica.ro

supt Ioan-Vodă cel iubitor de țărani. În această situație țările puteau să joace și „un rol în politica europeană", ca în 1588 (p. 238).

IV. *Factori interni ai Unirei: intervenții în Ardeal, unire dinastică, ideia Daciei.*

Viața românească din principatul transilvan se vede mai puțin în domeniul militar și politic, afară de sporadice manifestări ale celor din Banat, „cetățuie românească" (p. 114, cf. pp. 27, 39, 239), din Făgăraș sau Maramureș (pp. 39-40, 114-8). *Intervențiile* Domnilor romîni în acest Ardeal, unde erau chemați și de voacea singelui, pe lîngă interese e Sultanului, sînt un fenomen caracteristic epocii. Capitolul al III-lea din cartea I: *„Domnii romîni și chestia ardeleană"* pune în legătură aceste intervenții cu diferitele sisteme de a realisa Dacia modernă. Prima intervenție se face în comun de Lăpușneanu și Pătrașcu (pp. 26, 29), cu participarea Romînilor bănățeni, pentru reinstalarea Isabelei cu Ioan-Sigismund (în 1556): „era un fel de causă românească" (p. 27). Lăpușneanu convoacă dieta și mai intră de două ori, pentru restituirea cetăților; avea chiar voia de a-l cuceri pe sama sa (pp. 33-6). *Despot*, pe aceiași linie a politicii lui Rareș, reclamă cetățile (p. 70), face pregătiri să intervie (pp. 75-6) și ar fi ocupat Ardealul, dacă era ajutat de Ferdinand (p. 78). Autoritatea Domnilor romîni sporește din acest contact: comparația justă ce se face între Domnul romîn, cu prestigiul său de urmaș „al Împăraților creștini", avînd dinastie, coroană, capitală, etc., și „Craiul" ardelean „sărac și isolat" este plină de noi perspective (p. 112). Factori de istorie generală vor determina în fine pe Mihai Viteazul pentru o intervenție cuceritoare în 1599; Radu Șerban va interveni în două rînduri ca aliat al Împăratului. Epoca se încheie cu intervenția comună din 1613, după un nou ordin al Sultanului (p. 397).

Intervențiile, patronagiul ortodoxiei, circulația pribegilor, cu „transhumanța politică" a lor (p. 111), stabiliau legături esențiale între țările romîne și Ardeal, dar, pentru a se ajunge la solidaritatea de fapt a Daciei moderne, se va adăuga încă o serie de fapte, care să dea o legătură mai strînsă între cele două Domnii romîne. Fiii lui „Mircea Pribeagul", mînați de porunca „desvoltării istorice", au realisat cei d'intăiu, printr'o „adîncă revoluție", care făcea să cadă tradiția dinastică a Moldovei, „un fel de *unire dinastică*",

www.dacoromanica.ro

pregătită de mult prin încuscriri între ambele dinastii (pp. 136, 160). Situația se continuă sub unchiul și nepotul, Petru Șchiopul și Mihnea (p. 220), cari se adună „cu Curte multă și gloate mari" (p. 221) și se ajută contra adversarului, Petru Cercel (p. 236). Se trag de aici concluzii de mare valoare: „De la o țară la alta trec *influențele* și se produce pe încetul o asimilare..." (p. 222); se ajunse, prin împăcarea cu Chiajna, chiar la o singură *dinastie românească*", menită a cîștiga și moștenirea moldoveană prin căsătoria lui Vlad cu fata Lăpușneanului (pp. 225-6). Nunta fu „o mare demonstrație românească" (p. 227). Dinastia moldoveană își lua însă revanșa, prin instalarea lui Ștefan Surdul în București și a lui Aron-Vodă în Iași: unchiul și nepotul sînt „gata să reediteze asociația lui Petru Șchiopul cu Mihnea" (p. 249). În felul acesta se pregătise terenul pentru *unirea personală* făcută de Mihai în 1600, care totuși nu e „unire de fapt", ci înseamnă tot „ideia, nouă, a stăpînirii ambelor țări românești de aceiași familie, resultat al unei conștiințe naturale în *sens modern*", pe cînd în Ardeal Mihai „se simția *Domn legitim... în sensul dacic* pe care-l dăduseră ideile Renașterii trecute prin mintea lui Sigismund" (p. 344).

Ideia dacică însă e cu mult mai veche decât încercarea neizbutită a lui Sigismund Báthory. Problema e pusă de d. N. Iorga pentru întâia oară sub această față și urmărită pas cu pas în cele mai clare simptome de-a lungul epocii. Recunoscînd „solidaritatea dintre cele două țări cu Domni romîni și cea cu prinț maghiar" încă din timpul lui Ioan Sigismund (p. 112) sau chiar din epoca lui Rareș, pe care se vor proiecta diversele planuri de Dacie: prin Gritti, Rareș sau Mailat, toate răsărite „din aceiași nevoie instinctivă a *unității* după tradiții seculare milenare" (p. 20), *spiritul Renașterii* adăugîndu-se la instinctul dacic" în tentativa lui Despot (p. 21), care se înfățișa ca „un represintant al unității românești" (p. 78), se enumeră „regatul dacic" al lui Martinuzzi (p. 49), dorința lui Ioan Sigismund „să refacă el Dacia" (p. 78). Ceia ce nu s'a putut realisa însă pe teren politic, biruie, prin dinamismul mulțimilor, în domeniul cultural: „prima creație literară a Romînilor în limba lor" (pp. 101-2). Totuși sub presiunea războiului din 1595, Sigismund izbutia, prin viclenie, să dea lovitura politică prin care se părea că „*Dacia* e reconstituită sub obladuirea noului Traian unguresc" (pp. 289-92). Problema e urmărită de

www.dacoromanica.ro

d. N. Iorga în toate înlănțuirile ei: efemera realisare a lui Sigismund avu imitatori sau continuatori: Zamoyski „va împrumuta de la *regele* ardelean concepțiile anexioniste" (p. 303) și el ocupă Moldova, pregătindu-se și cealaltă ocupare, Andrei Báthory reia „întreaga moștenire a lui Sigismund" și „cere lui Mihai jurămînt de vasalitate" (p. 231), iar Mihai, în rîndul al treilea, după ce înlătură pe cardinal, „se simția domn legitim al Ardealului", făcînd „un sistem politic" din cele trei țări (p. 344). Cu Radu Șerban *„ideia dacică* se mută la Sudul Carpaților" din nou (p. 376) și revine în Ardeal cu Bocskai, care „voia să refacă sistemul *dacic* de clientelă turcească", cu Movileștii împreună (p. 381) și cu scrintitul Gabriel Báthory, care așează capitala „regatului *dac*" în Sibiiu și făcu expediția de iarnă în Muntenia (pp. 386-7).

Epilogul întregului zbucium al epocii pentru această ideie fu „o Dacie de paritate", înfățișată în ultima carte (cap. II): Domnul muntean încheie cu Ardeleanul Bethlen „un act de alianță pe bază de perfectă egalitate" (p. 408), iar Moldova se alia cu Polonia pe aceiași bază. Dar, odată cu risipirea în fum „a vechii asociații dacice" (p. 419), o nouă stare de lucruri se creiază în cele două țeri: regimul *monarhiei moderne* „în forme ca ale Apusului", adus de Radu Mihnea, învietorul *unirii dinastice* prin care se deschide o nouă epocă în Istoria Rominilor (p. 421).

V. *Domnii.*

O scurtă privire asupra personalităților înfățișate de d. N. Iorga în noua lumină a sintesei de față. *Lăpușneanu* se desprinde treptat de supt influența Doamnelor și boierilor „uneltitori" (cartea I și II), cu legăturile lui solide în Polonia și demna atitudine în relațiile cu cei trei mari suverani cari domină politica Sud-Estului, hotărît pentru o politică creștină dacă are cu cine o face, repetînd în Ardeal expediții de Domn independent cu mai mult tact și folos ca socrul său și cu un mare prestigiu; se urmărește evoluția bolii de origine francesă, cu tristele-i urmări (pp. 37, 95-8).

Într'un capitol de proporții bune pentru o monografie, supt titlul: „Aventurile Renașterii politice în țările noastre", se desfășoară cariera celui mai tipic aventurier al epocii, *Ioan Heraclidul Despot*, desfăcîndu-se dintr'un mediu zugrăvit cu măiestrie în primele pagini (pp. 45-9), spre a explica putința unei asemenea

www.dacoromanica.ro

apariţii, interesantă, „în ciuda exagerării sale", încă din 1558 în părţile noastre" (p. 49), după ce omul colindase toate ţările Apusului şi se făcuse util în relaţii diplomatice lui Lăpuşneanu însuşi, insinuîndu-se pe lîngă Doamnă şi boieri. „Descoperit şi ameninţat", fuge, dar e patronat în taină de Ferdinand ca să-şi adune o trupă. Ni se dă luminoasa explicaţie că „întreaga afacere era un nou capitol" din problema moştenirii Ungariei (p. 60). „Acţiunea, pregătită după toate regulele antichităţii, cu soldaţi de toate neamurile" (Burgunzi, Italieni, Spanioli, Silesieni, Poloni şi Unguri), izbuteşte, în lupta de la Verbia, declarînd Moldova „Stat protestant" (pp. 61-3). Păstrează legăturile cu Ferdinand, pe care-l încînta cu marele plan de cruciată ; se reconstituie politica externă şi „programul din lăuntru" al neobişnuitei Domnii, legate de ostaşii străini şi de favoriţi străini, programul cultural, Curtea formalistă. Apoi din nou relaţiile externe, cele cu Chiajna, afacerea Secuilor (pp. 75-6, 78), pînă la răscoala lui Tomşa, provocată de Ioan-Sigismund (pp. 78-9), care se pregătia să „refacă el Dacia prin legătura cu Petru" al Chiajnei. Tomşa, e instigat şi ajutat de el (pp. 78, 80), dar nu serios, ci ca „un instrument" (p. 82). Se vede „hotărîrea Moldovei de a nu primi Domni impuşi de Turci", strîngîndu-se în jurul lui Tomşa (p. 83), ca şi, mai tărziu, prin împrăştierea causei domnişorilor veniţi de la Cazaci. Ciocnirea cu Lăpuşneanu (pp. 83-85).

Şi mai mult se înalţă din noua sinteză rolul lui *Alexandru Munteanul*, rivalul Chiajnei, trăit în mediu grecesc oriental şi aducînd la noi primul „început de influenţă grecească" (cap. I, cartea a IV-a). Nu mai puţin energic în tăierea capetelor de boieri dirji (p. 133) ca alţii, — „boierimea munteană... n'a vrut să lupte pentru el" la Jiliştе (p. 149), şi fu salvat atunci de Goleşti —, prieten al Sultanului, care-i scrie amical (p. 146), el dărui Moldovei un Domn muntean, graţie acelor legături (p. 222), realisînd *unirea dinastică*. Patronează Biserica ardeleană şi tipăriturile (pp. 222-3) şi izbuteşte a se menţinea pe tron, de şi cu greutăţi mari şi prin înfluenţa lui Socoli (pp. 165-18), pînă la moarte, — o mare izbîndă politică pe acele timpuri—, patronînd el însuşi pe fratele din Moldova şi obţinînd ereditatea tronului pentru fiul său (p. 168).

Mai puţin energic, fratele, *Petru Şchiopul*, „matca fără ac", suplinind „vitejia" cerută de vremi cu „blîndeţa" (p. 163) şi hărnicia lui, izbuti să atragă majoritatea boierilor moldoveni în jurul

www.dacoromanica.ro

său, să răspingă, cu ajutoare ardelene și muntene, numeroșii *viteji* veniți de la Cazaci, să recapete tronul pierdut, să biruie atacuri (pp. 224-5), să facă pace în dinastia munteană și să o lege, prin Vlad, cu cea moldoveană, să se ridice, supt îndemnul lui Brútti, cu gîndul la tronul polon (p. 229). Rolul lui sporește prin relații cu Anglia, dar n'a fost un tractat, și prin împiedecarea unui războiu turco-polon (pp. 237-8). Tristul sfîrșit al Domniei lui „Petru cel Milostiv", „bătrîn cu viața sfîntă, închisă lumii" (p. 250), — o îndoită cădere, fiind începută cu aceia a nepotului de frate, Mihnea, care se turci —, e descrisă pe larg și dramatic (pp. 241-7).

Ioan-Vodă, înfățișat în cap. II, cartea a IV-a: „Ultima luptă eroică în Moldova", sprijină candidatura lui Henric al III-lea în interesul Porții. Cumplit cu boierii și Vlădicii (p. 142), organisează resistența, cînd e înlocuit, ca luptător al Crucii,—„prima încercare de scuturare a suzeranității otomane" (p. 21) —, de și nu găsi alt sprijin afară de Cazaci, cărora li deschide calea Moldovei ca teatru de vitejie (pp. 144, 151). Se desvoltă pe larg seria izbînzilor, începînd cu iscusita cursă de la Jiliște (pp. 147-50), dar se desbracă adevărul istoric de poesia cîntecului „de vitejie cazăcesc" și retorica lui Gorecki (p. 152); se lămurește trădarea boierilor: dispare neautenticul Ieremia Golea,— ipotesa d-lui Sever Zotta (art. cit.) că trădarea lui Ieremia Cernăuțeanul e o scornire a izvoarelor polone, e plausibilă. Consecința eroismului e întregul capitol următor: „Vitejii de la Cazaci".

Petru Cercel ni se înfățișează ca replica romînă la aventura străină a lui Despot (p. 185), ieșită din același mediu apusean. Cariera lui e prinsă în doua capitole: „O undă de influență franco-italiană", unde se explică pătrunderea spiritului apusean, favorisat de Petru în Muntenia și de Iancu Sasul în Moldova (pp. 191-5), și capitolul al III-lea, „Un Domn *frances* în Țara-Românească". Biruitor la Poartă prin intervenția lui Germigny (p. 207), „senior strălucitor, un mare meșter al graiului italian și un priceput și elegant scriitor" (p. 208), cu o suită apuseană, Petru se instală *în sens european*, pentru interesele lui Henric al III-lea (pp. 209-210), ridicînd palatul domnesc în Tîrgoviștea independenței (p. 210). Frumoasele-i trăsături de caracter nu ajung pentru a se menține: stăruințile lui Mihnea aduc căderea (pp. 211-14), urmată de o retragere armată „în fruntea unei întregi

www.dacoromanica.ro

oștiri cu tunuri și steaguri", după exemplul lui Iancu Sasul, pățind însă la fel (pp. 215-6, 218). Sfîrșit lamentabil și nepotrivit cu frumoasele speranțe deșteptate de învățatul aventurier.

Cartea a VI-a, de mari proporții, e dedicată lui *Mihai Viteazul*, a cărui epopeie se încadrează în „noua cruciată". Ea însumează însă istoria celor trei țări între 1591 și 1601. Două capitole înfățișează desfășurarea desordinii otomane până la „întinderea corzii peste orice măsură" în asuprirea celor două țări, ceia ce va duce la *nouă revoluție*, ca o măsură a supremei desperări" (p. 255), apoi alcătuirea „cruciatei" după izbucnirea războiului turco-german (cap. II) „Apusul se trezise la luptă" și *spiritul romantic* îndemna la *cruciată* (p. 265), prin activitatea Iesuiților în a lega alianțele. Trecerea provocatoare a Tatarilor, legătura directă a lui Aron cu Impăratul, planul ardelean de unire dacică încheie capitolul.

Ne-am aștepta la o condensare aici a materiei celor două volume din „Istoria lui Mihai Viteazul", editată de autor în 1935, unica sintesă istorică a măreței epopei, egalînd opera lui Bălcescu în spirit și forma expunerii; avem însă o expunere nouă în ritmul și sensul acestei mari sintese istorice, cu un nou și mai bogat aparat critic, citînd rare ori opera de mai sus. Se constată sărăcia izvoarelor privind instalarea lui Mihai (p. 262). Acțiunea proprie a lui Mihai se cuprinde în cinci capitole. „Lupta pentru *neatîrnare*" începe cu infrîngerea partidului turcofil de aici și din Ardeal (pp. 276-7), măcelul, apoi atacul cetăților în campania de iarnă, cu luptele în cîmp deschis contra Turcilor și Tatarilor (pp. 278-85), îngîmfarea lui Sigismund, falsificînd rapoartele de victorie, mînia contra lui Aron pentru relațiile lui cu Polonii și lovitura lui Răzvan (pp. 286-91), — legătura impusă lui Mihai fiind o lovitură tot așa de gravă, ambii Domni socotiți de acum înainte ca *dregători* ai Ardeleanului (pp. 292-3). Expediția lui Sinan, încadrată în starea de spirit a celor doi conducători de cruciată rivali (p. 298, cu motivarea retragerii după Călugăreni (p. 300), este dublată de aceia a cancelariului Zamoyski, care „împrumuta de la *regele ardelean* concepțiile anexioniste", agravate chiar în condițiile impuse noului „Palatinat polon" încredințat lui Ieremia (p. 303). Intervenția lui Sigismund răzimat pe forțe inferioare celor anunțate de el (p. 305), ca și retragerea motivată a lui Sinan, sînt arătate în nouă lumină.

www.dacoromanica.ro

Salvarea politică a celor două țări aduce alte „stări de spirit" la noi (p. 312), generatoare ale faptelor însumate ca „trei ani de cruciată românească" (capitolul al IV-lea). Din acele stări „se deslănțuie cea d'întâiu campanie balcanică, *bizantină*", a lui Mihai, în care „haiducia" juca un mare rol p. (3). „Comitetul" de răscoală balcanică, speranțele Grecilor pregătiau pentru Mihai reluarea „ideii imperiale bizantine" (pp. 317-19), cînd descurajarea lui Sigismund îndreptă acțiunea eroului romîn spre „Luptele pentru unirea politică a Romînilor" (cap. V). Liniile generale, cu acțiunea factorilor principali, răsar luminos din clara *sinteză*: Mihai obligînd pe „comisari" să vie la *Dealul* (p. 325), pentru legătura cu el, revenirea lui Sigismund, ruperea relațiilor cu dânsul, noua campanie biruitoare peste Dunăre, pînă la Vrața, aducînd căderea Marelui Vizir, — urmată de a doua plecare a lui Sigismund.

Cucerirea Ardealului vine ca o soluție logică a problemei puse de pretenția îndrăzneață a noului principe, Andrei, și de intențiile lui Ieremia (p. 332). „Acțiunea, de mult și cu cea mai mare grijă pregătită" (pp. 334-5), a cuceririi, e redată pe scurt (pp. 335-7). Luarea Moldovei se face (pp. 334-6) în plină țesătură a „intriganților" (capitolul al VI-lea), din toate colțurile lumii sud-estice: boierii geloși de trecerea Munteniei pe al doilea plan (p. 339), uneltitorii din jurul Curții împărătești, cari-l înșeală (pp. 341-2) de și Mihai, cu un mare tact politic, știuse a încheia legături bune cu toți vecinii (p. 340) — și, mai răi ca toți, membrii ardeleni ai Sfatului său: „*spioni*..., *pîrîși*..., intriganți" (p. 343). „Duhul răscoalei se zbătea în sufletele" aristocrației ardelene, iar *boierii* lui Mihai, „protivnici veșnicului război și pe de deplin mulțămiți chiar cu atîrnarea" de Împăratul creștin, trec munții înapoi, părăsindu-l (p. 348); răscoala se proclamă la 3 Septembre, prevestind „*Căderea unui erou*" (capitolul al VII-lea). După lupta de la Mirislău, pe scurt (p. 350), vine *confusia* politică, apoi „momentul lui Zamoyski", mărind încurcătura (pp. 352-3), cu interese opuse, resistența lui Mihai, lipsit de oaste, cu două mii cinci sute de oameni doar, la Năeni și Bucovel (pp. 353-4). Moise Székely intrase în țară „ca supraveghetor al lui" (p. 353). Mihai „își disolvă armata, care nu putuse fi zdrobită", încredințînd tunurile lui Székely (p. 355). Se remarcă și alte fapte noi: armonia dintre dușmanii lui Mihai numai cînd li e a săvârși „acte sălbatece" contra Romînilor (p. 356), misiunea primită de Mihai la Praga,

www.dacoromanica.ro

misiune „lipsită de orice garanție“ (p. 357), biruința din urmă, conspirația abil pregătită de Basta (pp. 359-60). Cartea se încheie cu o caracterisare măiastră a eroului și a acțiunii sale (pp. 360-4) prin care „s'a restabilit, nu numai o *Dacie de hegemonie* românească“, dar și indisolubile legături între țări, — năzuința lui după orizonturi mai largi, opera lui în Ardeal și politica de alipire la Împărăția Apusului: acesta va fi subiectul cărții ultime, (a VII-a), supt titlul: „Moștenirea *Craiului* romîn“, ultima manifestare a Vitejilor.

* *

„Cel d'intăiu moștenitor al Viteazului“ (capitolul I) e Radu Șerban, instalat ca o afirmare *dinastică* și războinică „de luptătorii din Ardeal“ (p. 368), combătut însă de Radu Mihnea și de Simion. În complexul problemei ardelene se întrețese biruințile noului viteaz, la Teișani și Brașov, ideia Daciei mutindu-se de pe un versant pe altul al Carpaților, principii ardeleni cuminți, ca Bocskai, ori nebuni, ca Gabriel Báthory, (p. 392), care se recunoaște „bătut de Dumnezeu pentru *îngîmfarea* sa“,—interesînd tot așa de mult politica țărilor noastre.

Se încheie epoca *Vitejilor* cu „Dacia de paritate“ (capitolul al II-lea), formată prin intervenția moldo-munteană în Ardeal, cu alianță pe basa de egalitate (p. 468), cu răsturnarea lui Ștefan Tomșa prin luptă cu boierii, cu întronarea lui Radu Mihnea, care proiectează lumina unei noi epoci asupra ultimelor aventuri de vitejie „scump plătite“ (p. 404), cu aventurierul Gașpar Gratiani, ultimul exponent în acest gen al epocii care se încheie. Capitolul al III-lea dă un tablou succint al situației sociale a Romînilor neliberi, isolați de ceilalți, în viitor, și păstrînd mai departe formele de viață medievale, „în autonomii locale“.

Și în acest volum se desvăluie factori hotăritori ai istoriei noastre, ignorați până azi, cari, împletindu-se într'o desvoltare firească, contribuie la înălțarea în prestigiu a celor două Domnii, până la paritatea cu principatul transilvan, precum și la cea mai înaltă realisare a epocii, care fu epopeia lui Mihai Viteazul și unirea supt sceptrul său a celor trei țări: imperativul geografic, cel cultural românesc și ideia umanistă a Daciei au contribuit nu puțin la aceasta, pe lîngă forța extraordinară a *vitejiei* marelui Domn. Cea mai bogată și aleasă ilustrație (66 figuri), de precisie tehnică

www.dacoromanica.ro

şi noutate a subiectului, împodobeşte volumul, care este o nouă biruinţă a marei sintese, prin renovarea fundamentală a cunoştinţilor, profunzimea concepţiei istorice şi logica de construcţie.

N. A. Constantinescu.

Cum s'a format conştiinţa latinităţii la Aromîni?

de Valeriu Papahagi.

Călătorii apuseni cari au visitat pe Aromîni la începutul secolului al XIX-lea, într'o epocă în care nu exista un regat al Romăniei, au relevet, în scrierile lor, conştiinţa latinităţii pe care o are ramura sud-dunăreană a neamului nostru.

Cum s'a format această conştiinţă a latinităţii la Rominii din Sudul Dunării?

De şi o astfel de întrebare ar pretinde un studiu amănunţit, pe care cercetările de până acum nu ni-l pot da, vom încerca totuşi, pe basa materialului de care dispunem, să fixăm jaloanele unei viitoare lucrări desvoltate cu privire la formarea conştiinţii latinităţii la Aromîni.

În secolul al XVIII-lea înfloresc marile centre aromâneşti *Moscopole* (sau *Voscopole)* şi *Meţova* (sau *Aminciu).* Recentele cercetări istorice au dovedit că Aromînii au avut intense relaţiuni economice cu Italia acum două veacuri. Negustorii moscopoleni îşi trimet copiii la Veneţia să înveţe, pe lîngă vre-un mare negustor de acolo, „să socotească şi să scrie frîncește", adică italieneşte . Mergînd pe urmele Grecilor, cari în epoca aceia frecventează Universităţile italiene, Aromînii moscopoleni şi meţoveni ajung să aibă legături culturale cu marele popor latin de dincolo de Adriatică.

Cunoaştem o mulţime de Aromîni care au trecut prin Universităţile din Italia. *Dionisie Mantuca,* mitropolit al Castoriei, în secolul al XVII-lea, originar din „Moscopolea Macedoniei", era „bărbat cunoscător al limbilor greacă şi latină" şi „audiase profesori în Italiia" [2]. Preotul *Ioan Halcheu*, „Moscopoleanul", era „bărbat în-

[1] N. Iorga, *Citeva ştiri despre comerţul nostru în veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea (An. Ac. Rom.,* seria II, XXXVII, Mem. Secţ. Ist.). V. şi lucrarea noastră *Aromînii moscopoleni şi comerţul venetian în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea* (Bucureşti 1935), p. 80

[2] *Ibid.*, p. 787.

www.dacoromanica.ro

ţelept şi foarte învăţat, cunoscător al limbilor greacă, latină şi italiană". A fost „director al Colegiului Flanginian din Veneţia" [1]. Un *Ioan Halchia*, „Macedonean", originar „din Moscopole", îşi trece, în 1692, la Roma, doctoratul în filosofie şi teologie [2]. În 1706, *Dimitrie Halchia*, „din Moscopole", — probabil rudă a celui precedent, — obţine, tot la Roma, titlul de doctor [3]. *Dimitrie Procopiu Pamperi*, „din Voscopolea Macedoniei", secretar al lui Nicolae Mavrocordat, Domnul Ţării-Romîneşti, „a fost trimes de acesta la Padova pentru studiul medicinii" [4]. *Teodor Anastasie Cavalioti*, „protopop şi distins predicator din Moscopole" [5], după ce colindă Germania, „se duce de acolo la Veneţia" [6]. *Constantin Hagi Gehani*, „din Moscopole", care se oprise de două ori la

[1] J. A. Fabricius, *op. cit.*, XI, p. 8.0.

[2] În *Bibliographie hellénique du dix-septième siècle* III, p. 10) a lui Émile Legrand găsim pomenit afişul prin care se anunţa examenul lui Ioan Halchia „Macedoneanul": *Conclusiones Theologicae disputabuntur publice Romae in Collegio Romano a Joanne Chalchia Macedone, Collegii Graecorum Alumno, Anno 1692, mense.., die.., hora.., Romae, ex Typographia Joannis Iacobi Komarek, 1692.* Émile Legrand ni dă următoarele detalii cu privire la acest afiş: „Afiş in folio. Comunicat de Păr. Sommervogel din Compania lui Isus. Luna şi ziua susţinerii acestor Conclusii, rămase în alb în titlu, ni sînt cunoscute mulţămită Registrului de intrare al Colegiului grecesc (Archive, t. XIV, fol. 36); se ceteşte, într'adevăr, că Ioan Halchia a obţinut gradul de doctor în filosofie şi teologie în ziua de *1-iu August 1692.* Tot aceiaşi dată ni apare şi în diploma care i-a fost eliberată atunci şi din care se păstrează o copie în Archivele Colegiului grecesc, tom. III (nepaginat)".

Din ce localitate a Macedoniei e acest Ioan Halchia? Archivele Colegiului grecesc din Roma ne lămuresc. Tomul al treilea al documentelor acestor archive, după catalogarea provisorie făcută de Păr. Francisc Ehrle, din Compania lui Isus, conţine: „professioni di fede, giuramenti di osservare il rito greco, dottoramenti, liste del vitto, inventari delle officine della casa". Legrand, care se ocupă de aceste documente, citează, printre elevii Colegiului grecesc cari au obţinut diploma de doctori, pe „Ioan Halchia, din Moscopole, 1 August 1692" („9°. Jean Chalkias, de Moschopolis, 1-er août 1692"); É. Legrand, *o. c.*, III, p. X Ar trebui să se cerceteze dacă *Ioan Halchia* nu e aceiaşi persoană cu *Ioan Halcheu*, directorul Colegiului Flanginian din Veneţia.

[3] „13°. Démétrius Chalkias, de Moscopolis, 23 septembre 1706"; É. Legrand, *ibid.*

[4] G. I. Zavira, Νέα Ἑλλάς, p. 264.

[5] J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* (1774), p. 177.

[6] G. I. Zavira, *o. c.*, p. 320.

www.dacoromanica.ro

Universitatea din Halle, „visitase Leida și Cambridge și văzuse Franța și Italia“ [1]. El se dusese „la Veneția și la Roma“ [2]. Ieromonahul *Trifon*, „din Mețova“, profesor la Ianina, „s'a dus la Padova, unde, timp de șase ani, a studiat limbile latină și italiană, filosofia și matematica“ [3]. *Nicolae Zerdzuli* (Cercel), „din Mețova Epirului“, director al Școlii din Iașii Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „fusese la Veneția și aproape în toate Universitățile din Italia, unde studiase, timp de op ani, nu numai limbile latină, italiană și franceză, dar și toate științile“ [4]. Generalul *Ioan Coletti*, originar din Săracu, comună pur românească, a studiat la Pisa și a fost medicul lui Alì-Pașa din Tebelen. Distinsul om de Stat al Greciei moderne și-a păstrat totdeauna conștiința originii lui românești [5].

Cultura italiană nu era necunoscută Aromînilor. Însuși Pouqueville, consul al Franciei la Ianina în epoca lui Napoleon I-iu, face următoarea afirmație: „Valahii cari au călătorit, — și sînt în număr mare, — vorbesc mai multe limbi și au biblioteci destul de bine înzestrate cu cărți francese și italiene“ [6]. De influența culturii italiene va trebui să se ție samă atunci cînd se va studia amănunțit formarea conștiinții latine la Romînii sud-dunăreni.

Sîntem de părere că elementul aromânesc a ajuns la convingerea originii sale latine în urma contactului pe care l-a avut cu Universitățile italiene. Nu credem că asămănarea graiului lor cu acela vorbit dincolo de Adriatică putea să rămîie neobservată de învățații aromîni. Cronicarii moldoveni nu au ajuns la convingerea originii latine a neamului lor în urma studiilor făcute la Colegiile iesuite din Polonia ? Dar conștiința originii latine la scriitorii ardeleni de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea nu s'a trezit oare la Roma ? Credem că umanismului italian îi datoresc Aromînii trezirea conștiinții lor de popor latin.

S'a vorbit de Ioan Halcheu, director al Colegiului Flanginian din Veneția. Acesta a fost profesorul lui Teodor Anestasie Cava-

[1] J. Thunmann, *o. c.*, pp. 179-180, nota *k*.
[2] G. I. Zavira, *o. c.*, p. 395.
[3] *Ibid.*, p. 539.
[4] *Ibid.*, pp. 495-496.
[5] Ion Ghica, *Opere complete* (ed. P. V. Haneș), III, pp. 104-6; Fallmerayer, *Neue Fragmente aus dem Orient* (1861), I, pp. 273-5.
[6] Pouqueville, *Voyage dans la Grèce* ed. I, t. II, p. 176.

www.dacoromanica.ro

lioti, autor al *Protopiriei*, tipărită la Veneţia în 1770, care cuprinde, pe trei coloane, un vocabulariu paralel al limbilor greacă vulgară, aromînă şi albanesă. Vorbind despre Cavalioti, Johann Thunmann, profesor la Universitatea din Halle, scrie, în 1774, că „a studiat umanităţile în oraşul său natal cu Halcheu, un învăţat Moscopolean" („Die Humaniora hat er in seiner Vaterstadt bei Chalkeus, einem gelehrten Moschopolitaner, studiert")[1].

Protopiria ajunge în mînile lui Thunmann, mulţămită lui Constantin Hagi Gheorghiu Gehani Moscopoleanul, elev al lui Cavalioti, care colindă în secolul al XVIII-lea principalele centre universitare din Europa şi se opreşte de două ori la Halle. Pe basa informaţiilor date de Hagi Gehani, Thunmann scrie că „Valahii de dincolo de Dunăre sînt un popor mare şi numeros", că „vorbesc acelaşi graiu ca şi fraţii lor de dincoace de Dunăre" şi că „se numesc ei înşişi Romîni" („Sie nennen sich selbst Rumanje oder Rumunje")[2].

Thunmann citează şi cuvintele „torna, fratre", care dovedesc, după el, presenţa elementului romanic în peninsula balcanică în secolul al VI-lea. Iată ce explicaţie dă învăţatul german acestor cuvinte, servindu-se de informaţiile lui Hagi Gehani: „D. Gehani m'a informat că Valahii obişnuiesc şi astăzi să zică „toarnă, frate", cînd roagă pe cineva să-i ajute la ridicarea unui animal răsturnat sau a poverii acestuia"[3].

Istoricul care va căuta să urmărească formarea conştiinţii latinităţii la Aromîni va trebui să ţie samă că Hagi Gehani, care face cunoscuţi pe Aromîni, ca popor latin, lumii ştiinţifice apusene, era elevul lui Cavalioti, autorul primului vocabulariu aromănesc. Cavalioti, la rîndul său, fusese elevul umanistului Halcheu, care trecuse prin Italia şi cunoştea latina şi italiana. Va fi existat printre profesorii şi elevii Academiei din Moscopole o conştiinţă a latinităţii Arominilor? Rămîne ca din cercetările viitoare să se lămurească această problemă. În tot casul, explicaţia dată lui Thunmann de Hagi Gehani în legătură cu cuvintele „torna, torna, fratre" pare a ni dovedi că la Academia din Moscopole vor fi

---

[1] Thunmann, *o. c.*, p. 178, nota *g*.

[2] *Ibid.*, p. 174.

[3] *Ibid.*, p. 341, nota. V. şi Th. Capidan, *Aromînii, dialectul aromănesc, studiu linguistic* (Acad. Rom., *Studii şi Cercetări*, XX (1932), p. 47, nota 1.

www.dacoromanica.ro

fost cunoscute izvoarele istorice cu privire la originea elementului românesc sud-dunărean.

Încă din secolul al XII-lea istoriografia bizantină ştie de originea latină a Rominilor: Kinnamos, vorbind de expediţia din 1166 a Împăratului Manuil Comnenul împotriva Ungurilor, afirmase că acesta fusese ajutat de Valahi, „cari sînt socotiţi drept coloni veniţi din Italia“ [1].

Pouqueville afirmă că Aromînii de pretutindeni socotesc Italia ca ţara lor de origine:

„Megalo-Vlahii, cari locuiesc în zilele noastre pe munţii cei înalţi ai Pindului, pe cari Nicetas îi numeşte Meteorii Tesaliei, precum şi cei din cantoanele Mălăcaşi şi Aspropotamos, se pretind, fără a da nicio dovadă istorică, descendenţi ai rămăşiţelor armatei lui Pompeiu, care se refugiaseră în munţii Tesaliei după bătălia de la Pharsalos. Alţii dintre ei cred că sînt posteritatea unei colonii venite din Abruzzi şi întemeiază această tradiţie pe faptul că Valahii aspropotamiţi îşi zic încă Bruzi-Vlahi. În sfîrşit această părere este răspîndită printre Valahii Perebieni, cari locuiesc la Meţova, într'o parte din cantonul Zagor, în Livadia, în Atica şi chiar în Moreia.

„Valahii Masareţi sau Dasareţi, cari au restaurat Moscopolea, căreia i-au dat numele de Voscopole, *oraş de păstori*, din pricina numelui lor de Vlah, — această valoroasă populaţie, ale cării triburi sînt împrăştiate în cantoanele Colonia, Coriţa şi până aproape de Durazzo, — sînt, după spusa lor, urmaşii unei colonii aşezate de Quintus Maximus în Taulanţia sau Muzachia, de unde ar fi trecut în munţii candavieni în timpul năvălirilor barbare. Cît despre triburile valahe din vecinătatea Parnasului şi a Cefisului Focidei, ele pretind că au o origine comună cu Megalo-Vlahii, şi toate, în general, revendică, cu mîndrie, numele de Romîni sau Romani“ („...et toutes en général revendiquent avec orgueil le nom de Romoûnis ou Roumains“) [2].

Toate aceste păreri pe care le aveau Aromînii cu privire la originea lor italică ni fac impresia că se datoresc învăţaţilor lor cari îşi făcuseră studiile în Universităţile de dincolo de Adriatică.

[1] Ed. Bonn, p. 260.

[2] Pouqueville, *o. c.*, ed. II, t. II, pp. 151-3.

www.dacoromanica.ro

Pomenirea lui Pompeiu și a lui Quintus Maximus, teoria cu descendența din Abruzzi a unei părți din Aromîni, iată dovezi că umanismul italian nu a fost fără înfluență asupra formării conștiinții latine la elementul românesc sud-dunărean. Studiul limbii atine și al istoriei Romanilor a dovedit cronicarilor moldoveni din secolul al XVII-lea și scriitorilor ardeleni din cel de-al XVIII-lea că neamul românesc se coboară din vechii stăpîni ai lumii. De ce nu am admite că Aromînii își datoresc conștiința latinității lor studiului limbii latine și al istoriei romane în Universitățile italiene?

Cînd Aromînii au emigrat în Statele Habsburgilor la sfîrșitul ecolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea și au venit în contact cu școala istorico-filologică a fraților lor romîni din Ardeal, conștiința lor latină trebuie să fi fost formată. Așa ni explicăm de ce mare parte din ei, de și ar fi avut interes să treacă drept Greci în Austria și Ungaria, s'au lepădat de elenism și au îmbrățișat cu toată căldura causa romînismului. Nu putem înțelege pe Constantin Ucuta, pe Mihail Boiagi și pe Gheorghe Roja, dacă nu ținem samă de convingerea cu privire la originea lor latină, pe care o vor fi căpătat, cu mult înainte, Aromînii, printr'un îndelungat contact intelectual cu lumea italiană.

În 1831, Cousinéry, fost consul al Franciei la Salonic, vorbind despre Aromîni, va face următoarea afirmație: „Îi recunoști mulțămită limbii lor; ei vorbesc și acum latina, și, dacă îi întrebi: de ce nație sînteți?, răspund cu mîndrie: *Romîni* („...ils répondent avec fierté: *Rouman*")[1].

Dînd aceste cîteva suggestii cu privire la direcția pe care ar trebui să o urmeze istoriografia noastră pentru a lămuri formarea conștiinții latine la Aromîni, nu avem pretenția că am dat un răspuns definitiv întrebării puse de însuși titlul studiului de față. Problema aceasta merită însă o deosebită atenție. Cercetările istorice ne conving din ce în ce că viața românească a pulsat intens, în secolele trecute, în peninsula balcanică. Archivele italiene ascund tot trecutul economic și cultural al Rominilor din Sudul Dunării. Sîntem, cu toată convingerea, pentru o cît mai stăruitoare cercetare a lor.

Avem datoria să reconstituim trecutul ramurii sud-dunărene

---

[1] E. M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, I, p. 17.

www.dacoromanica.ro

a neamului nostru, dîndu-i locul pe care îl merită în marea istorie a latinității orientale.

Ce este Preistoria?

de D. Berciu.

„Patriotismul nu este iubirea țării, ci iubirea trecutului, căci, fără cultul trecutului, nu există iubirea de țară."

Mihail Eminescu.

În ultimii ani programele noastre școlare au început să dea o atenție deosebită și vremurilor premergătoare istoriei propriu-zise. Aceasta se datorește, fără îndoială, felului nou de a concepe istoria universală și națională, precum și tendinții tuturor popoarelor de a valorifica trecutul lor, mai vechiu sau mai nou, unde au găsit, — și vor găsi totdeauna —, îndemnuri pentru viitor și învățăminte pentru present. Trecutul are o înaltă valoare educativă, el fiind un bun al atîtor generații, știute sau anonime, care ne-au precedat. Dacă trecutul umanității în genere ne pune în fața drumului multimilenar străbătut până acum de geniul omenesc, cunoașterea trecutului nostru ca popor, ni-ar da acea tărie de credință nestrămutată în destinele și geniul acestui neam, cel mai vechiu de la porțile de Răsărit ale Europei. În marea operă de sinteză a istoriei Romînilor, d. profesor N. Iorga [1] a presintat recent începuturile noastre naționale în adevărata lor lumină: sîntem descendenții, nu numai ai Romanilor și Dacilor, ci și ai întregii umanități preistorice din Europa sud-estică. Această conștiință a unui trecut atît de îndepărtat ar trebui să devie o religie a noilor generații, fiindcă numai trecutul creiază perpetuarea mistică a legăturii sufletești între generații. Cîtă dreptate avea Eminescu cînd spunea că: „patriotismul nu este iubirea țării, ci iubirea trecutului, căci fără cultul trecutului nu există iubirea de țară"! Cultul trecutului se confundă cu acela al strămoșilor, cari au trăit, au luptat și au murit pentru apărarea și păstrarea aceluiași pămînt pe care-l stăpînim noi azi. A cunoaște, a înțelege și a

[1] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. I. Partea I-a. *Strămoșii*, 1936.

www.dacoromanica.ro

iubi pe acești îndepărtați „părinți" este suprema datorie a vremurilor noastre. Printr'o fatalitate noi sântem moștenitorii a tot ceia ce ne-a precedat.

Preistoria, știință relativ nouă, caută să aducă lumină tocmai peste vremurile asupra cărora stăruia până acum întunerecul. Ea este în plin progres. Viața omenirii apare astăzi cu totul altfel de cum se înțelegea acum cîteva decenii. Istoria universală și-a mărit cîmpul de activitate și și-a adăugat un nou capitol, care merită și trebuie să fie cunoscut în toată a sa înfățișare.

În urma recomandării d-lui profesor N. Iorga, Consiliul profesoral al Facultății de Litere și Filosofie din București ni-a aprobat a presinta studenților de la Istoria Universală vremurile premergătoare istoriei. Aducem aici cele mai recunoscătoare mulțămiri d-lui profesor N. Iorga și Consiliului pentru încrederea ce ni s'a acordat. În legătură cu aceste preocupări am crezut că este util să tipărim cele de mai jos, mai ales în stadiul actual al cercetărilor de preistorie și de istorie universală. De altfel, drumul a fost deschis anterior de către d. profesor I. Andrieșescu, creatorul preistoriei la noi și titularul catedrei de preistorie din București[1] —, singura din țară —, dar rău înțeles și neurmat.

I. *Preistoria în cadrul Istoriei Universale.*

„Pas de documents, pas d'histoire."
Seignobos.

„Quand les écrits manquent, les pierres parlent."
Boucher de Perthes.

Concepția asupra istoriei universale a evoluat de la Leopold Ranke la E. Bernheim, — acesta completînd pe cel d'întâiu și făcînd, pare-se, o deosebire între istoria politică și culturală[2] —, și până la d. N. Iorga. În gîndirea istorică a d-sale, istoria nu mai poate fi privită supt un unghiu unilateral, ci ea îmbrățișează toate faptele omenești de orice natură, indiferent de timp și spațiu[3]. În concepția d-lui N. Iorga, istoria trebuie să urmărească

[1] I. Andrieșescu, *De la Preistorie la Evul Mediu*, București, 1924, p. 33 și urm. Se dă definiția preistoriei, metodele și scopul său.

[2] E. Bernheim, *Einleitung in die Geschichtswissenschaft*, ed. 3-4, 1926.

[3] N Iorga, *Generalități asupra studiilor istorice.*

www.dacoromanica.ro

întreaga activitate a omenirii, cu desvoltarea spiritului uman și manifestările din domeniul material, precum și raportul dintre aceste două domenii.

Spiritul uman este creator al tuturor formelor, și acest domeniu spiritual, sufletesc, interesează în deosebi, de și nimic nu se produce nici în ordinea materială, care să nu aibă urmări și asupra celei spirituale, spune același. Există o interdependență între spirit și materie, dar cel d'intăiu primează. Se va căuta stabilirea punctelor cîștigate de către umanitate și evoluția activității umane. In felul acesta istoria devine evolutivă, genetică. Profesorul de istorie universală a introdus în studiile istorice conceptul *istoriologiei* și acela al unității permanente a vieții omenești. In sensul celor de mai sus, preistoria constituie în concepția d-sale, o parte integrantă a istoriei universale. Ea este „istoria de început a umanității, de cînd începe pe lume o cultură specific umană, indiferent de loc și spațiu, și pînă în zilele noastre", cum a definit-o d. I. Andrieșescu în 1924[1]. Istoria începînd deci odată cu primul semn al activității omenești, rațiunea de a fi a preistoriei nu și-ar mai găsi explicația decît pentru geologi și antropologi[2]. Cuvîntul s'a îndătinat. El ar putea fi tradus prin „istoria străveche a umanității", unul dintre capitolele cele mai vaste ale istoriei universale. Capitolul acesta de început poate fi înțeles însă prin altfel de investigații decît acelea la care face apel istoria propriu-zisă. De aici *alte metode de lucru* și științe auxiliare diferite, de și *scopul lor este același*, adecă o cît mai perfectă cunoaștere a omenirii. W. Deonna a mers chiar pînă a tăgădui existența preistoriei, ca știință separată de istorie și ca termin[3]. Pe de altă parte s'au făcut în ultima vreme stăruitoare sforțări de a coordona datele arheologice cu cele scriptice și de interpretare în sens istoric și în spiritul unei istorii universale a izvoarelor de caracter material. Opera de sinteză asupra neoliticului de pretutindeni a profesorului O. Menghin de la Viena[4] este una dintre

[1] *O. c.*, p. 36.

[2] N. Iorga, *Essai de synthèse de l'histoire de l'Humanité*, I.

[3] W. Deonna, *Il n'y a pas de préhistoire?*, în *Rev. de synthèse hist.*, XLII, 1926, la: N. A. Constantinescu, *Istoria Universală și problemele ei actuale*, 1935, p. 126. D. Constantinescu arată pe drept cuvînt că documentul scris nu poate fi un criteriu de despărțire între istorie și preistorie.

[4] A. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, 1931.

www.dacoromanica.ro

cele d'intăiu și cele mai reușite încercări de sistematisare și coordonare. Profesorul R. R. Schmidt, de la Universitatea din Tübingen, a încercat cea d'intăiu *historie evolutivă* a psihologiei oamenilor paleolitici, sprijinindu-se în deosebi pe manifestările de artă (a se vedea versiunea franceză: *L'aurore de l'esprit humain*, Paris 1936). D. N. Iorga a transpus pe un plan de preocupare de istorie națională noua tendință a studiilor de preistorie, în strînsă legătură și cu concepția d-sale asupra istoriei universale și a celei naționale, dînd pentru prima dată la noi o istorie străveche a poporului nostru, al cării cadru geografic este tot Sud-Estul european [1]. În măsură mai mică, — numai pentru neolitic —, d. I. Andrieșescu aducea, în 1912, — cu toată chibzuința științifică proprie —, observații de natură istorică și etnică în legătură cu preistoria acestor ținuturi [2]. În ceia ce ne privește, am presintat foarte de curînd neoliticul traco-getic de la Dunărea-de-jos tot supt unghiul unei interpretări istorice [3]. Noul curent în preistorie pare a se instaura din ce în ce mai temeinic. Preistoria și istoria nu vor avea nimic de pierdut.

Am văzut că scopul preistoriei coincide cu acela al istoriei. Acest scop este de a reconstitui și de a cunoaște deci cît mai bine trecutul străvechiu. Se pune întrebarea: întru cît poate fi justificată preistoria ca știință independentă? Am văzut mai sus că d. Iorga a înglobat-o în istoria universală, ca și d. I. Andrieșescu.

Părerea generală a istoricilor și a preistoricienilor de azi este că preistoria face parte din grupa științelor istorice, unde spațiul și timpul interesează, cu toate consecințile care decurg de aici (N. Iorga, E. Bernheim, I. Andrieșescu, L. Franz [4], Jacob-Friesen [5] și R. Pittioni [6]), de și, după cum vom vedea, ea va face apel la discipline din grupa știinților naturale și la metode întrebuințate de acestea. Jacob-Friesen definia preistoria în dependență cu con-

---

[1] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. I, 1. *Strămoșii*.

[2] I. Andrieșescu, *Contribuții la Dacia înainte de Romani*, Iași 1912.

[3] În *Bul. Muzeului jud. Vlașca „Teohari Antonescu"*, II, 1937.

[4] Leonard Franz, *Ist die Urgeschichtsforschung eine historiche oder eine naturwissenschaftliche Disziplin?*, în *Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit*, 1926; E. Bernheim, *l. c.*

[5] *Grundlagen der Urgeschichtsforschung*, 1928.

[6] R. Pittioni, *Handbuch für den Geschichtslehrer*, I, *Urgeschichte*, 1937.

www.dacoromanica.ro

cepția sa cultural-istorică și etnologică, iar J. de Morgan prelungia domeniul de cercetare al preistoriei până la popoarele primitive actuale, considerînd preistoria ca o ramură a etnografiei [1], ceia ce nu este adevărat, fiindcă etnografia este o știință ajutătoare a preistoriei.

Dar o știință de sine stătătoare trebuie să aibă un cîmp propriu de cercetări și metode bine definite. Preistoria nu-și va îndrepta mijloacele de investigație numai asupra culturii materiale, — sprijinindu-se efectiv în această privință pe arheologia preistorică —, dar ea va căuta să întregească, precum am spus, de o potrivă și viața spirituală și socială a umanității. Studiile de preistorie vor avea în vedere trei obiective, spune Jacob-Friesen: *rasa, poporul și cultura*, de care a ținut sama și C. Schuchhardt, în manualul său „Alteuropa" [2].

În studiul preistoriei este o complexitate de cause și urmări, care determină mulțimea știinților auxiliare și a metodelor de lucru. Aceasta nu mai poate fi privită ca „o știință a cazmalei" („Wissenschaft des Spatens"), cum a numit-o H. Schmidt [3], fiindcă aceasta înseamnă a confunda preistoria cu arheologia preistorică, — două lucruri deosebite —, și a judeca unilateral. Preistoria ca știință este mult mai complexă. Ea are un întreg capitol de adunare a izvoarelor, — în care predomină, de sigur, cele oferite de arheologia preistorică —, precum și un alt capitol, al criticii interne, al sistematisării și al interpretării, după cele trei criterii stabilite tot de Jacob-Friesen, dar referindu-se numai la descoperirile arheologice: morfologia, cronologia și geografia descoperirilor, criterii care pot fi în parte aplicate și la celelalte discipline ajutătoare ale preistoriei, nu numai în arheologia preistorică. Aceste procedee sînt însă comune oricării științe. În Istoria Romînilor d. N. Iorga a început prin adunarea izvoarelor și numai după aceia a trecut la sintesa istoriei noastre naționale concepute pe base largi, la care lucrează în present. Heuristica precede, — și este necesar să fie așa —, hermeneuticei, criticei, interpretării sau combinării, care este un ultim proces și care se basează pe totalitatea datelor dobîndite în diferitele laturi ale cîmpului de cercetare al unei științe.

---

[1] J. de Morgan, *L'humanité préhistorique*, 1924.

[2] C. Schuchhardt, *Alteuropa. Kulturen. Rassen, Völker*, ed. III, 1935.

[3] H. Schmidt, *Vorgeschichte Europas*, I, 1924, p. 7.

www.dacoromanica.ro

Definiția preistoriei, care este o disciplină istorică, avînd un cîmp de investigațiuni și metode proprii de lucru, se va înțelege mai ușor după ce vom vedea care sînt științile ajutătoare și mijloacele de cercetare și cînd se va clarifica raportul dintre preistorie și archeologia preistorică. De sigur că „pietrele vorbesc", cînd lipsesc datele scriptice, dar aceasta nu este suficient, fiindcă preistoria tinde a precisa de asemenea, precum am văzut, elementele de rasă și semințiile ori popoarele din vremurile anterioare istoriei.

II. *Științe auxiliare.*

Preistoricianul trebuie, din causa caracterului specific al preistoriei, să aibă o pregătire multilaterală, în care cea istorică și archeologică ține locul de frunte. El este silit să recurgă pe rînd la o sumă de științe ajutătoare, care aparțin fie istoriei, fie științelor naturale.

Antropologia. Antropologia sau paleoantropologia ori geografia umană se ocupă cu studiul raselor din vremurile preistorice. Uneori se lucrează cu mult fanatism într'o atare știință și preistoria e silită să folosească aceste resultate cu multă circumspecție. Materialul de studiu al antropologiei este de obiceiu rar. El constă din schelete, cranii și puținele resturi somatice care s'au mai putut păstra. Scheletele sînt rare, mai ales în paleolitic, iar în vremurile postneolitice se practică în general incinerația, cu distrugerea totală sau parțială a cadavrului. De aceia resultatele antropologiei preistorice sînt destul de reduse. Totuși s'a ajuns a se stabili tipuri raciale, mulțumită cărora sîntem în măsură să cunoaștem, pe cît e posibil, rasele preistorice. Se au în vedere două direcții: morfologia, cu evoluția istorică a raselor, și antropogeografia, cu determinarea de grupuri, legate de răspîndirea lor geografică. Se determină deci grupările omenești, cu asămănări somatice și spirituale, care ar fi tocmai definiția rasei —, dar se caută a se deslega și originea omului și evoluția, în afară de concepția biblică a Creației. În secolul al XIX-lea, atît archeologia preistorică, cît și etnografia, au fost considerate ca făcînd parte din grupa știinților antropologice, ceia ce se vede clar și la L. Ranke [1]. Antropologia face parte din biologia umană.

[1] O. Menghin, *o. c.*, p. 3.

www.dacoromanica.ro

Archeologia linguistică. Termenul este întrebuințat de O. Menghin și R. Pittioni, în lucrările amintite. El corespunde „paleontologiei, linguistice" a lui Schröder, aplicate în problema Indogermanilor. In lucrarea sa de metodologie, Jacob-Friesen are un capitol care tratează despre linguistică în legătură cu timpurile preistorice [1]. Scopul ultim al arheologiei linguistice este de a stabili un raport între limba, cultura și răspîndirea unui popor. În privința aceasta ea are de urmat două căi, după natura materialelor cu care lucrează : a studia izvoarele literare vechi, utilisînd pe autorii clasici și periplurile lumii grecești, ori făcînd apel la linguistica înțeleasă în sensul cel mai strict, adecă la cea etimologică sau comparată. Dar acest fel de cercetări nu sînt încununate de succes decît dacă sînt sprijinite și pe date archeologice.

Se cunosc doar eforturile făcute în secolul al XIX-lea de linguistică, după ce fusese cunoscută și limba sanscrită, pentru a determina cultura, patria și răspîndirea Indogermanilor și iarăși este știut astăzi că ultimul cuvînt în această direcție îl are tot archeologia preistorică. De sigur, cea mai prețioasă sforțare a archeologiei linguistice este de a coordona datele archeologice cu cele literare, dar aceasta nu se poate aplica decît la timpurile protoistorice și cele medievale, unde izvoarele scriptice nu sînt suficiente pentru întregirea vieții popoarelor. În present, mulțămită descoperirilor din Asia, din Grecia și chiar celor din lumea tracică, poemele homerice se înțeleg mult mai bine decît dacă am fi fost constrînși să rămînem numai la studiile filologice și de istorie literară. Din aceste resultate se va împărtăși pe viitor, credem, de o potrivă și Dacia, pentru care relatările lui Herodot, confruntate cu datele archeologice, mult mai ample astăzi, decît pe vremea lui V. Pîrvan, care pusese alături cele două feluri de izvoare, așa cum se presintau acum mai bine de zece ani [2], vor constitui într'un viitor apropiat adevărate revelații. Tot pe basa linguisticii V. Pîrvan a căutat să urmărească răspîndirea Dacilor până la Oder și Elba (v. *davae*-ele daco-getice). Dintr'o lucrare pregătită de mult, dar păstrată încă în manuscris, d. I. Andrieșescu a publicat, acum cîțiva ani un fragment în legătură cu răspîndirea nord-vestică a Tracilor [3], urmînd aceiași

[1] *O. c.*, p. 40 și urm.

[2] V. Pârvan, *Getica*, 1926.

[3] I. Andrieșescu, *Asupra răspîndirii nord-vestice a Tracilor la începuturile istoriei*, în *Omagiul N. Iorga*, București 1931.

www.dacoromanica.ro

tendință de coordonare a datelor istorice cu cele archeologice. La interesantele lecții publice ținute anul trecut de către d. N. Iorga la Institutul de Istorie Universală, domnia sa a arătat, cînd a fost vorba de civilisația cretană și de etimologia numelui regelui Minos, care orientează spre Egipt, cît de prețioasă este această nouă manieră de a studia și judeca unele fapte din trecut. Este iarăși în de obște cunoscut că „Germania" lui Tacit a fost în epoca humanismului german punctul culminant al tuturor preocupărilor de istorie și filologie. Ea a fost considerată ca „aurora istoriei germane" („Morgenrot der deutschen Geschichte" [1]). Iar pentru lumea celtică și în parte cea germanică, Cesar este punctul comun de referire al istoricilor, archeologilor și filologilor. Cercetările de toponimie antică și în mai mică măsură cele de onomastică, sprijinite pe archeologie, își găsesc un loc însemnat în acest capitol pentru vremurile protoistorice. Dar filologia și archeologia se sprijină de o potrivă și în evul mediu. Resultatele studiilor lui M. Vasmer[2] și ale altor filologi în legătură cu întinderea neamurilor baltice (germanice) din primul mileniu al erei noastre până către centrul Rusiei, în regiunea Kama și Oka, precum și în Rusia albă, au fost confirmate și completate prin interesantele descoperiri archeologice de acolo, de caracter „baltic", semnalate foarte recent de către C. Engel [3]. Credem că este deosebit de interesant a semnala aici și o descoperire din Tirol, pe care d. R. Pittioni de la Viena a binevoit să mi-o comunice. E vorba de cîteva bucăți de lemn păstrate într'o salină din Tirol, pe care sînt gravate litere, a căror formă amintește alfabetul *runic* și *nord-etrusc*, din care derivă, pare-se, primul. Germanii ar fi luat alfabetul de la Italicii de Nord prin secolul al III-I a. Chr. Descoperirea de mai sus aparține civilisației hallstattiene de tip Hötting din secolul VIII-VII a. Chr., care ar avea legături cu neamurile illirice. D. Pittioni crede a putea stabili o corelație între alfabetul etrusc din Nordul Italiei (v. și inscripția de pe coiful B de la Negau), cel runic și cel iliric din epoca hallstattiană,

[1] La Jacob-Friesen, *o. c.*, p. 51.

[2] M. Vasmer, *Ueber die Ostgrenze der baltischen Stämme*, în *Sitzungsber d. Preuss. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl.* XXIV, Berlin 1932, p. 637 și urm.

[3] C. Engel, *Die vorgeschichtliche Ostgrenze der baltischen Völker*, *Forschungen und Fortschritten*, 14, 1938, no. 5, pp. 49-51. După archeologii nordici, mileniul I-iu d. Chr. face parte din protoistorie.

www.dacoromanica.ro

care ar fi şi cel mai vechiu. În orice cas, problema va trezi interes şi va da naştere la discuţii.

Archeologia linguistică este chemată a resolva pe viitor unele dintre problemele cele mai arzătoare ale preistoriei, nu numai în legătură cu *limba* seminţiilor sau popoarelor preistorice, dar şi cu *cultura* lor. Ea merge mînă în mînă cu archeologia, de acolo, de unde încep primele ştiri istorice.

Etnologia şi etnografia. Dintr'un obiceiu înrădăcinat, Italienii numesc şi în present preistoria *paletnologie*, adecă istoria celor mai vechi seminţii. Jacob-Friesen a pus pe acelaşi plan preistoria şi etnologia, ca ştiinţi cultural-istorice avînd drept obiectiv cunoaşterea *culturii*. După el, etnografia *descrie*, presintă cultura materială şi spirituală a popoarelor, pe cînd etnologia urmăreşte formele de cultură *în spaţiu*, geografic şi evolutiv. Louis Marin, directorul Şcolii de Antropologie de la Paris, crede că etnografia este „analisa descriptivă a civilisaţiilor, pe cînd etnologia caută să explice causele şi efectele în legătură cu evenimentele şi desvoltarea entităţilor de tot felul" *(Rev. anthr.*, XLV, 1933, p. 33). Leo Frobenius, un foarte bun cunoscător al continentului african, a introdus în aceste cercetări, — nu fără a recunoaşte ca punct de plecare darwinismul şi ştiinţile naturale —, ideia că formele de cultură sînt *elemente vii*, trăiesc, se desvoltă şi se transmit şi că nu voinţa omului creiază civilisaţiile, ci acestea împing umanitatea mai departe [1]. După Frobenius am avea în etnografie cercuri de civilisaţie, cu tipuri care să fie capete de serie într'o evoluţie. Se va determina *arborele* formelor de cultură, dar aceasta ne duce, precum a observat Jacob-Friesen, la cercetarea tipologică a lui O. Montelius în preistorie, iar aici, la noi, la concepţia supravieţuirilor, a continuităţii sau a transmisiunilor, a d-lor profesori N. Iorga şi I. Andriesescu. Permanenţele istorice sînt, după d. profesor N. Iorga, forme ce *s'au menţinut* sau forme ce *au reapărut* în diferite răstimpuri. Tendinţa este deci de a se stabili *genealogia* şi *evoluţia* civilisaţiilor, atît în domeniul etnologic, cît şi în acela al preistoriei. În present şi în preistorie se caută a se studia tipurile de civilisaţie, nu ca niste cercuri închise, ci ca organisme vii, care influenţează pe cele vecine şi sînt influenţate la rîndul lor

[1] Leo Frobenius, *Vom Kulturreich des Festlandes*, 1923; şi: *Die naturwissenschaftliche Kulturlehre*, 1899. Cf. Jacob-Friesen, p. 85.

www.dacoromanica.ro

de către acestea. Creațiile noi se nasc și din imboldurile venite din afară, dar totdeauna pe fondul local. De și etnologia preistorică va folosi datele scriptice ale autorilor antici, apelînd la același sprijin al archeologiei preistorice, rolul ei va fi mai mare în preistorie decît în linguistică, părere exprimată de O. Menghin *(o. c.)*.

Ethologia, — studiul psihologic al popoarelor —, contribuie de asemenea la înțelegerea sufletului oamenilor de altă dată, cu ceia ce a avut el mai caracteristic, în religie, artă, credințe, etc.

Geologia, *geografia*, *climatologia*, *paleobotanica*, *mineralogia*, *petrografia*, *paleontologia* și *tehnologia* sînt tot atîtea științe auxiliare care ajută preistoriei la întregirea mediului și la determinări în legătură cu viața, industriile și materiile prime. Jacob-Friesen a arătat în mod destul de amănunțit în capitolul „Geografia descoperirilor“ [1] o serie de factori care ni îngăduie a întregí mediul în care trăia omul preistoric și care hotărăște felul de viață în toate vremurile, ca una dintre fatalitățile și permanențele istorice de care vorbia d. N. Iorga. Astfel se va putea vedea clar că felul solului a avut cea mai puternică înriurire asupra umanității de totdeauna. Pămîntul imprimă legile sale de-a lungul tuturor vremurilor. Nu este o simplă întîmplare că ținutul de loess din valea Dunării a fost cel mai populat în preistorie și că purtătorii ceramicei în benzi de aici erau agricultori sau că populațiile războinice ocupau locurile înalte și întărite. Factorii biotici și edafici fixează pe om, îi hotărăsc felul ocupațiilor și tipul așezărilor și al locuințelor sale, ori îl îndeamnă să-și caute norocul aiurea, mai ales cînd și factorii climaterici s'au schimbat. Văile apelor, gîrlele și lacurile au jucat totdeauna un rol determinant în viața semințiilor și a popoarelor. Nevoia de hrană, nesiguranța vieții și apoi dorul de comerț și cîștig au făcut ca fiecare vale să aibă, atît în preistorie, cît și în epoca istorică, o viață proprie, une ori bine organisată, nu numai din punct de vedere economic, dar și politic (N. Iorga.)

În stadiul actual al cercetărilor de preistorie, *chimia* a început să devină cu totul indispensabilă. Intr'adevăr, astăzi se face apel chiar la cele mai moderne mijloace ale chimiei organice, cum este analisa spectrală sau a urmelor materiilor. Datorită acestei analise s'a putut constata că în vremurile preistorice se consumau

[1] *O. c*, p. 120 și urm.

www.dacoromanica.ro

în ţinuturile germanice şi în Egipt bere şi alte băuturi, iar analisa residuurilor de pe fundul unui recipient de piatră din epoca paleolitică a arătat că acesta fusese întrebuinţat ca opaiţ sau lampă : se puneau cărbuni aprinşi înăuntru şi apoi se azvârlia grăsimea, care lua foc şi lumina interiorul peşterilor.

La atare analisă chimică se apelează de asemenea şi pentru cunoaşterea unui metal oarecare şi a locului de proveniență. Astfel s'a putut stabili că aur din Carpaţi ar fi ajuns pe calea comerţului până în Egipt [1]. Niculescu Otin a putut, tot pe această cale, să delimiteze geograficeşte două centre metalurgice în Dacia eneolitică şi a epocii bronzului, unul în Transilvania şi altul în Oltenia (Baia-de-Aramă) [2]. Chimia mai ajută în cercetările asupra climei şi a schimbărilor limitei pădurilor, fiind strins legată şi de analisa polenului (Pittioni).

Fisica ajută, prin metodele sale de lucru, la descoperirea falsurilor în preistorie, care se înmulţesc din zi în zi mai mult.

III. *Preistoria şi archeologia preistorică.*

Din causa obişnuinţii sau poate a metodelor comune de lucru, după cum crede şi R. Pittioni [3], preistoria se confundă adesea cu archeologia preistorică. Avem a face de sigur cu o cale comună de a privi toate problemele şi de raportări cronologice analoage, iar preistoria este servită în tot cuprinsul său de datele oferite de archeologia preistorică [4], după cum istoria antică se sprijină pe archeologia clasică. Între aceasta şi cea preistorică este o asămănare din acest punct de vedere, dar aportul adus de archeologia preistorică pentru cunoaşterea vieţii este cu mult mai mare, şi cu totul indispensabil, decît acela al archeologiei clasice. J. Déchelette, autorul manualului devenit clasic, spune că „l'archéologie préhistorique est la science des antiquités antérieures aux documents les plus anciens“ [5].

---

[1] H. Peake *The Bronze Age and Celtic World*, 1922, p. 40.

[2] Niculescu Otin, *Contribuţii la metalurgia antică a cuprului în ţările locuite astăzi de Romîni*, în *Publ. „Adamachi“* (Acad. Rom.), vol. V, 1913

[3] *O. c.*, p. 9.

[4] I. Andrieşescu, *De la Preistorie la Evul Mediu*, p. 37.

[5] J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, I.

www.dacoromanica.ro

Marele merit de a fi făcut cel d'intăiu o deosebire între preistorie și archeologia preistorică revine d-lui profesor I. Andriesescu. În cursurile de la Universitate domnia sa a revenit, în repetate rînduri, asupra acestei chestiuni. După domnia sa, preistoria este *presintarea dinamică* a faptelor sau materialelor perfect obiective, oferite de archeologia preistorică, pe cînd aceasta nu este decît *presintarea lor statică*. Problema este destul de interesantă și e necesar, credem, a fi cunoscută unui public cât mai numeros. De aceia vom insista în acest capitol, pentru a scoate în evidență aspectul nou al problemei.

Într'adevăr, există o întreagă literatură, la noi și în străinătate, care cuprinde dări de samă, rapoarte asupra săpăturilor archeologice, descrieri de obiecte, arme, podoabe, deposite, etc., precum și studii interpretative și mai puține de sintesă. Această literatură stă în legătură, fie cu o stațiune, o provincie, fie cu o regiune mai întinsă, o țară sau chiar întreg globul pămîntesc. Lucrările analitice, descriptive, se subsumează archeologiei preistorice, cele sintetice, de interpretare și de urmărire a firului evoluției umanității, aparțin preistoriei. Archeologia preistorică este cel mai efectiv mijloc, — în afară de celelalte științe auxiliare amintite —, de a aduna și procura materialul documentar, format din izvoare de caracter material, dar tot atît de valabile pentru *informația istorică*, întocmai ca și documentul scris, fiindcă, după cum s'a spus cînd a fost vorba de definiția preistoriei, ne interesează activitatea umană, indiferent supt ce formă se manifestă ea. În vremurile preistorice vom avea a face în deosebi cu fapte de civilisație.

Scopul de căpetenie al archeologiei este prin urmare a aduna materialul: așezări, orașe, cetăți, morminte, de care se leagă riturile de înmormîntare și credințile vremii, precum și o întreagă serie de mo umente, de la cea mai modestă lamă de silex pănă la armele strălucitoare ale epocii bronzului sau uneltele, podoabele și depositele din toate timpurile lipsite de cuvînt scris. Săpăturile archeologice, cu tehnica lor proprie și cu o anumită normă de presintare, constituie capitolul de fond al archeologiei preistorice. Resultatele acestor săpături ar rămînea disparate, dacă n'ar interveni preistoria ca să le unească, să le interpreteze în mod unitar și să li dea viață. Rolul preistoriei este de a uni și de a presinta organic, nu numai resultatele cercetărilor de archeologie

www.dacoromanica.ro

preistorică, atît de diferite de la o țară la alta și de la regiune la regiune, — după împrejurări și posibilități de lucru —, dar și diversele focare sau centre de civilisație, datorite inegalității ambianței, a solului, a climatului și a puterii de creație deosebite de la neam la neam și seminție la seminție.

Archeologia preistorică adună, procură, descrie — analisează — și presintă static materialul descoperit, urmînd regule bine stabilite, pe cînd preistoria represintă punctul de vedere istoric. Ea interpretează monumentele, li dă o semnificație, arată valoarea lor istorică, religioasă și socială, le încadrează apoi la locul just în evoluția umanității. Preistoria reconstituie din elemente veridice și disparate, pe care științile ajutătoare, în frunte cu archeologia preistorică i le oferă, învie, evocă sau povestește trecutul cel mai îndepărtat, după cum istoria reîntregește și evocă trecutul mai nou al omenirii. Procesul reconstructiv este comun istoriei și preistoriei, deosebirea constînd doar în natura deosebită a materialului documentar asupra căruia se exercită. Invierea trecutului nu este numai apanagiul artei, ci prin excelență al istoriei, în care preistoria ocupă cel d'intăiu capitol, precum am mai spus.

În sensul celor de mai sus, archeologia preistorică, de o parte, iar preistoria și preistoricianul, de altă parte, nu formează noțiuni egale, care să se acopere: cele două d'intăiu se subordonează celor două din urmă. Archeologie poate face și un diletant, une ori chiar mai bine decît un specialist, fiindcă se poate dobîndi „practica lucrului", mai ales cînd e vorba de săpături și descrieri de obiecte, pe cînd preistoria e mai grea. Aici se cere o pregătire complexă și poate un dar cu care nu se naște oricine. Unui preistorician i se cere în primul rînd o pregătire istorică. Dar operă de preistorician poate face cîte odată și un istoric, bun cunoscător al vieții umanității în genere și al resultatelor tuturor știinților auxiliare ale preistoriei: este ceia ce a înfăptuit d. N. Iorga în primul volum din sintesa domniei sale asupra istoriei străvechi a poporului nostru.

IV. *Metode în preistorie.*

Mijloacele de lucru ale preistoriei sînt, evident, în directă legătură cu natura știinților ajutătoare, care stau la temelia ei, și cu metodele folosite de acestea. În afară de lucrarea lui Jacob-

www.dacoromanica.ro

Friesen nu avem încă un studiu sistematic și complet relativ la metode. În 1924, d. I. Andrieșescu, ținînd sama de cercetările archeologilor nordici (danesi, suedesi și germani), ale lui Kossinna și de stadiul preistoriei la noi, stabilia patru feluri de metode: I, tipologic-cronologică, II, cercetarea archeologică a așezărilor, cu obiectiv de determinare etnologică („Siedlungsarchäologie" a lui Kossinna), III, cercetarea materialului supt aspect cultural-archeologic și IV, cercetarea materialului după regiuni, provincii, județe (săpături, musee, colecțiuni etc.) [1].

În general, din punct de vedere metodologic, archeologii și preistoricienii lucrează în toată libertatea, fiecare după metoda și sistemul său. O atare stare de spirit provine, fără îndoială, și din felul preistoriei de a îmbrățișa un cîmp de cercetări atît de vast, servit de atîtea științe ajutătoare, pe care cu greu și le poate însuși în întregime un preistorician. De aici și defectele de metodă în asemenea lucrări. Ar trebui de sigur un criteriu unitar în aplicarea metodelor. O. Menghin l-a văzut în: *cronologia, formele și răspîndirea în spațiu* a bunurilor de civilisație [2]. Ar fi aici cele trei elemente prețioase oricărui studiu de preistorie: fixarea în timp, evoluția și răspîndirea pe glob, elemente care stau în raport direct cu cultura, rasa și cu poporul sau limba. Dar profesorul de la Viena consideră, ca și alți archeologi, cronologia drept o metodă, pe cînd ea nu este în realitate decît unul din ultimele resultate la care tindem să ajungem pe căi de lucru diferite, precum se va vedea mai jos.

I. *Metoda tipologică* [3]. Tipologia este cheia de boltă a preistoriei. Ea înseamnă studiul formelor și urmărește stabilirea unor serii evolutive. Se lucrează cu tipologia de o sută de ani, începînd de la Christian Thomson (1836) și Johann Daneil, dar mai ales de la O. Montelius [4], care este creatorul acestei metode. El a arătat că există o evoluție a obiectelor, care este sesisabilă prin studiul tipologic. Sînt serii de forme sau tipuri. O. Montelius compara o atare serie cu un arbore geneologic [5]. Ar fi deci o

[1] *O. c.*, p. 30.

[2] *Weltgeschichte*, p. 6. Cf. Jacob-Friesen, dar el se gîndia numai la archeologia preistorică.

[3] Foarte bine tratată și cu un istoric al său de către d. profesor I. Andrieșescu *(I. c.)*, iar mai tîrziu de Jacob-Friesen *(o. c.*, p. 163 și urm.).

[4] *Die typologische Methode*, 1903.

[5] La Jacob-Friesen, *o c.*, p. 167.

www.dacoromanica.ro

formă principală, din care derivă altele secundare, întovărășite une ori și de variante. În general se poate susține că forma simplă este prototip al unei întregi serii și că forma complexă este mai nouă, dar poate fi și contrariul. De aceia trebuie să se stabilească cel puțin două serii evolutive, avînd și un sprijin cronologic, fiindcă numai așa se dobîndește și *sensul evoluției*. În felul acesta resultatele tipologiei nu mai pot fi interpretate ca *reversibile*. Poziția cronologică a seriilor o dă, fie stratigrafia, fie un alt mijloc de lucru, dar și tipologia, la originea căreia stă sistemul celor trei perioade, care corespund unei cronologii relative în înțeles larg. Pentru descoperirile întîmplătoare și isolate, tipologia este singura posibilitate de încadrare științifică și cronologică. Tipologia poate stabili și cronologia, dar ea are nevoie de aceasta, după cum am văzut, pentru fixarea în timp a seriilor înrudite. D. profesor I. Andrieșescu avea dreptate în această privință cînd stabilia o metodă tipologic-cronologică. Pe basa observațiilor stilistico-tipologice se presintă azi în mod obișnuit și descoperirile archeologice, chiar cînd este vorba de tipuri de civilisație. Aceste observații ni oferă de asemenea marele avantagiu de a urmări, nu numai procesul de formare al unui tip de civilisație, care nu este decît o sintesă, dar chiar originea acelui tip, considerat ca organism viu. La origine, aplicarea metodei tipologice în preistorie, ca și concepția lui Leo Frobenius din domeniul etnografiei sau al etnologiei, se basează pe științile naturale și darwinism, cu teoria descendenței. Ca și lumea animală și formele de cultură, după Frobenius, un obiect oarecare își are *viața* sa proprie, o origine, o evoluție și o transmisiune. Științile nu sînt închise hermetic. Ele se influențează și se sprijină, dînd resultate optime.

II. *Stratigrafia.* Stratigrafia este studiul stratelor, după cum o arată și numele. Se studiază și se determină stratele de cultură *(couche de civilisation, Kulturschicht)* și stratele geologice. Stratigrafia nu poate lipsi niciunei lucrări de archeologie preistorică serioasă, mai ales cînd este vorba de presintarea resultatelor săpăturilor efectuate într'o așezare preistorică. Observațiile stratigrafice, — care trebuiesc uneori întovărășite și de profile făcute în stațiunea săpată —, ni arată succesiunea în spațiu, de jos în sus, a stratelor de cultură și care succesiune corespunde alteia în timp, de la stratul cel mai vechiu la cel mai nou. Stratul *inferior* cuprinde civilisația cea mai veche dintr'o așezare, iar

www.dacoromanica.ro

cel *superior*, ultimul, pe cea mai nouă. Aici trebuie să se facă o deosebire. Se întrebuințează în preistorie, de pildă, denumirea de paleoliticul inferior și paleoliticul superior, *dar nu din punct de vedere calitativ, ci cronologic*, în sensul precisării stratigrafice, și anume că stratul de jos este cel mai vechiu. Se poate întîmpla ca un strat „inferior" să conțină o civilisație superioară ca manifestare, iar altul „superior" o civilisație inferioară, dacă ținem sama de ideia calității. O. Menghin a arătat *(o. c.)* că terminii de „inferior" și „superior" din preistorie nu pot fi puși alături de aceia din științile naturale, fiindcă aici un organ „inferior" este mai puțin evoluat și diferențiat față de un altul „superior", care a atins un înalt grad de diferențiere și deci de superioritate.

Stratigrafia în preistorie represintă, precum am spus, succesiunea în timp și în spațiu a tipurilor de civilisație, dar și linia adevărată a evoluției acestora. Grație stratigrafiei, — și în parte tipologiei, dar servită de cronologie și stratigrafie pentru ca resultatele sale să fie puse în toată valoarea —, vom putea urmări mai ușor istoria și evoluția umanității preistorice, cu deosebire în domeniul material. Cum între acesta și cel spiritual există o strînsă corelație, se va putea dobîndi și în acest domeniu evoluția spiritului uman și a punctelor cîștigate de el. Ideia evoluționismului străbate azi cercetările de preistorie, fiind în legătură desigur cu concepția istoriei evolutive, genetice (Iorga-Bernheim). Evident că această ideie se sprijină în preistorie și pe tipologie, dar la basa ei stă aici cronologia relativă sau stratigrafică, după cum o numește O. Menghin [1]. Nicăiri ca în pămînt nu se observă mai bine trecerea de la un grad de simplicitate la unul de diferențiere graduală, cu atît mai mult, cu cît, prin stratigrafie, preistoricianul este în stare să fixeze în timp, — dacă nu absolut, cel puțin relativ —, *stadiile evolutive ale umanității* și, făcînd apel la științile ajutătoare, să reconstituie și mediul de viață din vremea respectivă. În toate civilisațiile preistorice se constată o trecere de la o stare modestă la una mai confortabilă. În cîmpia Dunării am determinat un strat de civilisație cu colibe sărăcăcioase, peste care vine altul cu locuințe spațioase și cu un inventariu bogat, care arată o bună stare a oamenilor de atunci. Același proces e în Tesalia și în toată Europa răsăriteană.

[1] *Weltgeschichte*, p. 8.

www.dacoromanica.ro

Fiecare civilisație are o stratigrafie a sa proprie, pe care o putem numi stratigrafie interioară. Un strat de cultură are une ori două sau mai multe *niveluri*, care corespund în general *faselor* unei civilisații. Grosimea straturilor de cultură diferă de la civilisație la civilisație. Aceasta însamnă că și *durata* civilisațiilor este diferită.

În present se practică metoda stratigrafică mai ales în neo-eneolitic și în al doilea rînd în paleolitic, dar, în ceia ce privește cuaternarul și terțiarul, resultatele ei sînt mai discutabile. De aceia se recurge și la alte mijloace. Astfel *analisa polenului* permite să se stabilească schimbările de climă, limita pădurilor și în general presența sau dispariția plantelor și a speciilor. În această privință este îmbucurător faptul că și la noi s'a inceput a se forma tabele întregi cu specii de plante după analisa cărbunelui descoperit în straturile de cultură, studii care atrag după sine și precisări în legătură cu clima din vremea unei civilisații oarecare [1]. În stațiunile noastre din Dacia au apărut și cereale carbonisate. Ele vor trebui analisate și studiate cu toată atenția pe viitor. Analisa polenului stabilește o corelație, — cînd e posibil —, între stratele de cultură, faună, floră și climă, în legătură cu care se poate fixa diferite feluri de climă: boreală, sub-boreală, atlantică și sub-atlantică, precum s'a făcut în Vestul Europei [2]. Prin intermediul analisei polenului și a stratigrafiei se ajunge la cronologia geologică („erdgeschichtliche Chronologie"; v. mai jos), folosită în paleolitic și mesolitic. Scoarța pămîntului s'a schimbat în continuu. Aluviunile servesc la stabilirea cronologiei geologice și arată aceste schimbări, dar ele nu sînt documente perfecte. De și în regulă generală aluviunile de pe terasele superioare sînt cele mai vechi, totuși ele pot fi mișcate de vînt. În schimb peșterile oferă din punct de vedere stratigrafic cele mai precise dovezi ale succesiunii straturilor, care nu s'au mișcat niciodată. După stratigrafia unei peșteri se poate întregi toată viața ei, strat cu strat, cu faună, floră, industria litică și a osului, gravuri și picturi. Georg Kyrle, mort anul trecut, care visitase în mai multe rînduri și țara noastră,

[1] C. Ambrojevici, *Neue Beiträge zur Kenntnis der postglazialen Wärmezeit während des Endneolithikums in Nord-Bessarabien*, în *Bull. de la Sect. Sc.* (Acad. Rom.), 1933. V. și *Bul. mus. nat. de ist. nat.* din Chișinău, 1930.

[2] Jacob-Friesen, *o. c.*, pp. 159-60.

www.dacoromanica.ro

creatorul speologiei practice şi teoretice de la Viena, a arătat, într'o lucrare de metodologie, care este aportul acestei ştiinţe la cunoaşterea trecutului celui mai îndepărtat al omului [1]. Formarea stalagmitelor în peşteri, ca şi înaintarea gheţarilor, brazdele săpate de morene şi depositele de la vărsarea riurilor servesc împreună la stabilirea unei cronologii geologice.

In conclusie putem spune că stratigrafia este cea mai preţioasă metodă a preistoriei. Ea fixează în primul rînd cronologia relativă a civilisaţiilor şi pe cea geologică, iar apoi dă prilejul cercetătorului de a urmări, strat cu strat şi perioadă cu perioadă, evoluţia umanităţii. Tot pe baza stratigrafiei şi a asociaţiei obiectelor se pot stabili *sincronisme*, despre care vom vorbi în capitolul referitor la cronologie.

III. *Metoda comparativă.* Metoda comparativă se sprijină în primul rînd pe metoda tipologică, de aşezare alături a obiectelor şi a formelor analoage de civilisaţie, trecînd dintr'un cerc la cele învecinate şi apoi din ce în ce mai îndepărtate. Se caută astfel puncte de reper în evoluţia formelor şi în stabilirea cronologiei. Prin metoda larg comparativă, archeologul şi preistoricianul au posibilitatea de a sesisa şi *gradul* de înrudire al civilisaţiilor. Această observaţie, împreună cu altele de altă natură, aduce o oarecare contribuţie şi în ceia ce priveşte *originea* civilisaţiilor şi a formelor de cultură. Cercetarea actuală asupra civilisaţiilor dintr'o regiune sau provincie, mai mică ori mai mare, cite odată chiar studierea unui singur tip de civilisaţie, tinde a se îndepărta de la cercetarea strict regională sau locală şi caută raporturi cu lumea încunjurătoare sau cu fenomene de cultură îndepărtate, care au avut o înrîurire oarecare asupra civilisaţiilor tratate. Aceasta înseamnă cu alte cuvinte, *mutatis mutandis*, a transpune studiile de preistorie pe un plan analog istoriei universale şi istoriei locale privite însă în raport cu istoria universală, cum a presintat d. profesor N. Iorga istoria noastră naţională.

În al doilea rînd, această metodă se aplică în special în domeniul etnografiei, avînd drept lozincă: o formă similară corespunde unui scop similar [2]. Într'adevăr multe din tainele vieţii omului preistoric au fost lămurite numai după cunoaşterea vieţii

[1] Georg Kyrle, *Die theoretische Späologie*, Viena, 1923.
[2] Iacob-Friesen, *o. c.*, pp. 152-158.

www.dacoromanica.ro

triburilor primitive de azi, care, după concepția lui J. de Morgan, ar trăi încă în preistorie. Prin comparație s'a putut da și o *semnificație* obiectelor descoperite, ca și unor rituri funerare, ca acela al îngropării în poziție strînsă (economie de spațiu, odihnă sau poziția primordială, embrionară din pîntecele mamei?)[1], ori s'au reconstituit obiceiurile, credințile, superstițiile și organisația socială de odinioară. Astfel s'a ajuns și la teoria totemismului în timpurile preistorice.

Cu metoda comparativă se lucrează și în archeologia lingvistică.

IV. *Metoda chorologică.* Această metodă este relativ nouă în preistorie. Ea a fost împrumutată din științile naturale, folosită pe la jumătatea secolului trecut de Ernst Haeckel, iar apoi introdusă și presentată ca metodă de lucru în preistorie de către Iacob-Friesen[2]. Ea înseamnă urmărirea formelor de cultură în spațiu (gr. ἡ χώρα = spațiul). Leo Frobenius a recurs la ea pentru susținerea concepției sale despre care am vorbit mai sus. El a numit-o „metodă cartografică". În etnografie, ca și în archeologie se urmărește, după același criteriu „al formei" și „al cantității", ridicarea hărților cu răspîndirea formelor de civilisație, grupuri, tipuri etc., precum și asocierea lor. Une ori obiectivul este chiar determinarea legăturilor genetice.

Cînd se studiază în de ajuns de bine o regiune sau un ținut, așa precum a preconisat d. I. Andrieșescu în 1924, se poate vedea caracterul ei specific, în ceia ce privește formele și tipurile de civilisație. Un corolar al acestor studii este fixarea cartografică. Idealul este de a nu întocmi hărți numai cu descoperirile archeologice, în felul cum a procedat V. Micov pentru Bulgaria[3], ci de a indica pe aceste hărți, atît tipurile sau cercurile de civilisație, bine studiate și delimitate, cît și o formă bine caracterisată, de pildă un anumit tip de arme (săbii, pumnale, etc.), de unelte, podoabe sau un rit de înmormîntare. Acest din urmă procedeu a fost utilisat încă de mult în Apusul și Nordul Europei. H. Schroller a publicat, în legătură cu tipurile de civilisație ale epocii neo-eneolitice din Transilvania, o serie întreagă de

[1] *Ibid.*

[2] *O. c.*, pp 170-172. Autorul discută pe larg această metodă. După el luăm majoritatea datelor de mai sus.

[3] V. Mikov, *Stations et trouvailles préhistoriques en Bulgarie*, Sofia, 1933.

www.dacoromanica.ro

hărți, care sunt de o prețioasă utilitate [1], iar noi am adăugat în lucrarea noastră „Archeologia preistorică a Olteniei", ce se va publica în curînd, hărțile cu tipurile de civilisație din această provincie. Asemenea hărți dau posibilitatea de a delimita geograficește un tip sau o arie de civilisație, de a fixa centrul ei de iradiere și de a precisa sensul și direcțiunea mișcărilor. Pe basa acestor hărți, cînd ele se aplică la grupe mari de civilisație, se reconstituie istoria însăși a civilisațiilor respective. Prin atari hărți se vede clar rolul pe care l-au exercitat factorii edafici, orografici, biotici, climaterici, etc., asupra începuturilor și desvoltării civilisațiilor umanității preistorice. Dar nu numai atît. Aceste hărți dovedesc de asemenea că în anumite regiuni a fost o continuitate de viață. În special ținuturile de loess și văile apelor mari s'au bucurat în toate vremurile de o prosperitate deosebită. Metoda horologică îngăduie în plus și o interpretare etnologică, în sensul lui G. Kossinna („Siedlungsarchäologie"). Cînd cercurile de cultură au fost bine definite cronologic și geografic, — ridicîndu-se și harta lor —, preistoricianul poate aplica teoria lui Kossinna în ceia ce privește dependința dintre un cerc de civilisație și un popor sau seminție. Într'adevăr este ispititor a adopta echivalența „cultură = popor", dar ea trebuie să fie dovedită, însă metoda de lucru a lui Kossinna, îmbunătățită de G. Wilke, s'a arătat a fi șubredă, tocmai fiindcă este *deductivă*, pe cînd ea ar trebui să fie *inductivă*. De sigur că este foarte greu a porni de la popoare fixate prin date scriptice și a scobori în jos, în timp, pentru a descoperi pe strămoși, fără a avea sprijinul datelor de caracter material, singurele în stare a reconstitui *firul vieții* străvechi a unui popor. Pe basa formelor de civilisație preistoricianul sesisează o *continuitate de cultură*, acolo unde există, din cele mai vechi timpuri preistorice și pînă în vremea istorică. Acestei continuități îi corespunde una etnică. Legitimitatea descendenții unui popor din neamurile care au creat pe aceleași locuri civilisațiile străvechi nu poate fi susținută decît prin continuitatea de cultură. În Europa sud-estică o asemenea continuitate pare a fi asigurată. Poporul nostru ar fi moștenitorul întregii umanități preistorice din aceste părți ale Europei. Ceva din sufletul milenar al atîtor înaintași ni-a rămas ca un scump patri-

[1] *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, 1933.

www.dacoromanica.ro

moniu spiritual. Fixarea cartografică a unor anumite tipuri de arme, unelte, etc., este tot atît de necesară. În felul acesta se arată *tipurile regionale* sau tipuri care au o mai mare răspîndire, fiind bunuri ale mai multor cercuri de civilisaţie. În special armele de metal şi podoabe circulă la mari depărtări. Bronzul romîno-ungaro-slovac are forme caracteristice. Ele ajung, une ori, pînă departe în centrul Europei sau în alte direcţiuni. Se delimitează *provincii culturale*, cu viaţa lor proprie. Dar în plus metoda chorologică ne ajută a întocmi hărţi şi cu articolele de comerţ, pe basa cărora se poate scrie *istoria comerţului* în preistorie (v. O. Montelius). Mai întăiu Mortillet a întocmit o hartă cu localităţile în care s'a descoperit chihlimbar şi mai tîrziu A. Tallgren a urmărit răspîndirea acestui preţios articol de comerţ din Prusia Orientală peste Europa răsăriteană [1]. Chihlimbarul de Buzău pare să fi fost exploatat în timpurile preistorice. O perlă din asemenea chihlimbar s'a descoperit într'un mormînt din epoca de bronz de la Vattina (Banat). Se constată tot pe basa hărţilor şi drumurile comerciale, ca şi direcţia invasiilor. Năzuinţa acestei metode este de o potrivă a întocmi hărţi şi tabele sinoptice ale *tipurilor contemporane* din mai multe regiuni, care permit a vedea într'un moment dat stadiul de evoluţie la care a ajuns umanitatea diferitelor regiuni şi continente. În această privinţă profesorul O. Menghin a întrebuinţat asemenea tabele în opera sa de sintesă pe o scară foarte întinsă. Nu este o inovaţie, fiindcă ele au fost utilisate anterior şi de alţi archeologi în legătură şi cu sincronismele, dar tendinţa de a face apel la tabele se impune din ce în ce mai mult. Le-am folosit şi noi pentru neoliticul traco-getic.

Metoda chorologică vine în sfîrşit şi în sprijinul etnologiei, după cum a dovedit Leo Frobenius, împreună cu o pleiadă întreagă de cercetători în acest domeniu. Se determină cercuri de civilisaţie şi se fixează cartografic. Se urmăreşte a se vedea dacă suprapun provinciile şi cărui grupări omeneşti corespund.

Această metodă este de viitor, ca şi stratigrafia. Chorologia, mai mult decît celelalte metode ale preistoriei, permite o *interpretare dinamică*, şi ea constitue caracterul esenţial al preistoriei. Mişcări de popoare, iradieri, influenţele dintre civilisaţii, probleme

[1] *Reall. d. Vorgeschichte*, I, pl. 137. Două localităţi pe Nistru şi două pe Nipru.

www.dacoromanica.ro

etnice sau etnologice, printre care și cea indoeuropeană, comerț, schimburi, fixarea pe hartă a tipurilor de civilisație sau a unor serii întregi de stadii evolutive ale unei forme de cultură, precum și înțelegerea specificului unei provincii, unei țări sau unei regiuni, sînt tot atîtea chestiuni a căror deslegare, mai mult ori mai puțin completă, une ori cu ipotese, de altfel inherente oricării științi, depinde în mare parte de felul cum se aplică această metodă în preistorie.

V. *Cronologie. Epoci și perioade.*

Determinările cronologice sînt de cea mai mare necesitate și valoare în preistorie. Fără un cadru de timp, bine fixat, nu se poate studia nici în istorie. O întrebare firească pe care și-o pune, nu numai arcbeologul sau preistoricianul, dar și alt om de știință, cît și un profan, — și mai ales acesta! —, este aproape stereotipică: „de cînd datează acest obiect sau această civilisație"? Un istoric și un specialist se va mulțămi cu o datare *relativă*, pe cînd diletantul și profanul insistă să obțină un răspuns cu date *absolute*, cu cifre, așa cum ne obișnuiește istoria. Preistoria nu cunoaște însă aceste date decît în mod foarte aproximativ și numai pentru perioadele ei tărzii, cu deosebire în lumea Egiptului, a Orientului și a Mediteranei, unde istoria începe mai timpuriu.

Din cele precedente s'a putut vedea că științile auxiliare și metodele preistoriei și ale archeologiei preistorice tind de o potrivă să ajungă la o deplină înțelegere a culturii materiale și spirituale a umanității, dar și la determinări cronologice, care sînt une ori un ultim scop al cercetărilor.

În legătură cu paleoliticul se întrebuințează și *cronologia geologică* („erdgeschichtliche Chronologie"), despre care am vorbit în capitolul stratigrafiei. Schimbările scoarței pămîntului au avut consecințe asupra omului și a civilisațiilor create de el. Prin stratigrafie, prin analisa polenului, prin cercetări poleobotanice și paleontologice s'a încercat să se ajungă la o coordonare a stratelor geologice și a civilisațiilor paleolitice pe care le conțin aceste strate. Resultatele cele mai satisfăcătoare le-au dat peșterile, care par să fi fost locuite, — cel puțin unele dintre ele —, într'o perioadă interglacială, după poziția lor înaltă (Pittioni), ca acele

www.dacoromanica.ro

din Oltenia şi citeva din Transilvania. Anumite specii de plante şi de animale se întîlnesc numai într'o climă bine cunoscută. Vremea mamutului însamnă o climă rece, pe cînd aceia a elefantului antic (Elephas antiquus) una caldă. Adevăratul tip de climă caldă pare să fie în epoca de bronz şi de fier. Într'adevăr vor fi avut loc schimbări climaterice importante în perioada de trecere spre epoca bronzului, fiindcă avem la îndemînă şi date antropogeografice, care ar confirma acest lucru. Aşezările neo-eneolitice, de pildă din Dacia, sînt în bună parte părăsite, iar cele noi ocupă ultimele terase ale riurilor. Se va fi retras şi limita pădurilor.

Pentru paleolitic sforţările de pînă acum au precisat că aurignacianul, mousterianul şi o parte a magdalenianului aparţin ultimei perioade glaciale, iar partea a doua a magdalenianului ocupă o vreme postglacială.

Există în al doilea rînd o *cronologie relativă* în sensul larg al cuvîntului, care se basează pe sistemul celor trei perioade : piatră, bronz, fier. Aici ar trebui făcută însă o rectificare. Ar putea fi vorba de o epocă a pietrei şi una a metalelor, iar înaintea acestora de o epocă a lemnului, a cării existenţă pare a fi verosimilă. Cronologia relativă ni arată în felul de mai sus marile etape de evoluţie ale umanităţii. Ea este folosită în manuale şi opere de sintesă. Alături de aceasta se întîlneşte *cronologia relativă a tipurilor de civilisaţie*, pe care o dă stratigrafia, din care causă O. Menghin a numit-o cronologie stratigrafică [1]. Pe basa stratigrafiei s'au întocmit scheme cronologice dintr'o staţiune, dintr'o provincie sau o regiune mai mare. Ele arată succesiunea tipurilor de civilisaţie dintr'o epocă sau mai multe epoci, de la cel mai vechiu la cel mai recent, după orînduirea straturilor de cultură în sens vertical, de jos în sus. Cronologia relativă nu este valabilă decît pentru o provincie sau regiune. În cercurile învecinate sînt alte succesiuni de tipuri diferite. Pentru a cuprinde într'un ansamblu desvoltarea paralelă dintr'un timp oarecare şi din ţinuturi mai mult sau mai puţin întinse se va stabili o *sincronisare* a civilisaţiilor. Observaţiile tipologico-comparative şi sincronismele au ajutat la acest proces, care arată în esenţă, nu numai desvoltarea paralelă, precum spuneam, a civilisatiilor înrudite, dar şi a civilisa-

[1] *Weltgeschichte*, p. 15.

www.dacoromanica.ro

țiilor care nu au între ele nicio legătură genetică. Asemenea tabele, despre care am amintit și în capitolul metodei chorologice, înfățișează civilisații care nu represintă o identitate de forme sau o asămănare, dar care sînt *contemporane*.

Ca subordonată cronologiei relative în înțelesul mai restrins avem *cronologia faseologică*. Ea ar mai putea fi numită cronologia internă a unei civilisații. O. Menghin a întrebuințat anterior această denumire, dar cu alt înțeles, mult mai cuprinzător, de atribuire a unei forme de cultură unui „rang" anumit în evoția civilisațiilor [1]. Cînd săpăturile archeologice sînt bine făcute și stratigrafia a fost în centrul preocupărilor archeologului, cronologia relativă a tipurilor de civilisație, care se suprapun, este asigurată, mai ales cînd ea se confirmă de o serie întreagă de săpături și cercetări. În aceste preocupări intră și grija de a identifica *nivelurile* unui strat de cultură în corespondență cu *fasele* civilisației din stratul respectiv. Dar o fasă sau un *facies* nu poate fi totdeauna determinat numai pe cale stratigrafică. Aici intervine și tipologia, care une ori, chiar fără concursul stratigrafiei, poate să deosebească *stilurile* sau fasele unei civilisații. În orice caz, pentru ca o cronologie faseologică să fie valabilă, ea trebuie să se sprijine de o potrivă pe date stratigrafice și tipologice. Confusia, care din păcate se face între *fase* și *niveluri*, să fie înlăturată. Noțiunea *fasă* implică pe aceia de *evoluție*, iar noțiunea *nivel* în stratigrafie stă în legătură cu un strat de cultură fixat în *spațiu* și care nivel corespunde unei fase de civilisație. Pe de altă parte, trebuie iarăși precisat că *înfățișarea*, *aspectul* sau *habitus*ul unei civilisații se referă la *cronologia relativă* și la *încadrarea* ei într'o arie de civilisație sau într'un rang de civilisații înrudite. Se poate spune prin urmare că civilisația Turdaș sau Boian are un aspect band-ceramic, iar tipul Coțofeni o înfățișare „nordică", ori că fasa Gumelnița III are un habitus tărziu eneolitic. Coțofeni aparține rangului civilisațiilor „nordice", pe cînd Gumelnița celui band-ceramic (ceramică ornamentată cu benzi).

Avem însă în preistorie și o *cronologie absolută* sau *generală*. Ea tinde să fixeze în cifre, mai mult sau mai puțin aproximative, durata civilisațiilor și a faselor. Stratigrafia și mai ales tipo-

[1] *O. c.*, pp. 84-5. De altfel periodisarea și terminologia, atît de meticuloasă, a lui O. Menghin, face opera lui cu greu accesibilă.

www.dacoromanica.ro

logia cu O. Montelius au avut aici cea mai largă contribuție. Pentru stabilirea unei atari cronologii s'a recurs și la *sincronisme*. Viața umanității preistorice nu începe și nu se sfîrșește în același timp în toate părțile lumii. De pildă, în Egipt, vremea istorică începe în mileniul al IV-lea a. Chr., deci într'o perioadă cînd la noi nici nu începuse neoliticul. Obiectele din Egipt, databile acolo, s'au descoperit în asociere cu civilisațiile preistorice din Egee și Mediterană. Aceste obiecte *datează mediul* în care au fost găsite. În al doilea rînd s'au descoperit în Egipt obiecte preistorice din Creta, Orient sau din alte părți, care aparțineau acolo unor complexuri clar definite. Ele erau datate în Egipt *prin mediul* în care s'au găsit și indirect ele datau complexurile de unde proveniau. În felul acesta criteriul sincronistic constituie puncte de reper de reală importanță pentru cronologia absolută, al cării creator este cunoscutul O. Montelius. Mulțămită sincronismelor s'a ajuns să se știe că Abraham a plecat din Ur (Mesopotamia) spre Canaan, în căutarea unor locuri mai bogate în pășune, pe vremea lui Hammurabi, primul legiuitor al lumii (ca. 2000 a. Chr.).

O altă problemă în preistorie este și aceia a epocilor și a perioadelor. Criteriile de împărțire ale istoriei sînt numeroase și au evoluat de-a lungul timpurilor, de la o epocă la alta[1]. Din aceste criterii s'ar putea aplica în preistorie acela al „etăților" sau al vîrstelor, dar în sens general, fiindcă alta este semnificația vîrstelor preistorice. Întocmai ca în istorie, epocile și perioadele, ca și civilisațiile preistorice, nu se despart neted între ele. Este un adevăr repetat adesea ori de d. N. Iorga. Epocile se întrepătrund. În cea de azi trăiește ceva din epoca trecută: „in dem Heute schon das Morgen wandelt" (Fick). Că perioadele se întrețese, ca două ape ce-și unesc cursurile, fără a putea să deosebim ca o linie geometrică locul lor de unire, ni-o arată însuși sfîrșitul preistoriei. Acesta se prelungește după regiuni pînă la anul 1000 d. Chr. (în Nordul Europei) sau pănă la întemeierea Statelor, ca la noi (I. Andriesescu), pe cînd Egiptul cunoștea viața istorică de cinci milenii.

Tendința actuală a istoriei universale, — pe lîngă cea sintetică, — este de a se renunța la periodisările care artificialisează și pun

[1] A se vedea, în privința aceasta admirabila lucrare a d-lui N. A. Constantinescu, citată mai sus, nota 7.

www.dacoromanica.ro

limite false între epoci (N. Iorga) și de a grupa fenomenele istorice (Halecki)[1]. În preistorie o atare grupare nu se poate face decît din *fenomene de cultură*, cu deosebire pentru timpurile mai vechi. Se ține samă de *materialul prim* al industriilor și de *formele de cultură*. Vom avea o *vârstă a pietrei* și o alta a *metalelor* (cupru, bronz, fier). La începutul evoluției umanității va fi fost foarte probabil o epocă în care lemnul va fi jucat un rol însemnat în viața oamenilor de atunci. Etnografia triburilor primitive actuale oferă bune paralele, pe care le putem urmări și în viața țăranului nostru, iar archeologia a dovedit că multe vase imită forme de lemn sau de curcubitacee. Din causa naturii sale peritoare, lemnul nu s'a putut păstra pretutindeni. În civilisația Ertebölle din mesolitic s'au găsit obiecte de lemn, podoabe și arme (pieptene, bumeranguri, măciuci, etc., v. O. Menghin, *o. c.*, p. 219), ca și în civilisația Kunda din aceiași perioadă *(ibid.*, p. 235; o lingură.) În palafitele din Elveția, unde nămolul a conservat în bună stare o mulțime de obiecte, s'au descoperit vase de lemn. În cercul nordic se cunoaște interesantul plug din lemn de stejar, datat pe la 3500–3000 a. Chr. (H. Obermaier, *o. c.*, p. 265). În ultima vreme s'au făcut unele descoperiri chiar în mediul paleolitic, ca în Franța, unde s'au aflat obiecte de molift, brad și pin[2]. Forrer le atribuie acheuleianului; O. Menghin le plasează într'o perioadă interglacială.

În viața multimilenară a umanității preistorice se observă, ca și în vremea istorică, adevărate *evuri medii*. Sînt epoci de tranziție, de trecere spre o nouă epocă. Ele au aceiași semnificație ca și cele istorice (N. Iorga), fiind doar răstimpuri de transformare, de pregătire și de adaptare la forme noi, care apar alături de cele vechi. Multă vreme s'a vorbit în preistorie de un *hiatus* între paleolitic și neolitic și care s'a dovedit inexistent. Natura n'a făcut salturi. Viața nu s'a desvoltat în linie dreaptă sau ascendentă, ci evoluția ei are suișuri și scoborîșuri. Acestea din urmă ar fi evuri medii, asupra cărora se aruncă și cele mai mari calamități. Este o mîndrie pentru noi că evul mediu a ajuns să fie așezat în adevărata sa lumină, datorită și d-lui N.

[1] La N. A. Costantinescu, *o. c.*, p. 82.

[2] R. Forrer, *Rhinoceros de Merck et outillage de bois découverts dans un abri du paléolithique ancien à Sprichen près Forbak*, în *Cah. d'arch. et d'hist. d'Alsace*, XVIII, 1927; cf. O. Menghin, *o. c.*, p. 90.

www.dacoromanica.ro

Iorga, statornic cercetător al vremii. Hiatusul de care aminteam mai sus este înlocuit astăzi cu epoca mesolitică, pe care unii archeologi o presintă ca o fasă de încheiere a paleoliticului şi alţii ca o vreme care deschide epoca neolitică (epipaleolitic, epimiolitic şi protoneolitic în parte). În present se poate urmări mai uşor desvoltarea organică dintre paleolitic şi neolitic. În mesolitic au loc prefaceri adânci şi mişcări de seminţii. Ca urmare a acestui proces vom avea o civilisaţie nouă: neoliticul. La sfîrşitul neoliticului vom găsi o perioadă *eneolitică* sau *cuprolitică*, în care industria litică se asociază cu cea metalurgică. Ea este o nouă perioadă de prefaceri, ca şi cea mesolitică. Descoperirea metalelor a produs într'adevăr o revoluţie adîncă. Umanitatea preistorică intră într'un nou ritm de viaţă, mult mai accelerat, care diferă, ca început şi posibilităţi de manifestare, de la regiune la regiune. Trecerea însă de la neolitic la bronz s'a făcut, în general, încet, treptat, prin intermediul eneoliticului.

Dacă studiem civilisaţiile ca pe nişte organisme vii, în mişcare continuă, se constată că şi ele trăiesc cîte un ev mediu. Au şi ele fase de intens şi vădit progres, precum şi fase de decădere, regres sau de transiţie.

O impărţire generală a preistoriei ţine samă de fenomenele de cultură de care am vorbit, şi mai puţin, ori deloc, de cele etnice. Astfel vom găsi în preistorie trei mari epoci:

1. *Epoca străveche a umanităţii preistorice* (paleoliticul şi mesoliticul).
2. *Epoca mai recentă* (neoliticul şi bronzul)
3. *Epoca protoistorică* (epoca fierului).

Aceste împărţiri corespund celor făcute prima dată de H. Schmidt: *Urgeschichte*, *Vorgeschichte* şi *Frühgeschichte* [1].

Fiecare epocă se împarte în subepoci, în perioade şi subperioade, în grupe sau cercuri mari de civilisaţie, une ori în strînsă legătură cu unitatea geografică pe care o acopăr, ori cu *aspectul* caracteristic al civilisaţiei respective. Alte subîmpărţiri se fac în tipuri de civilisaţie, precum şi în stilurile sau fasele acestora sau a varianţelor lor. O periodisare exagerată duce fără îndoială la o artificialisare. De aceia se recurge, mai ales cînd este vorba de opere de sintesă sau de manuale, la un sistem tripartit, apli-

[1] H. Schmidt, *Vorgeschichte Europas*, I, 1924, p. 8.

www.dacoromanica.ro

cabil, atît în interiorul unei întregi epoci, cît şi în acela al unei civilisaţii. Acest fel de a vedea şi de a presinta civilisaţiile şi vremurile preistorice ni se pare a fi cel mai potrivit, fiindcă se ţine samă şi de ideia evoluţiei, care trebuie să rămînă, ca şi în istorie, ideie centrală. Criteriul tripartit a fost utilisat, precum se ştie, de către A. Evans pentru lumea cretană sau minoiană. Archeologul engles a deosebit o perioadă minoiană timpurie (EM), una mijlocie (MM) şi alta târzie (LM), fiecare împărţită apoi în sub-perioade. Epocile şi civilisaţiile se pot împărţi deci în perioade şi fase timpurii, mijlocii şi târzii. În ceia ce priveşte însă paleoliticul, avem numai două perioade : paleoliticul vechiu sau inferior şi paleoliticul recent sau superior, care se mai numeşte şi epoca renului.

Cronologia absolută a epocilor şi a perioadelor diferă de la regiune la regiune. În Europa neoliticul începe în a doua jumătate a mileniului IV a. Chr. şi este în plină desvoltare pela 3000 a. Chr. La noi, în Dacia, începutul lui pare a fi ceva mai târziu, fiind în legătură cu expansiunea ceramicei în benzi de la Dunărea mijlocie. Mileniul al III-lea a. Chr. este ocupat de epoca bronzului (1900—900 a. Chr.), care în ţinuturile noastre se constituie ca formă de civilisaţie abia după 1700 a. Chr. şi se sfârşeşte puţin mai târziu de anul 900 a. Chr. Prima epocă a fierului, — Hallstatt (după o localitate din Austria-de-Sus) —, cuprinde vremea de la 900 la 500 (400). a. Chr., cînd începe a doua epocă a fierului, — La Tène —, care durează, după regiuni, până în sec. I-iu d. Chr.

Evaluările în cifre ale duratei fiecării epoci sînt aproximative. Pentru paleolitic această evaluare se face cu aproximaţie de mii şi zeci de mii de ani. H. Osborn [1] a socotit că începuturile chelleanului ar cădea pe la 125.000 a. Chr. Dacă admitem existenţa omului terţiar, atunci vechimea omului pe pămînt ar depăşi cu mult şi această dată. Epoca glacială în întregime, spune Hugo Obermaier, cuprinde cel puţin, o perioadă de vreme de 600.000-500.000 de ani [2]. Omul, — dovedit în mod cert, — apare abia în perioada interglacială, Mindel-Riss [3].

Pentru a înţelege mai bine epocile şi perioadele preistoriei europene, găsim că este potrivit a aminti cîteva fapte contemporane din lumea Orientului şi a Egiptului, fapte care aparţin istoriei.

[1] *Man of the old stone age*. Paleoliticul ar dura peste 100.000 de ani !
[2] Hugo Obermaier, *Urgeschichte der Menschheit*, 1931, p. 176.
[3] V. tabla la R. Pittioni, *o. c.*, p. 18.

www.dacoromanica.ro

Astfel în vremea neoliticului din Europa se întemeiază Statul egiptean supt legendarul Menes, se ridică vestitele piramide de către Faraonii dinastiei IV (Keops, Kefren şi Mykerinos), are loc năvălirea Hicsoşilor, trăieşte Hammurabi în Mesopotamia şi Abraham la Evrei, pe cînd în epoca bronzului stăpînesc Egiptul glorioasele dinastii care au dat pe Tutmes III şi Ramses II, iar în Asia Hittiţii îşi înjghebară un Stat. În prima epocă a fierului trăieşte David şi Solomon, Cir întemeiază Statul persan, Dariu face expediţia la Dunăre şi Herodot scrie primele ştiri asupra ţinuturilor noastre, pe cînd a doua epocă a fierului corespunde vremii de înflorire a civilisaţiei greceşti şi aceleia a lui Cesar, Burebista şi Decebal.

Faţă de lunga evoluţie a umanităţii preistorice, vremurile istorice, la care s'a ajuns printr'o serie de nesfîrşite prefaceri şi pregătiri, ni apar ca infime părţi din istoria lumii.

În urma celor expuse pănă aici, credem că s'a putut lămuri locul pe care-l ocupă preistoria în cadrul istoriei universale. Preistoria este, după cum am văzut, o disciplină istorică, de şi se ajută de ştiinţe şi metode care aparţin grupului ştiinţilor naturale. Ea nu este altceva decît *istoria străveche* a umanităţii, constituind astfel primul capitol al istoriei lumii. Preistoria nu mai poate fi concepută ca o „ştiinţă a cazmalei", fiindcă archeologia preistorică nu este decît una dintre ştiinţile ei auxiliare, şi anume cea mai importantă. Preistoricianul are înaintea sa un cîmp de cercetări şi metode proprii, care, dacă sînt aplicate după un criteriu unitar, dau cele mai frumoase resultate în cunoaşterea cît mai temeinică a raselor, a culturii şi a popoarelor din vremurile preistorice.

Pentru istoria noastră naţională, preistoria rămîne singurul mijloc de a urmări şi dovedi sufletul nostru multimilenar, filiaţia şi descendenţa din îndepărtaţii strămoşi, creatori ai străvechilor civilisaţii de pe un teritoriu mult mai cuprinzător decît al României de astăzi. Numai aşa vom înţelege şi vom preţui mai mult ceia ce ni s'a transmis din fiinţa fisică şi spirituală a înaintaşilor, iar patriotismul, — această adîncă iubire a patriei, care este „un altar şi un mister", o „eredităte morală", cum a definit-o d. N. Iorga[1] —, va spori în *intensitate* şi în *calitate*. Cunoaşterea

[1] În *Neamul Românesc*, XXXIII, 22, din 30 Ianuar 1938.

www.dacoromanica.ro

şi valorificarea trecutului nostru, — care începe odată cu înfiriparea celei d'întâiu umanităţi preistorice din Dacia şi Europa sud-estică —, trebuie să fie o datorie, iar iubirea faţă de acest trecut şi faţă de precursori să devină un crez al generaţiilor de azi şi de mâne, mai ales că un drum spre o viaţă nouă i se deschide de acum înainte poporului nostru

Februar 1938.

Despre vechile formaţiuni politice româneşti la Dunărea-de-jos [1]

D. C. Necşulescu a promis de mai mulţi ani că va aduce noi puncte de vedere, basate pe un material necunoscut, cu privire la situaţia politică la Dunărea-de-jos în secolul al XI-lea. Acestea ni-au fost făcute cunoscut acum prin cele douăzeci şi nouă de pagini ale tesei de doctorat pe care o analisăm în rîndurile de faţă.

Preocupat de problema sa, d. Necşulescu precisează mai întâiu care era *Starea imperiului bizantin supt Vasile II* (p. 122)[2]. Ni se spune că acesta a fost „preocupat mai mult de prosperitatea naţională a Imperiului decît de intriga şi fastul palatului", îndreptîndu-şi privirile împotriva Bulgarilor. Urmează *Pericolul bulgar* (pp. 122-3) supt Simion, din care pricină se întocmeşte tema Traciei. Apoi dă cîteva lămuriri elementare despre *temă şi strateg* (pp. 123-4), dar de fapt se revine tot la pericolul bulgar, spre a trece la un alt paragraf, *Ţarul Samuil* (pp. 124-5), cu care a avut de furcă Vasile al II-lea.

Din expunerea lipsită de cronologie nu vedem clar dacă interesul autorului a stat asupra Bulgarilor de la Simion la Samuil (893–1014), cari au silit Imperiul la măsuri deosebite, sau numai la situaţia acestuia *supt* Vasile al II-lea. Nu sîntem lămuriţi nici

[1] C. Necşulescu, *Ipotesa formaţiilor politice române la Dunăre în secolul al XI-lea*, în „Revista istorică romînă", VII (1937), pp. 122–50.

[2] Lucrarea nu e împărţită sistematic în capitole, ci numai în paragrafe. Totuşi se disting ideile care puteau fi cuprinse în următoarele capitole: *Introducere asupra Bizanţului până la venirea Pecenegilor* (pp. 122–5); I. *Pecenegii şi legăturile lor cu Bizanţul* (pp. 125–31); II. *Ipotesa formaţiilor politice la Dunărea-de-Jos* (pp. 131–48) şi *Concluziile* (pp. 149–50).

www.dacoromanica.ro

asupra părerii pe care o are d. Necşulescu despre temă: se uneşte cu Rambaud, care îi atribuie în vremea aceasta numai „un caracter militar", sau crede în ceia ce spune că este sensul cuvîntului „provincia şi corpul de armată" care o apăra? În sfîrşit, ce sens dă autorul expresiei „prosperitatea *naţională* a Imperiului"? E cumva vorba şi de „sentimentul naţional" care, ni spune autorul, nu exista în secolul al XI-lea (cf. pp. 135, 149 şi 150)? Dacă nu exista „sentimentul", putea exista „prosperitatea" *naţională*?

Mergem mai departe. D. Necşulescu urmăreşte *Pecenegii* şi *Legăturile lor cu Bizanţul* (pp. 125-6). Barbarii aceştia se întind din Muntenia pănă la Don şi sînt teribil de periculoşi „de la cucerirea Bulgariei", care nu ni se arată cînd şi cum s'a făcut. Abia vedem o aşezare a lor în Paristrion, care nu e Bulgarie, supt Constantin Monomah, dar atunci nu mai exista „Bulgaria". Amintitele „legături" cu Bizanţul sînt trei invasii şi... două frase, care mi se par cam sonore şi inadmisibile în „ştiinţa pură". Le reproducem totuşi pentru reclamă: „Ce întorsătură ciudată ia firul istoriei bizantine după aşezarea Pecenegilor în Sciţia Minoră, cunoscută în tot secolul al XI-lea supt numele de Paristrion! De ce abilitate avea nevoie diplomaţia bizantină, în arta de a divisa pe barbari" (p. 126)! Apoi vine *Aşezarea Pecenegilor în Imperiul Bizantin* (pp. 126-9), de fapt cearta între Kighen şi Tyrach, doi dintre şefii pecenegi trecuţi supt protecţia bizantină. Nu ştim nici cînd, nici cum părăsesc Pecenegii atît ţinutul Silistrei, cît şi „locurile pustii ale Bulgariei" spre a cădea supt stăpînirea Uzilor, dar vedem, la sfîrşitul expunerii, că nimic „n'ar fi împiedecat pe barbari de la apariţia lor, mai ales în Imperiu" (p. 129). Ni se vorbeşte apoi despre *Uzii* aceştia (pp. 129-30), cari sînt zdrobiţi în singura lor invasie din 1065 Acestora li urmează *Cumanii* (pp. 130-1).

Şi la aceste paragrafe avem unele nedumeriri. D. Necşulescu spune că Pecenegii „erau avantgarda *(sic)* Turcilor Selgeucizi *(sic)* de mai tărziu cu cari se înrudiau, avantgarda urmată mai întăiu de fraţii lor Uzii şi Cumanii" (p. 126)[1]. La o trupă în marş, avangarda, o parte mică a corpului expediţionar, trebuie să meargă

[1] Înţelegem aici că Pecenegii vin mai întăiu, apoi Turcii Selgiucizi, însă Uzii şi Cumanii sînt fraţii Turcilor selgiucizi sau ai Pecenegilor? Care e succesiunea: Pecenegii-Uzii-Cumanii-Turcii sau Pecenegii-Turcii-Uzii-Cumanii?

www.dacoromanica.ro

înaintea grosului pe același drum. Au Pecenegii și Turcii selgiucizi același drum? Ori se socotește că între ei e o nimica toată: Marea Caspică, Munții Caucas și Marea Neagră? Se gîndește autorul la drumul urmat în stepa asiatică? Atunci gîndul lui intim rămîne hermetic închis chiar și cetitorului versat în această problemă. Unde au fost botezați Pecenegii lui Keghen, în Nistru sau în Dunăre, și era iarna, de a fost baia „rece" (p. 127)? Nu se știa la Bizanț de Uzi înainte de 1065 (p. 129), însă era acolo o liniște relativă până la 1059 (cf. pp. 127 și 128)?

Abia acum se intră în subiect prin paragraful: *Un neam oarecare scitic* (pp. 131-50), plecînd de la un pasagiu din Ana Comnena, dat în extenso, dar fără trimitere (p. 131). La interpretarea lui, d. Necșulescu pornește astfel: „Acest pasagiu din Alexiada a fost interpretat de mai mulți istorici slavi și romîni și, ceia ce este mai curios, niciunul n'a ajuns la aceiași conclusie, fiecare a emis ipotese diferite, datorite în mare parte, patriotismului în știință, rău înțeles, sau judecînd în cadrul îngust al unui pasagiu isolat și fără să-l pună în legătură cu evenimentele politice din vremea aceia. Fără să se studieze firul istoriei popoarelor barbare, cari veniau în contact cu Imperiul Bizantin și fără să se țină samă de numele arhaic, cu care cronicarii bizantini desemnau pe barbari, nu se poate ajunge la adevărata conclusie. Să vedem acum la ce conclusii au ajuns istoricii slavi" (pp. 131-2). Pasagiul acesta e un alineat întreg. L-am dat în extenso ca model de stil, succesiune de idei și punctuație corectă!

Autorul nostru trece apoi la înșirarea părerilor istoricilor „slavi și romîni", anume: Vasilievskij, Kulakovskij, Iorga, Bănescu, Brătescu[1], Brătianu, C. C. Giurescu, Mutafciev, Zlatarski și Darkó (pp. 132-8). Între aceștia este și „istoricul ungur" Darkó (p. 137) și nu știm cum să-l socotim: Darkó = Romîn sau Darkó = Slav. În alt loc se spune că, „spre deosebire de Vasilievskij, Kolubinskij *(sic)* și Kulakovskij", Zlatarski ar avea altă părere (p. 136). Am căutat pretutindeni să văd expusă și părerea lui „Kolubinskij", dar n'am aflat-o, și mă întreb de ce i-a înșirat d. Necșulescu numele[2].

[1] Pe Brătescu îl consideră influențat de Bănescu (p. 134), dar din lucrările lor citate se vede că întâiul publică în 1920, iar secundul are primul studiu din 1921-1922. Cum s'a făcut legătura?

[2] De altfel înșirarea istoricilor nu are niciun plan. Nu se are în vedere nici ordinea cronologică, nici asămănarea de idei și nici nu se arată vre-un alt criteriu.

www.dacoromanica.ro

Păşim acum în temeiul lucrării, adecă „la pasagiul ce ne interesează“ (p. 138). Toţi cei cari au folosit pasagiul din Ana Comnena, necunoscînd temeinic limba grecească (cf. p. 138), l-au tradus greşit şi au socotit, „în loc de trei comandanţi [1], patru, făcînd din supranumele lui Tatù o a doua persoană. În realitate nu este vorba decît de o singură persoană [2]“, spune d. Necşulescu [3]. Iată însă la ce se referă domnia sa: τοῦ τε Τατοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου καὶ τοῦ Σασθλάβου καὶ τοῦ Σατζᾶ, şi singur traduce: „Tatù (cu accentul pe ultima vocală [4]) cel care se numeşte şi Halì şi Sesthlav şi Saţà“. Resultă că sînt trei şefi, cum întrevăzuse Brătianu, cărora d. Necşulescu li împarte Dobrogea: Tatòs-Halì era la Silistra, iar Sesthlav şi Saţà la Vicina şi „oraşele vecine“. De unde această precisie, cînd Ana Comnena spune numai că „unul dintre aceştia stăpînia Dristra, iar ceilalţi Vicina şi celelalte“? Ori se referă la pasagiul citat mai jos (VII, 10, p. 234)? Oricum, d. Necşulescu socoate că „nu mai era vorba de o stăpînire a Imperiului la Dunăre“, de şi „întărirea Bizanţului la Dunăre, în Paristrion, nu însemna decît punerea unei stavile serioase, într'un punct unde hotarele Imperiului erau mai atacate“ (amîndouă afirmaţiile la p. 140) [5]. Acum ni se spune cine stăpîniau Dobrogea şi de ce neam erau aceştia: „nu puteau să fie decît *Pecenegii,* cărora încă din anul 1040 (după cum am spus mai sus, p. 125), Constantin Monomahul li permisese să se aşeze în Imperiul său“ (pp. 140–1) [6]. Urmează celelalte izvoare (Skylitzes, care nu e totuşi categoric, Attaliates şi Zonaras), prin care se arată că Tàtos este Peceneg. Se dau şi comentarii asupra acestor pasagii (pp. 141-2).

---

[1] Citatul din d. Necşulescu nu e lămurit: sînt patru, trei sau e o singură persoană? Pune şi două note: la 1 corespunde şi Iorga cu Bănescu, de unde resultă că amîndoi susţin a fi fost acolo *trei* comandanţi; la 2 este Mutafciev şi Dawes cari comit „aceiaşi greşeală“. Care? Unul, trei, patru? Din note nu reiese nici cea mai mică precisie

[2] O astfel de parentesă într'o traducere?

[3] Să fim însă recunoscători d-lui Necşulescu, de oare ce, ştiind bine greceşte, mai bine decît victimele sale, ne-a luminat asupra celor trei, nu patru, căpetenii. Adaug însă un amănunt: numai ediţia lui Reifferscheid la Teubner naşte discuţia aceasta, şi ea n'a stat la îndemîna celor mai mulţi cercetători discutaţi. Este convins criticul nostru că restabilirea textului e sigură? De unde ştie apoi că Sesthlav şi Saţà sînt stăpini pe Vicina şi celelalte „ţinuturi“ (p. 131)? Καὶ τἄλλα aceasta înseamnă?

[4] La pagina indicată de autor văd numai: „Constantin Monomahul (1042–1054)“, iar la paginile 127 şi 136 ni se dă anul 1048.

www.dacoromanica.ro

Apoi amintește mișcarea vestarhului Nestor, care este și catepan, expediția și moartea lui Tzelgu, expediția desastroasă a lui Alexis Comnenul la Silistra și sfîrșitul Pecenegilor la Lebunion (pp. 143-8), pentru expunerea cărora folosește unele izvoare, dar nu se dă nicio indicație bibliografică mai nouă.

Nu există un paragraf de încheiere, însă vedem conclusiile la sfîrșitul (pp. 148-50) celui amintit mai sus. Acestea sînt: Voevodatele din secolul al XI-lea sînt „o simplă ilusie" și istoria națională nu-și poate avea o bază în ele; în Dobrogea era „o populație destul de pestriță", formată din Bulgari, Cumani, Uzi, Pecenegi, Ruși și Romîni; nu poate fi vorba de voevodate românești în secolul al XI-lea, „de oare ce în această epocă nu se putea vorbi de sentimentul național, nu numai la Romînii din Paristrion, dar nici chiar la unele popoare din Apusul Europei"; Tatos era șeful Pecenegilor, Sesthlav „ar putea să fie conducător peceneg", iar Sața arată „originea lui turanică"; Sciții Anei Comnena sînt tot Pecenegi (p. 149). Resumatul frances subliniază conclusia: „Donc, loin de vouloir commencer notre histoire nationale avec les Petchénègues de Tatù-Hali *(sic)*, contentons-nous vouer *(sic)* la vérité" (p. 151).

Aceste conclusii categorice ne fac să discutăm și noi lucrarea d-lui Necșulescu în oarecare amănunte, atît din punctul de vedere al fondului, cît și al formei în care ni se presintă.

*

Pentru ca o părere a cuiva, — și în chestiunile controversate din lipsa izvoarelor nu avem decît păreri, — să fie admisă de cineva, trebuie să fie bine construită și temeinic susținută prin *tot materialul* disponibil și prin *toată discuția* aferentă. Această a doua obligație poate fi limitată la esențial, arătîndu-se însă motivele alegerii. În lucrarea d-lui Necșulescu nu vedem să se fi respectat vre una din aceste obligații. Pentru epoca lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul se întrebuințează doi autori moderni. Ch. Diehl (cu manualul de popularisare) și Rambaud *(L'empire grec au X-ème siècle)*. Pentru Bulgari, Gibbon, Jireček și Zlatarski (cu un articol din *Izvěstia*, nu cu *Istoria Bulgarilo*). Pentru Pecenegi, Chalandon, Vasilievskij, Zlatarski și Brătescu. Pentru Uzi, nimeni. Pentru Cumani, I. Ferenț. Ca izvoare se amintesc Constantin Porfirogenetul, Cedren, Ana Comnena, Zonaras, Attaliatul și Skylitzes. Pentru

www.dacoromanica.ro

teme, Gelzer şi Const. Porfirogenetul [1]. Credem că e mult prea puţin. Amintim că nu cunoaşte minunatele pagini de amănunt ale lui Diehl [2], tabloul scînteietor al Bizanţului făcut de Schlumberger [3] şi lupta raselor în Balcani înfăţişată de Rambaud [4]. Pentru Bulgari nu ni se arată nicio istorie de ansamblu [5]. Pentru marea problemă a năvălitorilor turco-mongoli nu se vede nicio lucrare specială din formidabila muncă depusă în acest sens [6]. D. Necşulescu crede că se poate dispensa cu uşurinţă de toată istoriografia străină. Este convins oare că toată ştiinţa deţinătoare a adevărului unic porneşte numai de la acest întâiu articol al activităţii sale istorice? În sfîrşit observăm categoric lipsa totală a vre unui *material necunoscut;* din potrivă, îi rămîne pe de-a 'ntregul străin atît materialul oriental, cît şi cel occidental.

Să ni fie îngăduit a nu mai stărui asupra acestui capitol. Orice diletant îşi permite să fie mai bine informat decît specialistul nostru.

Trecem la expunerea însăşi. Bulgarii sînt şi ei Turci şi trec Dunărea supt Isperich pe la 679. Soarta lor e cunoscută în cea mai mare parte, şi nu era nevoie să mai fie înfăţişată sumar într'un articol care nu are acest obiect. Lor li urmează Cazacii, tot Turci, cari domină în stepa rusească tot secolul al VIII-lea [7]. Puterea lor e diminuată de Unguri (de la 833 înainte), de valul Pecenegilor, cari vin în urmă, de Ruşi, şi în sfîrşit sînt distruşi de Bizantini (1016). Pecenegii se manifestă în secolul al IX-lea şi sînt bătuţi de Iaroslav-cel-Mare la 1034. Resturile lor fug la

---

[1] Nimic despre Ch. Diehl, *Études byzantines,* Paris 1905, pp. 276, 292, şi Stein, *Studien zur Geschichte des byz. Reiches,* 1919. cap. *Zur Entstehung der Themenverfassung.*

[2] Ch. Diehl-G. Marçais, *Le monde oriental de 395 à 1081,* în col. Glotz, Paris 1936.

[3] G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du X-e siècle,* 3 vol. Paris 1895-1905

[4] A. Rambaud, *Hellènes et Bulgares. La guerre de races au X-e siècle,* în *Études sur l'histoire byzantine,* ed. a 3-a, Paris 1922, pp. 257-317.

[5] Nu sânt nici cele arhicunoscute: Jireček, Zlatarski, etc. Pentru partea mai veche nu cunoaşte nici recenta a lui St. Runciman, *History of the first bulgarian empire,* Londra 1931.

[6] E inutil a aminti ceva. Pentru partea mai nouă am dat esenţialul în a mea *Marea invasie tătară şi Sud-Estul european,* Bucureşti 1933.

[7] V. Parchomenko, *Kievskaia Rus i Khazary,* în *Slavia,* VI (1927).

www.dacoromanica.ro

Dunăre și *cer asil în Imperiu*. Pe urma lor vin Cumanii [1]. Triburile turco-mongole care vin la Dunăre sînt numai rămășițele care supraviețuiesc și, ca toate rămășițele, sînt foarte amestecate acolo unde găsesc asilul. Dobrogea face parte din aceste ținuturi [2].

Pasagiul despre teme, de și mai mult decît sumar, are nevoie totuși de lămuriri. D. Necșulescu spune că după Constantin Porfirogenetul Imperiul „era împărțit în două mari categorii": tema Orientului și tema Occidentului, dar, observă autorul, „această impărțire era arhaică, iar nu geografică"; Macedonia și Tracia, „provinciile cele mai importante", făceau parte din temele Asiei, însă „cele care aveau o importanță mai mică, chiar situate în Asia, făceau parte din a doua categorie" (p. 123). Cîte afirmații atîtea inexactități! Din punct de vedere administrativ nu există categorii, ci numai ierarhie. Între Orient și Occident (Ἀνατολή, Δύσις), două împărțiri geografice care arată numai direcțiile de circulație în întinderea Imperiului, și împart cele treizeci și una de teme (opoziția „arhaic-geografic" nu poate fi înțeleasă în niciun fel), Macedonia și Tracia făceau parte din Occident și se bucurau de aceiași ierarhie ca temele bogate din Asia Mică. La d. Necșulescu este o confusie, pentru lucruri elementare de altfel, căci se gîndește la *pars Orientis* și *pars Occidentis* de la începutul evului mediu.

Nu ni e în gînd să refacem lucrarea pe care o analisăm [3], dar nu putem să nu ne oprim asupra cîtorva lucruri de amănunt, fiindcă tocmai amănuntele dorește d-l Necșulescu să fie precise. Cîți ani cuprinde un secol și cîți două? Domnia sa scrie că Dunărea a fost hotar imperial „încă două secole (1014-1180)...afară de mici intervale" și „un secol întreg de nenorociri (1025-1108)" (p. 124). Este Vasile al II-lea „ultimul represintant din familia macedoneană" (p. 124, *de două ori)* sau nu? Constantin al VIII-lea, Zoe și Teodora, „nepoata marelui Vasile al II-lea" (aceiași

[1] V. informația la Géza Kuun, *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis*, 2 vol., Cluj 1892-1895; J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903. Altă bibliografie la mine, *Români și barbari în secolul al IX-lea*, București 1937.

[2] Cf. C. Jireček, *Einige Bemerkungen über die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen*, în *Sitzungsberichte*, Praga 1889.

[3] Asupra acestor împrejurări ni-am fixat punctul nostru de vedere încă de acum vre-o șapte ani, într'un studiu care va apărea în altă parte, abia acum.

www.dacoromanica.ro

p. 124) cării dinastii aparţin? Pecenegii „devastează Tracia“ (p. 125) între 1034 şi 1041 sau „până la Salonic“, cum spune izvorul citat (ἄχρι Θεσσαλονίκης)? Pecenegii apar şi supt numele de Kangar, spune d. Necşulescu (p. 126); de fapt numai o ramură a lor purta acel nume[1]. Se poate spune oare că în secolul al XI-lea Ruşii „nu erau mai înaintaţi, pe scara civilisaţiei, decît Pecenegii şi Cumanii“ (p. 132)?

Judecăţi formulate greşit. Nu se poate spune că Bulgarii, fiindcă împrumutaseră „cultură şi civilisaţie“ de la Bizantini, de aceia „n'aveau alt vis şi altă ambiţie decît să devină atotputernici în Balcani“ (p. 122). Rolul temei bizantine nu „se poate cunoaşte din cuvintele următoare“ şi se dă un lung pasagiu din Gelzer în nemţeşte (pp. 123-4). Azi, cînd ştim bine ce a fost Bizanţul, nui e îngăduit nimănui să spună că era acolo „decăderea cea mai josnică“ şi „epocă plină de decadenţă“[2] (p. 124). De unde ştie d Necşulescu despre barbari că erau „*tineri* şi dornici de luptă“? (p. 124). Tot acolo vedem şi o încercare de retorică cu privire la Vasile al II-lea, care izbuteşte „să se încoroneze cu supranumele de Bulgaroktonos“. Observăm şi retorismul, — accentuez, repetînd: inadmisibil în *ştiinţa pură*, — din alte frase: „Ce întorsătură ciudată iea firul istoriei bizantine după aşezarea Pecenegilor în Sciţia Minoră, cunoscută în tot secolul al XI-lea supt numele de Paristrion! De ce abilitate avea nevoie diplomaţia bizantină, în arta de a divisa pe barbari!“ (p. 126), care ne face să surîdem cînd vedem că nimic din toate acestea nu ni este înfăţişat.

Acum ni mai îngăduim o observaţie. Multă, puţină, cîtă bibliografie este, n'a fost bine întrebuinţată. Une ori nu ni se dau toate trimiterile, spre exemplu ce ediţie foloseşte din Const. Porfirogenetul, *De thematibus* (p. 123, notele 1 şi 4) şi *De adm. imp.* (p. 125, nota 4); din Gibbon, ed. Bury sau trad. Guizot, citatul „ed. Bury, London 1896, p. 571, trad. Guizot“ (p. 124, nota 2) fiind imposibil; de ce la Zlatarski (p. 124, nota 3) şi Vasilievskij (p. 126, nota 1), după ce dă titlul în limba respectivă, mai adaugă explicaţia „în limba bulgară“ şi „în ruseşte“? La Schlumberger

[1] Cf. H. Schönebaum, *Die Kenntniss der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme*, Berlin-Leipzig 1922, p. 36.

[2] De altfel o epocă istorică nu poate fi *plină* de decadenţă, ci e pur şi simplu *decadenţă*, după cum şi *decăderea* nu e totdeauna *josnică*.

www.dacoromanica.ro

(p. 143, nota 2) şi Rambaud (p. 125, nota 1, unde pune un *apud*), de ce nu pune ce volum a folosit? Nu pune nici paginile recensiilor citate (cf. p. 124, nota 3; p. 130, nota ; p. 133, nota 2; p. 134, nota 4; p. 136, notele 1 şi 3, etc.). Nu e admisibil a face primul citat necomplet (cf. Engel, p. 138) şi al doilea bine (p. 142), nici aceiaşi carte supt două forme, ca Georgii Cedreni, *Historiarum compendium* (p. 125, nota 5, formă care exclude virgula), *Annae C. Porphyrogenitae Alexias* (p. 126, nota 4) şi altfel în alte părţi. Este îngăduit oare astăzi să se citeze Skylitzes „apud Du Cange" (p. 145, nota 2), cînd, mai ales, în alte părţi ale lucrării se arată a fi fost folosită o ediţie cunoscută (direct)? E o surprisă. Faţă de toate aceste observaţii mă văd obligat a crede că foarte puţine lucrări i-au fost accesibile *direct* d-lui Necşulescu. Şi surprisa mea merge pănă acolo, încît cred că a lucrat chiar inconştient. Nimic nu mă face să văd ce a gîndit cînd a scris asupra expediţiei lui Solomon „vezi Bernoldi Ch. supt anul 1087" (p. 145, nota 1), fără nicio altă indicaţie[1]. Tot astfel a făcut şi cu *Chronicon Dumnicense (sic)* (p. 144, nota 4)[2].

Prin felul cum este lucrată şi prin conclusiile sale *tesa* d-lui Necşulescu nu limpezeşte cu nimic *ipotesa*. Susţinînd originea pecenegă a şefilor amintiţi nu se înlătură formaţiile politice din Dobrogea în secolul al XI-lea, care rămîn şi trebuie să se ţină samă de ele. Acestea au în sînul lor „Valahi autohtoni", cum de repetate ori mărturiseşte însuşi distrugătorul ilusiilor, d. Necşulescu (pp. 135, 139, 140, 149). De altfel, constatarea d'intăiu au mai făcut-o şi alţii mai înainte[3]; cea de-a doua n'a fost dovedită de nimeni cu texte precise, şi nici de d. Necşulescu. Deci, existenţa formaţiilor politice romîno-barbare de la Dunărea-de-Jos în secolul al XI-lea, constatate de dd. Iorga şi Bănescu, nu poate fi înlăturată, oricare ar fi originea şefilor lor.

Un ultim cuvînt. Cu toate că d. Necşulescu dă dovadă de „mare savant" (ghilemetele sînt necesare) şi nu cade în păcatul „patriotismului în ştiinţă, rău înţeles", totuşi, „judecînd în cadrul

---

[1] De fapt nu e altceva decît Bernold de St. Blasien, *Chronicon (M. G. H. SS.*, V, pp. 385-467), unde însă nu s'a uitat.

[2] Repet: nu s'a uitat nici aici, ci, observ, a luat de la altul, cu greşeala de tipar cu tot, căci trebuia „dubnicense".

[3] F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I-er Comnène*, Paris 1900, cap. IX.

www.dacoromanica.ro

îngust al unui pasagiu isolat şi fără să-l pună în legătură cu evenimentele politice din vremea aceia", cum şi „fără să se studieze firul istoriei popoarelor barbare" şi „fără să se ţină samă de numele arhaic" (p. 131), pe care nu-l lămureşte în nicio parte, autorul nu ajunge la nicio conclusie nouă, afară de aceia pe care ni-o impune nouă cu puterea evidenţei să o formulăm aici: d. Necşulescu ni-a făcut dovada deplină de cum se poate studia prost un subiect interesant şi cum se poate scrie o lucrare inutilă.

A. Sacerdoţeanu.

DĂRI DE SAMĂ

General M. C. Schina, *Pe marginea Unirii, Basarabia, Ianuar 1918-Iunie 1919* [Bucureşti 1938].

Comandantul trupelor de cavalerie, care, în Ianuar 1918, a trecut în Basarabia şi a rămas peste un an de zile acolo, dă aici ştiri precise despre operaţiile de ocupare a provinciei. Frumoasă descriere a ei. Primarul din Bălţi se roagă a se ocupa oraşul pregătit de apărare de către bolşevici (p. 15). Generalul e oprit şi trimes în judecata(!) satului vecin. În fruntea „duşmanului" era un „Moldovean", căpitanul Popa. Totul se împrăştie însă chiar înaintea apariţiei primelor patrule româneşti[1]. „Proştii" de lîngă Hotin cari cu cinzeci de ani în urmă vorbiau româneşte şi deveniseră Ruteni; p. 18. Originea mişcării revoluţionare; pp. 19-20. Refusul unui boier romîn de a participa la o serbare din causa nenorocirilor „patriei", de fapt străine; p. 21. Bolşevici jucîndu-se cu superbul tun engles; p. 23. Descripţia Bălţilor; p. 23 şi urm. Primele încercări culturale; p. 26 şi urm. Viitorul deputat, foarte revoluţionar, Leanca aduce moţiunea de Unire cu România; p. 29. Discursul mişcător al ţăranului Cioban; pp. 29-30. Ţărani cari apoi nu iese la lucru tocmai cînd se discuta la Chişinău această Unire; p. 31 şi urm. Au trebuit şapte ceasuri de discuţie ca să se ajungă la hotărîre; p. 32. Marghiloman are imprudenţa să spuie cu acest prilej: „Unirea Basarabiei s'a făcut la Bucureşti"; p. 33. Îndoieli la ocuparea Hotinului, unde se strecuraseră Austrieci; p. 35 şi urm. Se întră acolo „după nouă luni", regiunea fiind reservată acelora. S'a impus înlăturarea steagului ucrainean; p. 36. Oferte

[1] La pagina 17 Creştineşti = Cristieneşti.

www.dacoromanica.ro

ale unor Poloni din armata rusească; p. 37. Şi alte „colaborări"; p. 38. Enescu la Bălţi înaintea neîncrederii unor provinciali pretenţioşi; pp. 45-6. Atacul de la Ribiţa; p. 53 şi urm.; şi interesante observaţii asupra Rusiei sovietice în acel moment. O listă de acte transmise Academiei Romîne; p. 63 şi urm.

N. Iorga.

* * *

M. Handelsman, *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojna krymską* (= Politica ucraineană a prinţului Adam Czartoryski înainte de războiul din Crimeea), Varşovia 1937.

Lucrarea d-lui profesor Handelsman, care în mare parte ne interesează şi pe noi, Romînii, se compune din patru mari capitole, legate strîns unele de altele.

În capitolul I-iu, dedicat începuturilor de mişcare naţională ale Ucrainienilor din Rusia în decada a patra a secolului al XIX-lea, autorul constată că, în mişcările naţionale, rolul principal îl joacă totdeauna făuritorii ideologiei acelor mişcări, iar masele populare înregistrează numai şi reacţionează potrivit evoluţiei sufleteşti prin care trec conducătorii lor.

De la formulările teoretice autorul trece la descrierea condiţiilor politice, sociale şi culturale în care s'a produs naţionalisarea întăii grupe de intelectuali în Ucraina, făcînd o largă caracterisare lui Taras Şevcenco şi altor conducători de samă ai mişcării cirilometodiene. În ideologia frăţiei „Sf. Ciril şi Metodiu", — prima organisaţie cu caracter politic a Ucrainienilor din Rusia ţaristă, — autorul vede o mare influenţă a panslavismului apusean, represintat de partidul polon al prinţului Adam Czartoryski.

În capitolul al II-lea, intitulat „Slavofilii moscoviţi", arată cît de mare influenţă a avut mesianismul polon asupra panslaviştilor ruşi, scoţînd, în acelaşi timp, în evidenţă rolul conducătorilor de frunte ai elitei ruse din acea vreme, precum au fost Pogodin, Chiniejvschi, Homiacov, etc.

Capitolul al III-lea este consacrat renaşterii Rutenilor din Galiţia. Descrie în amănunţime influenţa mişcărilor polone asupra spiritelor de renaştere ale Rutenilor. Arată de asemeni influenţa slovacă, cehă şi rusă, precum şi a curentelor de redeşteptare naţională care veniau din Ucraina rusă. Insistă mult şi asupra caracteristicii limbii, literaturii şi a culturii Rutenilor din Galiţia.

www.dacoromanica.ro

Ultimul capitol este închinat politicii ucrainiene a prințului Adam Czartoryski. După ce face un istoric al legăturilor prințului Adam cu Ucrainienii înainte de anul 1840, trece la descrierea activității lui Sadâc Czajkowski în Turcia, care, ca agent al Otelului Lambert, ținea mereu contact cu nobilimea ucraineană și cu Cazacii.

În acest din urmă capitol se găsesc multe informații inedite despre țările românești. Peste douăzeci de pagini sînt consacrate legăturilor româno-polono-ucrainiene din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Cartea se termină cu o „Încheiere", unde autorul formulează rolul științii istorice, despre care spune că datoria ei nu este „să judece", ci „să înțeleagă" trecutul.

T. Holban.

CRONICĂ

În *Însemnări ieșene* de la 1-iu Maiu 1938 bogate știri despre starea Romînilor de peste Nistru, de d. N. P. Smochină. S'au găsit și monede romane ale Imperiului (p. 500). E acolo și un Institut de cercetări științifice, a cărui organisare se arată pe larg, dar cu tot felul de savanți improvisați, unii de o ridiculă nepregătire. Aflăm că Leiba Crițman duce o polemică împotriva directorului acestei reviste; e într'o societate bună cu dd. Mutafciev, Giurescu și Panaitescu. Un Bagrov, care tratează în două volume amestecul nostru în Basarabia, consideră pe Mihai Viteazul tocmai așa ca d. Panaitescu (p. 518). D. Andrei Oțetea răspunde tesei d-lui Ferdinand Lot din *Les invasions barbares*. Mulțămim pentru părerea tînărului profesor că, în acest domeniu, „cercetările istorice n'au adus în discuție decît cîteva analogii și o serie de postulate nedemonstrate" (p. 533). Și, mai departe: „o întreagă operă de cercetare, de verificare se așteaptă încă de la noi, mai ales că arheologii și istoricii unguri își întemeiază teoriile pe întinse cercetări arheologice, etnografice și istorice". Și: „La noi, filologii cari au studiat mai temeinic decît istoricii problema originii limbii poporului românesc"... Autorul isprăvește cu adoptarea conclusiei ungurești, doar cu admiterea unor elemente romanisate care s'au menținut în Dacia de la colonisarea romană (p. 541). *Nu se pot condamna destul de aspru asemenea atitudini, care arată că e ceva bolnav în Universitățile noastre.*

O notă despre Hlincea a d-lui N. Grigoraș.

www.dacoromanica.ro

Foarte bună, caldă, dreaptă și curagioasă cartea locotenentului Mircea Ștefan Cioroiu, *O viață de prestigiu, Alexandru Averescu, mareșal al României* (București 1918). La pagina 159, cine ar fi „capul" mișcării parlamentare care aduse căderea generalului ca ministru de Interne, și „provocatorul ei moral"? Eu nu-l cunosc. N'a existat nici starea de anarhie de care se vorbește, fără arătarea de izvoare, la paginile 160-1. *Foarte interesante însă știrile, total necunoscute, care urmează.* Și forma este foarte frumoasă: o pagină de antologie. La înmormîntarea regelui Ferdinand, sicriul rămase singur pentru că nu se terminaseră lucrările pentru săparea criptei (v. p. 177).

*

Părintele Ion Răuțescu dă a doua ediție din frumoasa sa cercetare locală, *Dragoslavele* (Cîmpulung-Muscel, 1937). Sînt schimbări numeroase aduse celei d'întâiu forme. Aceasta nu numai în ce privește notele statistice asupra localității, ci și numărul documentelor, partea generală istorică ea însăși fiind ținută cu desăvîrșire în curent.

*

D. Gheorghe Bezviconi dă o pioasă biografie a lui Pavel Gore *(Pavel Gore*, Chișinău 1938).

*

În cartea d-lui Alexander Cartellieri, *Der Aufstieg des Papsttums im Rahmen der Weltgeschichte, 1047-1095*, se va afla continuarea, pe același plan, a unor lucrări anterioare de care a fost vorba în această revistă. Foarte bună împărțire. Întrebuințarea unei bogate bibliografii. Notații precise și formă limpede. Dar frasele scurte, în același ritm, sînt pe alocuri obositoare. Capitolul III privește legăturile Imperiului bizantin cu Selgiucizii și schisma din secolul al XI-lea. Întâia cruciată are un larg loc (explicația tradițională). De fapt e toată istoria evului mediu în această perioadă.

*

Diaconul C. Săndulescu-Vena publică un studiu, plin de lucruri noi, *Zugravii de la Buzău* (Buzău 1937). Frumoasă reproducere a unei Pogoîri de pe cruce de D. Teodorescu.

*

www.dacoromanica.ro

În *Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj*, II, observații asupra situației demografice a naționalităților în „regiunea Călimanilor", de d. Laurian Someșan; pp. 91-2. Ocupațiile țăranilor de pe Bârgae"; pp. 47-8. Parte istorică; p. 5. și urm. D. Radu V. Meruțiu despre regiunea Baia-Mare — Baia-Sprie. Și aici, destul material istoric. Larg studiu al d-lui N. Dragomir despre „Oierii mărgineni". Interesant că zic Basarabiei: „Băsăraghia"; p. 211, nota 1. Autorul îi caută și în Crimeia și Caucas. O întreagă tragedie supt regimul bolșevic. Foarte puțin despre cei din America. Prețioasă indicația manuscriptelor de anchete geografice.

*

În colecția *Rozprawy historyczne* a Academiei de Științe din Varșovia, 1937, d. Marian Henric Serejski, despre „ideia unității carolingiene". Rolul Papei, care citează pe Franc ca luptător contra barbarilor și în rugăciuni. Sf. Petru biruie pe Sf. Martin. Noțiunea „Europei" apare. Noua concepție e irlandesă sau anglo-saxonă. E însă fals că în mintea lui Carol Imperiul era numai Apusul.

*

În *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, LX, 1-2, studii de filologie. Dar cum poate trata serios d. Frantz Schuster teoria gepidă a Romînilor? Interesant studiul d-lui Ludwig Klaster despre portul săsesc din părțile Sibiiului. Note de preistorie. O descriere a Branului de Honterus. Despre Germanii la minele din Balcani.

*

Vederi luminoase despre defectele teoriei de la 1789 și ale „filosofiei" secolului al XV-lea în discursul președintelui Eduard Beneš, *T. G. Masaryk, le sens de sa vie et son dernier legs*.

*

În *Hesperia* a școlii americane din Atena, VI, 4, studii despre preistorie la Corint și Atena, de dd. Saul S. Weinberg și Hazel D. Hansen. E așa de puțin pe lîngă ce dau lucrurile noastre...

*

Ca de obiceiu, o extraordinară adunare de știri în lucrarea postumă a lui G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu (Studii și cercetări* ale Academiei Romîne, XXXI, 1937).

*

www.dacoromanica.ro

Dd. Joseph Calmette şi Eugène Déprez dau, în colecţia Glotz, tomul VII din „Istoria evului mediu", de la sfîrşitul secolului al XIV-lea la războaiele italiene. În titlu chiar: „Franţa şi Anglia în conflict", pe cînd conflictul e *pur dinastic, pentru coroana Franciei, fără nimic naţional.* Avem, în sfîrşit, o sinteză: aceia din introducere, totuşi aşa de scurtă. Cantitatea faptelor presintate e enormă. Sînt şi pagini de adevărată şi frumoasă istorie, ca acelea despre nebunia lui Carol al VI-lea. Şi portretul lui Ricard al II-lea (p. 141). Poate era de căutat şi aiurea (v. pp. 233-44) pentru rolul regelui Armeniei. Niciodată istoria Franciei n'a fost tratată cu o astfel de îmbielşugare şi siguranţă. Se aduce dovada că nu prin refusul de hrană, ci printr'o boală care împiedeca mestecarea a murit Carol al VII-lea (p. 164 şi nota 186). Nu ştiu ca Philippe de Mézières să fi fost preceptorul lui Carol al VI-lea (v. pp. 3-4, 30, nota 80; pp. 258-9). Idealul lui nu poate fi pus lîngă al Sfintei Brigite (p. 327, nota 10). Şi e sigur că nu războiul din Apus „a permis înaintarea Turcilor în Europa" (*ibid.*).

*

De arhiereul Veniamin Pocitan note despre „Biserica ortodoxă-românească din America" (Bucureşti 1937).

*

În *Ţara Bîrsei*, XI [2], d. Aurel D. Mureşianu dă istoricul înteiemeierii „Gazetei Transilvaniei", Note, de d. Valer Literat, de pe cărţi bisericeşti ardelene.

*

În studiul d-lui B. Duzinchievici, *Ceva nou asupra legăturilor lui Sobieski cu Moldova (Mem. Ac. Rom.*, XIX, 21), se dă, cu un larg studiu, privilegiul din 1688 al regelui care oferă condiţiile cerute de Constantin Cantemir, care trimesese pe Sava, pîrcălab de Orheiu.

*

Frumoase materiale de artă în revista *Ani*, II [2]. Despre nunta la Armenii din Ardeal, d. Siruni. Note despre Armeni şi Catalonia de d. C. Marinescu. Cronologia vechii Armenii şi a Armenilor de la noi.

N. Iorga.

www.dacoromanica.ro

NOTIȚE

Între broșurile ciudatului scriitor politic Mihai Anagnoste, fost internat la Döbling pentru insanitate, în 1853 (p. 1337), cele trei fascicule *Faire et refaire pour tout défaire*, București 1876. Confundă pe Tudor Vladimirescu cu Ipsilanti; pp. 850-1. La p. 873 Foscolo, Spaniol, director al lui *Journal de Bucarest*. Injurii pentru Cuza; pp. 886-7. Citează un articol al său din 1837, în *Revue des deux mondes*. Fusese la Paris în 1846-7 (p. 1239, nota 1). Revoluția de la 1848; p. 1330 și urm., nota. Zăpada din Maiu 1876; p. 1356, nota.

*

În Aulard, *Études et leçons sur la Révolution française, troisième série*, Paris 1906, pe paginile 229-40 se arată relațiile primului comitet de „Mîntuire publică" din 1792-3 cu Turcia.

*

Observații curagioase, sprijinite pe o largă documentare, în cartea, de la 1933, a d-lor Ernest Pezet și H. Simondet, *La Yougoslavie en péril?* (Paris). E o apărare a Croaților și a instituțiilor libere.

*

Într'o ediție din *Xenophontis opera*, II (Lipsca 1811), în stăpînirea unui D. Mendonidis, pecetea cu K. Στ. Δ. M. și anul 1820.

*

Culeg din rara broșură „Ministeriu Lascăr Katargi sau cinci ani de dictatura viziriala, dedicatie Senatului Romaniei de Cajus Manlius Publicola, 1876, Martie. Düsseldorf, Buchdruckerei des Ludwig Zepherin Eidbrecher"[1]. Se vorbește de timbru, tutun, licențe, de „consolația de a răsuci o păpușă de tutun cultivată de dînsul și a fuma seara în vatra casei sale", a țăranului. Acum, „cumpără buruieni spurcate de la Jidovi" (p. 5). Timbrul împiedecă judecata săracului *(ibid.)*. Prin licențe se distruge „cultura vinului", pentru a putea fi introduse mai cu înlesnire drojdiile vinurilor ungurești și nemțești în România" *(ibid.)*. „Antreprenorii axiselor" „violează domiciliul" (p. 6).

Se arată că de acolo au ieșit tulburări bătîndu-se „primari,

[1] [„Karl-Eitel] Zephyrin, Călcătorul de jurămînt", deci Carol I!

www.dacoromanica.ro

subprefecți, procurori, președinți de tribunale, directori și chiar prefectul Capitalei", „pălmuiți sau bastonați". Se dau nume: „Milo, Nicolaidis, Arion, N. Popescu (ca director la Ploești), Ventura, Iamandi (ca prefect la Galați), Hiotu, Vasilescu și alții" (pp. 6-7).

La armată, se critică sărăcirea Casei dotației, „legea punerii în disponibilitate și în neactivitate" (p. 7).

În politica externă, se răspinge formula: „avem angajamente mari luate cu străinii". Pentru a satisface pe Germani „se desgroapă beraturile, hatișerifurile, hatihumaiumurile, firmanurile și alte documente ruginite ce nu aveau nicio forță asupra României", și se citează „beratul turcesc" cu care consulul Prusiei se presintă Domnului, negociațiile germane directe cu Turcia. În înțelegere cu „proconsulul său, nemeșul Andrassy", Bismarck „stoarce bani din România pentru apocrifa Etherie Ugest-Ratibor-Hohenlohe, etc., mascați supt pseudonimul Strusberg" (p. 9). Așa cade „modernul Münchhausen" (pp. 10-11). Se ajunge la oneroasa convenție cu el.

La votarea ei, supt presiunea „nepotului Majestății Sale regele Wilhelm de Hohenzollern, caretele slugarnicilor adulatori se întrecea' care să ajungă înainte la Palat, să dea vestea, așteptată cu nerăbdare, că liniile ferate romîne rămîneau tot în mîinile Eteriei germane, că iobăgia Romînilor la Teutoni izbutise a rămînea în plină vigoare" (p. 12). Se invocă „umbrele glorioase ale Buzeștilor, ale Calomfireștilor, ale Cîmpinenilor și ale Filipeștilor" (p. 13).

„Împrumutul Domanial" aduce până la patru milioane" pagubă (p. 10).

În ordinea administrativă „zugrumarea liberului vot", legea consiliilor județene și legea comunală, numirea primarilor (p. 14).

Remaniarea ministerială dă prilejul de a descrie cu pasiune pe V. Boerescu ca înlocuitor al lui G. Costaforu, (la Externe), pe „impetuosul june advocat", „junele laureat" Alexandru Lahovari (la Justiție) și pe G. Cantacuzino, care e lăudat, la Lucrările Publice. Lui Lahovari i se atribuie asprimile noi din Codul Penal și scăderea drepturilor juraților. Se arată cum pentru „scandaloasa afacere Offenheim" a demisionat „omul de bronz" Petru Mavrogheni (pp. 19-20), care apoi „denunță mănoasele bacșișuri de la Monopolul Tutunului" (p. 20). Nu se uită „pacificatorul Europei, d. P. P. Carp", cu „vastele sale cunoștințe literare, istorice, preistorice, geografice, geologice, filosofice, pedagogice, cosmografice și cosmopolite" (p. 20).

www.dacoromanica.ro

Se acusă Boerescu de a fi vorbit de o „independență a Romăniei", admisă și de Austria, și de Regat, — „divagațiune fantastică" *(ibid.)*. Din Austro-Ungaria s'ar fi răspuns că poate fi vorba numai de schimbarea suzeranității.

Urmează votarea căii ferate Predeal-Ploești și a convenției de comerț cu Monarhia.

Cînd e vorba de alegeri și L. Catargiu promite sprijin oficial amicilor, se ivesc protestările liberale (pp. 24-5).

Se arată apoi cum s'au făcut alegerile cu participarea armatei (p. 26 și urm.). Autorul spune că, fiind de față la deschiderea noului Parlament, s'a speriat de „fisionomiile sinistre scoase din scorborile Moldovei" (pp. 27-8). Ei votară convenția cu Austro-Ungaria și aceia cu Crawley, ceia ce aduce demisia celor „zece sau doisprezece" oposanți (p. 29).

Autorul mai arată ce i-a spus la 1873 pe vasul spre Viena un diplomat frances despre „le lascar grincheux" și cum a judecat un publicist german, „pe care nu-l văzusem de la 1867", care dă o inscripție pentru piedestalul lui Catargiu.

*

În *Romănia roabă la Austro-Maghyari?*, București 1869, D. Bolintineanu, după considerații istorice de împrumut asupra raportului dintre Romîni și Unguri, ajunge la articolele din presa de la Viena și Budapesta în care se vorbia de posibilitatea anexării, cu voia Franciei, a țărilor romînești întregi. El se apără de ideia Daciei. Romînii ar voi doar o Elveție de egală îndreptățire. I se pare că Romîni și Unguri, în mijlocul „oceanelor slav și german", sînt făcuți pentru a se înțelege.

„Se zice că Austria, pe cînd este sigură în Principate de serviciul celor pe cari contează, a făcut să se publice două broșuri în Paris prin care presintă nația romînă ca pierdută" (p. 48).

*

Un întreg capitol, XI (p. 138 și urm.) asupra regelui Carol I-iu e în *Les dessous de la politique en Orient par un Allemand, traduit de l'anglais avec préface par Henry Bonnet*, ed. a 3-a, Paris 1916. Cetim: „C'était un homme à principes, droit, honnête, vrai et sincère dans tout ce qu'il disait" (p. 139). Ar fi refusat Constantinopolul, însă ar fi împiedecat pe alții să-l iea (p. 141). V. și

www.dacoromanica.ro

p. 142: „cela n'empêchait pas le roi Carol d'être un homme pratique, détaché et désillusionné, qui se hâtait de rire de tout". Bismarck nu-l suferia, fiindcă regele era dintre oamenii cari nu se temeau de puternicul ministru (p. 144). Carol I-iu ar fi contribuit la căderea aceluia și, consultat de Wilhelm al II-lea asupra lui, ar fi răspuns că n'are sfat de dat, dar el ar voi totdeauna să fie stăpîn în casa sa" (pp. 144-5). „România nu era decît un accident în viața sa" (a regelui) (p. 146). Cînd se desemnă prietenia cu Rusia, Wilhelm ar fi intrigat printr'o femeie de la Curtea Rusiei contra alianței de familie cu fiica Țarului (p. 145). Autorul a dus o scrisoare a Împăratului german către rege în „primele luni din 1914" (p. 150).

Visita se descrie în capitolul XII. Lauda prințului Ferdinand (pp. 153-4). Îl găsește dibaciu în evitarea chestiunilor neplăcute. Iubia mult pe unchiul bolnav. Îi plăceau instituțiile englese, dar era convins că nu pot merge aiurea *(ibid.)*. Părea prea serios, dar spunea că așa se cuvine cînd e cineva cu copii mari și bunic. Rînduri delicate pentru princesa Maria (p. 154). Maiorescu-i pare „ministrul cel mai capabil al României": regele-l apreciază, dar „nu avea totdeauna o încredere întreagă în el". Maiorescu se temea mai ales de intențiile Germaniei. Amabil și cu tact, căuta a-și înălța personalitatea într'o vreme de crisă. „Il n'aurait jamais marché sur les cadavres de ses convictions" (p. 156). În regina Elisabeta află tinereță, grație, dar și „excentricități", cu „o ușoară notă de ridicul". „Suflet înalt și nobil", dar depărtat de lume (pp. 156-8).

Regele se miră că Wilhelm pașnicul e prins de furia războiului, pentru frica de fiul său, șeful partidului care, de un „militarism sălbatec", luptă și provoacă atacuri contra Împăratului în presa franceză și rusă. Dacă va face războiul, nu-i va reuși (pp. 158-60). Nu trebuie să atace Anglia, căci va merge la „desastru". „Un Suveran trebuie să privească lucrurile obiectiv, și nu la lumina pasiunilor sale (p. 160). Moștenitorul german urăște pe tată, și acesta invidiază pe fiul său. „Gelosia unuia față de celalt a fost totdeauna una din trăsăturile dominante din caracterul Hohenzollernilor". Să spuie la Berlin că recomandă lui Wilhelm, ca o „rudă bătrînă", atîta: „să iea o poțiune calmantă și apoi să se puie în pat" (p. 161).

N. Iorga.

www.dacoromanica.ro

N. IORGA,

ISTORIA ROMÂNILOR

proectată în zece volume din care

Au apărut și se găsesc de vânzare:

Vol. I partea I, *Strămoșii înainte Romani*, 267 pag.		120 lei
„ I „ II, *Sigiliul Romei*, 353 pag. . . .		150 „
„ II, *Oamenii pământului (până la anul 1000)* 342 pag.		150 „
„ III, *Ctitorii*, 353 pag.		180 „
„ IV, *Cavalerii*, 451 pag.		280 „
„ V, *Vitejii*, 427 pag.		250 „

Din vol. I mai sânt numai 50 exemplare.

Volumele VI—VIII sânt supt tipar și se vor pune în vânzare în cursul lunii Martie.

www.dacoromanica.ro

Așezământul tipografic
„Datina Românească"
Vălenii-de-Munte

Prețul: **60 lei.**

www.dacoromanica.ro